

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Dönüş SARITAŞ

MART 2018

**MODERN DÜNYANIN BUNALIMI KARŞISINDA
RADİKAL BİR ELEŞTİRİ VE ALTERNATİF ÇÖZÜMLER:
IVAN ILLICH**

Dönüş SARITAŞ

**T. C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

MART 2018

Tez Onay Sayfası

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

(Ünvanı Adı ve Soyadı)
Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

(Ünvanı Adı ve Soyadı)
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

(Ünvanı Adı ve Soyadı)
Ortak Danışman

Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Adı ve Soyadı (YBÜ, Kamu)

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgileri akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edildiğinin, çalışma içerisinde kullanılan eserlerin doğrudan veya dolaylı olarak alınan alıntıya kaynak gösterdiğini ve yaralandığımız eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Adı Soyadı : Dönüş SARITAŞ

İmza :

ÖZET

MODERN DÜNYANIN BUNALIMI KARŞISINDA RADİKAL BİR ELEŞTİRİ VE ALTERNATİF ÇÖZÜMLER:

IVAN ILLICH

SARITAŞ, Dönüş

Yüksek Lisans Tezi, Felsefe Anabilim Dalı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR
Mart 2018, 106 Sayfa

Bu çalışma Toplum Felsefesi alanında olup, 20.yy'da yaşamış, Avusturyalı filozof ve toplum eleştirmeni olan Ivan Illich'in çağdaş batı kültürü ve kurumları ile modernite problemlerinden olan kapitalizm, endüstri, medeniyet, teknoloji ve tüketim toplumu gibi sorunlara yönelik eleştiri ve çözüm önerilerine yer vermeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Illich'in hayatı, eserleri ve entelektüel biyografisine yer verilecektir. İkinci bölümde modernite eleştirilerinden bahsedilecek olup, çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise Illich'in bu sorunsala ürettiği çözüm önerileri ele alınacaktır.

Bu çalışmada, Illich'in bir ideoloji olarak gördüğü yenilik fikri üzerinde durulmakla beraber bu kavramın toplumu gelenekten kopuşa sürüklenme aşamaları incelenecektir. Bu aşamalar ise modernizmin bir sorunsal boyut getirdiği ekonomik, çevresel, sosyo-kültürel ve etik zemindeki bozulmalar üzerinde olacaktır. Bu problematikler mekanik bir dünya oluşturduğu için çalışmada insani değerlerin kaybı ve bireyin kendi ürettiklerine bağımlı olması etüd edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Endüstri, Medeniyet, Kapitalizm, Tüketim Toplumu.

ABSTRACT

A RADICAL CRITICISM AND ALTERNATIVE SOLUTIONS TO THE MODERN WORLD CRISIS: IVAN ILLICH

SARITAŞ, Dönüş

Master, Department of Philosophy

Supervisor: Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR

Marc 2018, 106 Pages

This work is in the field of Society Philosophy and aims to provide criticism and solutions to problems of modernity such as capitalism, industry, civilization, technology and consumption society, which are the modern western cultures and institutions of Ivan Illich, who lived in the 20th century and was Austrian philosopher and social critic. The first part of the work will include Illich's life, works and scientific personality. In the second part of the work, Illich's criticism of modernity will be mentioned, and in the third part, which is the last part of the work, Illich's solution to this problem will be discussed.

In this work, we will focus on the idea of innovation that Illich regards as an ideology and this idea how dragged from tradition to rupture the society will be examined. These steps that modernism has brought a problematic dimension will be on economic, environmental, socio-cultural and ethical deterioration. Since these problematics constitute a mechanical world, lost of human values and the dependence on their own production of the person will be examined in this work.

Keywords: Modernism, Industry, Civilization, Capitalism, Consumption Society.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Illich'in eğitim, sağlık gibi kurumlara yönelik eleştirilerine yer verilmiş olup, modern dünya problemlerinden olan endüstri, teknoloji, tüketim toplumu ve medeniyet problemi gibi sorunlar irdelenerek bu sorunlara yönelik çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Bu problematikler yalnızca iktisadi alanda değil, aynı zamanda sosyo-kültürel alanda da bir sorun teşkil etmektedir. Modernitenin beraberinde getirdiği ilerleme ve değişimler gelenekten kopuşa sebep olması ve beraberinde birtakım eşitsizlikleri de getirmesi bakımından tartışılmıştır. Bunun yanı sıra insanın yalnızlaşması, herkesleşmesi ve şahsiyetinin çiğneniyor olması, eğitimin ahlaki desteği verip verememesi, etik ve metafizik buhran ve daha fazlası tez boyunca ele alınıp incelenmiştir. Tezimizin ana problemlerini bunlar oluşturmuştur.

Bu çalışmayı ele alış amacım Ivan Illich hakkında Türkçe literatürde yeteri kadar çalışma yapılmamış olmasıdır. Ivan Illich denildiğinde daha çok onun Okulsuz Toplum eseri ve eğitim felsefesi bilinmektedir. Fakat Illich, sosyal bilimlerin pek çok alanında fikir ileri sürmüştür. Bu bakımdan bu çalışma Illich'in sağlık, cinsiyet gibi diğer alanlardaki fikirlerini de tanıtmayı amaçlar. Bu sebeple konu ile ilgili bilgi açığını giderdiği için yapmış olduğum bu çalışmanın özgün olduğunu düşünmekteyim. Bu çalışmada Illich'in eserlerinden hareketle tutarlı, bütünlüklü ve felsefi bir çözüm yolu aranması amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümü daha çok Illich'in genel düşüncelerini tanıtır niteliktedir, bu yüzden genel bir fotoğraf çekilmiştir. Dolayısıyla bu tez ikinci bir çalışma için bir ön çalışma olabilir. Bu çalışma toplum felsefesi alanında yapılmıştır. Ayrıca etik, eğitim felsefesi ve teknoloji felsefesi konularında da tez çalışması yapılabilir.

Bu bitirme çalışmasını hazırlarken geçirdiğim süreçte yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Levent Bayraktar'a, önerileri ile yol gösteren Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan, Doç. Dr. Mehmet Ali Dombaycı, Doç. Dr. Kamil Sarıtaş ve Yrd. Doç. Dr. Onur Doğan'a, maddi ve manevi olarak yanımda olan aileme ve arkadaşlarım Gülfer Hant, Hürriyet Akın ve Gülfem Aşlakçı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1

IVAN ILLICH HAYATI ESERLERİ VE ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ

1.1. Ivan Illich Hayatı ve Eserleri (1926-2002).....	4
1.2. Ivan Illich'in Eserleri.....	6
1.3. Ekonomiye Yönelik Yaklaşımı	12
1.4. Cinsiyete Yönelik Yaklaşımı.....	14
1.5. Enerji ve Teknolojiye Yönelik Yaklaşımı	17
1.6. Eğitime Yönelik Yaklaşımı	20
1.7. Sağlığa Yönelik Yaklaşımı.....	25

BÖLÜM 2

MODERN DÜNYA PROBLEMLERİ

2.1. Modernitenin Tanımı.....	29
2.2. Modern, Modernizm, Modernleşme ve Modernite Terimlerinin Tanımı.....	29
2.3. Modernite Problemi.....	32
2.4. Endüstri Problemi.....	36
2.5. Medeniyet Problemi	43
2.6. Sınıfsal Farklılıklar-Eşitsizlik Problemi	52
2.7. Çevresel Problemler	57
2.8. Tüketim Toplumu Problemi	60
2.9. Teknoloji Problemi.....	66

BÖLÜM 3
IVAN ILLICH'IN MODERN DÜNYA PROBLEMLERİNE İLİŞKİN ÇÖZÜM
ÖNERİLERİ

3.1. Eğitime Yönelik Çözüm Önerileri.....	72
3.2. Sağlığa Yönelik Çözüm Önerileri	75
3.3. Cinsiyete Yönelik Çözüm Önerileri	77
3.4. Ekonomi, Enerji ve Teknolojiye Yönelik Çözüm Önerileri.....	79
3.5. Tüketim Toplumu Problemine Yönelik Çözüm Önerileri.....	84
3.6. Sınıf Farklılığı ve Eşitsizlik Problemine Yönelik Çözüm Önerileri.....	85
3.7. Felsefenin İnsani Problemlere Yönelimi	87
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	91
KAYNAKÇA	99

GİRİŞ

Bu çalışmada Illich'in kurum ve araçlara yönelik tenkitleri irdelenerek modernitenin yarattığı problemlere yönelik çözümler sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın problematiği modern dünya sorunlarıdır. Modernite ahlaki, etik, ekonomik ve sosyo-kültürel birtakım sorunlara yol açmakta ve gelenekten kopuşa neden olmaktadır. Ayrıca insanın yabancılaşması, tek tipleşmesi, yarattığı teknolojinin giderek esiri olması, makine medeniyetinin yarattığı manevi buhran, eğitimin ahlaki desteği verip verememesi, sınırsız üretimin bağımlı ve pasif bir tüketim toplumuna yol açması, tıp kurumunun insanları daha çok hasta etmesi, etik ve metafizik buhran ve daha fazlası çalışma boyunca ele alınıp irdelenmiştir. Tezin ana problemlerini bu sorunlar oluşturmuştur.

Ekonominin gün geçtikçe daha çok büyümesi, ilerleyen teknoloji ve sanayileşmenin getirdiği daha fazla kalkınma nasıl bir ortam yaratır? Gelenekten kopuş ne gibi sonuçlar doğurur? Modernleşmenin getirdiği kolaylıklar ne gibi dezavantajlar yaratır? Kurumlara ve uzmanlara bağımlılık insanı nasıl bir çıkmaza sokar? İnsanın giderek kapitalizme uyum sağlaması ve bir tüketim zinciri oluşturmasının sonuçları nedir? Çalışmamızda bu sorunlara cevap aranmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasında amaçlanan Illich'in eserlerinden hareketle bütünlüklü ve tutarlı, felsefi bir çözüm yolu aranmasıdır. Ayrıca modernitenin sebep olduğu birtakım sorunlara yönelik çözüm önerileri getirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda ise Türkiye için ne elde edilebileceğine dair kısa bir değerlendirme verilmiştir.

Bu çalışmada ayrıca güncel felsefi sorunlar ışığında bazı problemler ele alınmıştır. Örneğin toplumda niçin çatışma ve kaos var? Dünyada çok fazla kaynak mevcut iken toplumlar niçin daha fazlası için çalışmakta ve daha çok tüketmek için ötekini yok etmekte ve uyum içinde yaşayamamaktadır? Bu sorunlar ortak yaşama kültürünün ve felsefesinin ve de etiğin alanını kapsamaktadır. Ayrıca bazı ontolojik problemler üzerinde durulmuştur. Örneğin salt teknik; insanı hesap etmeyen, fayda odaklı bir zihniyet yaratmış ve insanı insan olma yoluna çıkaramamıştır. Varlığı unutan bir zihniyet olarak, Batı'nın uygarlık

olarak sunduğu salt teknik ilerlemelerle etik bir şahsiyet ve medeniyet oluşamaz. Ayrıca eğitimin ahlaki desteği verip verememesi de başlı başına bir problemdir. İlerleyen ve gün geçtikçe gelişen teknoloji ise insanların sorgusuz bir yaşam sürmesine neden olmuştur. İnsanların artık bilinçlenmesi şarttır. Bu bakımdan bu çalışma kısmen de olsa teknoloji felsefesini kapsamına almıştır. Teknoloji felsefesi güncel bir konudur ve teknolojinin yarattığı sorunlar da günceldir. Bu sebeple ileri teknoloji ve etkilerinin sorgulanması gerekir.

Bu çalışma toplum felsefesi alanındadır. Çalışma ayrıca etik ve eğitim felsefesi konularını da kapsamaktadır. Toplum felsefesi toplumun sorunlarını anlama ve çözme amacı güder. Etik ise olanı değil olması gerekeni inceler. İnsan ancak öteki ile birlikte barış içinde yaşadığında etik bir özne olabilir ve etik bir medeniyet inşa edebilir. Eğitim felsefesi ise bireyin nasıl yetiştirilmesi gerektiğini sorgular. Bu bakımdan etik, eğitim felsefesi ve toplum felsefesi birbiriyle yakından ilişkilidir.

Değerli bir toplum düşünürü olan Ivan Illich'in tespitlerinin ve tekliflerinin günümüz toplumları açısından yeniden okunması, insanlığın girmiş olduğu kültürel ve manevi sorunlar karşısında bir çıkış yolu gösterebilir. Çalışmamız bu potansiyeli akademik bir üslupla irdelemeyi ve buradan hareketle oluşturulabilecek bir toplum felsefesi ve etik bir medeniyet teorisi imkanlarını araştıracaktır. Illich'in modern toplum eleştirisi insanın yabancılaşması, yarattığı teknolojinin giderek esiri olması, dünyanın her yerinin her yerine benzemesi, kültürel ve manevi özerkliği ve özgünlüğü tehdit etmektedir. Bu çalışma dolayısıyla giderek şehirleşen, endüstrileşen ve küreselleşen Türkiye'nin de karşılaşılabileceği olası bunalımları fark etmek ve tedbir almak için felsefi imkanları sorgulayacaktır.

Illich ile ilgili yapılmış çalışmalar daha çok onun eğitim felsefesi üzerinedir. Fakat Ivan Illich'in çalışmalarını tek bir disiplin ile sınırlandırmak mümkün değildir. Illich, eserlerinde ekonomiden, eğitime, sağlıktan teknolojiye kadar birçok konudaki fikirlerini eleştirel bir dille kaleme almıştır. Çalışmanın önemi Illich'i daha kapsamlı bir şekilde tanıtmış olması ve yanlış bilinenleri kısmen gidermiş olmasıdır. Illich, modern kurumların, profesyonellerin ve uzmanların, insanların öz bakım becerilerini ve kendi doğal yeteneklerini yerine getirmelerine engel olduğunu ve bu kurumlara olan bağımlılığı

arttırdıklarını dile getirir. Çözüm olarak da bağımlılığa karşı bir sınırlandırma getirilmesi gerektiğini öne sürer.

Üç bölümden oluşan bu araştırmanın ilk bölümünde Illich'in hayatı, eserleri ve ekonomi, teknoloji, eğitim ve sağlığa yönelik eleştirilerine yer verilecektir.

İkinci bölümde modern, modernite, modernleşme kavramlarının ne anlama geldiğine ve moderniteye ve yaratmış olduğu insani ve sosyal problemlere değinilecektir. Bu problemler; endüstri, medeniyet, teknoloji, çevre, sınıfsal farklılıklar ve eşitsizlik problemleridir. Bu problematikler yalnızca iktisadi alanda değil aynı zamanda sosyo-kültürel alanda da bir sorun teşkil etmektedir.

Üçüncü bölümde ise Illich'in tüm bu sorunlara yönelik çözüm önerilerine yer verilecektir.

Bu tezde kendimizi Ivan Illich'in toplum projesini anlamakla sınırlandıracağız. Çağdaş kuramlarla karşılaştırma yapılmasına girilmeyecektir.

Bu araştırma yapılırken olabildiğince birincil kaynaklardan ve onlara ulaşamadığı durumlarda ise ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

BÖLÜM 1

IVAN ILLICH HAYATI ESERLERİ VE ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ

1.1. Ivan Illich Hayatı ve Eserleri (1926-2002)

Ivan Illich, 1926'da Dalmaçyalı Hırvat Katolik bir babanın ve Avusturya Yahudisi bir annenin oğlu olarak Viyana'da doğdu. Fransızca, İtalyanca ve Almanca ana dilleriydi. 1941'de Nazi İşgali üzerine Viyana'dan ayrılmak zorunda kalınca gittiği Floransa ve Roma'da, din adamlığı eğitimi gördü, doğa bilimleri, tarih, felsefe ve ilahiyat okudu. Doktorasını 1951'de Salzburg Üniversitesi'nde Toynbee üzerine yaptığı "Tarihsel Bilginin Doğası Üzerine Bir Araştırma" teziyle verdi. Ivan Illich 90'lı yıllarda yakalandığı ve tıp kurumunun uyguladığı herhangi bir tedaviyi kabul etmediği kanser hastalığı nedeniyle 2 Aralık 2002'de Bremen'de ölmüştür.¹

Ivan Illich'in yaptığı konuşmaların ses kayıtlarını dinleyenler onun oldukça aksanlı bir İngilizceyle konuştuğunu duyarlar. Bunun nedeni sadece İngilizcenin Illich'in anadili olmaması değildir. Aslında Illich'in gerçek anlamda bir anadilinin olmamasıdır. Viyana'da büyüyen Illich, "altı yaşıma geldiğimde normal dillerim Fransızca, İtalyanca ve Almancaydı der. Annesi kendisini iyi bir okula vermek ister, ancak öğretmenler onu "geri" bulurlar. Bunun kendisi için büyük avantaj oluşturduğunu, bu sayede iki yıl büyükannesinin kütüphanesinde oturup romanlar ve sözlükler okuduğunu anlatır. Okula da gitmiştir fakat çok az. Bildiği her şeyi okul dışında öğrendiğini söyler.²

Salzburg ve Roma'da tarih ve din bilim konularında eğitim gördükten sonra papaz oldu. Beş yıl New York'ta Puerto Rico Mahallesi'nde papaz olarak görev yaptı. Katolik kilisesinin Güney Amerika siyasetine yönelttiği eleştiriler, kilise çevreleri ve Vatikan'la arasının bozulmasına neden oldu. 1960'ta Meksika'ya gitti ve Cuernacava kentinde Kültürlerarası Belgeler Merkezi'ni (CIDOC) kurdu. Amacı alternatif bir eğitim programı

¹ Ivan Illich, *Gölge İş*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2013.

² Ivan Illich ve Barry Sanders, *ABC Aklın Modernleşmesi*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015.

oluşturarak gönüllüleri Latin Amerika dilleri ve kültürleri konusunda eğitmek olan kuruluş kısa zamanda Güney Amerika askeri diktatörlüklerine karşı muhalefetin merkezlerinden biri oldu. 1969’da papazlıktan ayrıldı. CIDOC’un 1970’te kapatılmasından sonra Alman, Japon ve Amerikan üniversitelerinde dersler vermeye başladı.

Illich aynı zamanda kendisi gibi eleştirel pedagog olan Paulo Freire’den de etkilenmiştir. Freire’in Kuzey Amerika’da çalışması, kendisi gibi radikal eğitim eleştirmeni olan Illich ile tanışmasına olanak sağlamıştır. Illich ve Freire başlangıçta yakın bir dostluk kurmuşlar; 1969 ve 1970 yaz ayları boyunca birlikte Cuernavaca Kültürlerarası Dökümantasyon Merkezi’ndeki (CIDOC) bir dizi seminere katılmışlar ve hatta “Pedagojinin Ezilmesi ve Ezilenlerin Pedagojisi” başlığı altında ortak bir çalışmaları yayınlamışlardır. Fakat daha sonraki çalışmalarından; her ikisinin giderek ilgilerinin, etkinliklerinin ve bakış açılarının farklılaştığı anlaşılmaktadır.³

Illich kapitalist toplumun ortaya çıkardığı kurumların insan üzerindeki olumsuz etkilerini incelemiştir. Ona göre çağdaş toplumda eğitim, sağlık, ulaşım gibi gereksinimler bürokratik refah devletinin bu hizmetleri yerine getirmekle yükümlü kurumları aracılığıyla karşılanmaktadır. Eskiden insanların doğal çevre ilişkileri içerisinde karşıladıkları temel gereksinimler, çağdaş toplumda “bilimsel olarak” üretilmiş hizmetlerin tüketilmesine indirgenmektedir; belirli bir tüketim düzeyinin altına düşenler teknokratların oluşturduğu ölçütlere göre yoksul sayılmaktadır. Yerleşik düzen, kendi kendini eğitmeyi yetersiz saymaktadır. Ancak kurumsallaşmış hizmetlere olan bağımlılık bireysel yetkinliğe zarar vermekte, bireyi yeterli karar verme gücünden yoksun bırakmakta, onu kendi dışında oluşturulan hizmetlerin pasif tüketicisi haline getirmektedir.⁴ Illich’in hayatının sonraki yıllarında yakalandığı kanser için eleştirmiş olduğu kurumsallaşmış tıp yerine geleneksel metotlara başvurması, onun yaşamından bazı izlerin yazdıklarına etki ettiğini göstermektedir. Hastalığının ilk aşamalarında tümör ile ilgili bir doktora danışmış ancak kendisine konuşma yeteneğinin kaybolma ihtimalinin çok yüksek olduğu söylenmişti. “Ölümlülüğüm” diye adlandırdığı tümör ile hayatının sonuna kadar yaşadı. 2002 yılında

³ Adem Yıldırım, *Eleştirel Pedagoji Paulo Freire ve Ivan Illich’in Eğitim Anlayışı Üzerine*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, s.85.

⁴ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

ölen İllich, esasında toplum eleştirmenidir. Ele aldığı sorunlar çağdaş batı kültürü, kurumlar ve eğitim, çalışma hayatı, enerjinin kullanımı, ekonomik gelişme, sağlık vb. dir.⁵

1.2. Ivan Illich'in Eserleri

Kitapları

- *ABC: Aklın Modernleşmesi (ABC: The Alphabetization of the Popular Mind)*: Illich bu eserinde metinsel dönüşümü ele almakta ve yazının icadı ile birlikte sözlü kültürün yazı kültürüne dönüştüğünü ve yazıyla birlikte bellekte unutma olgusunun nasıl ortaya çıktığını anlatmıştır. Buna göre geleneksel kültürdeki sözlü hafıza, günümüzde yerini notların kaydedildiği tabletlere ve bilgisayarlara bırakmış ve böylece teknoloji çağına geçilmiştir. Bu çağ ile birlikte ise insanlar artık eskisi gibi yüz yüze değil de, iletişimlerini elektronik aygıtlarla sağlarlar. Eser işte bu dönüşümü ve bu tarihsel süreci anlatmaktadır.
- *Enerji ve Eşitlik (Energy and Equity)*: Bu eserde de yine Şenlikli Toplum ve Tüketim Köleliği eserlerinde olduğu gibi bağımlılık ve sınıfsal farklılıklar sorgulanmaktadır. Hareket etme hürriyeti ile hareket ettirilme ve götürülme hakkının aynı anlama geldiğini düşünen tiryaki tüketicinin isteği daha çok özgürlük değil daima daha çok hizmettir. Araçlara kölelikten kurtulmayı değil her zaman bir ürünün daha iyisini talep eder. Daha iyi olma arzusu ise rekabete ve eşitsizliğe yol açar. Endüstri ile kalkınma adına yapılan daha çok trafik, daha çok bina ve daha çok fabrika ile ise yaşanamaz bir çevre yaratılmıştır. Bu bakımdan Illich, araçların sınırlandırılması gerektiğini ve düşük enerjili endüstri ve teknolojiyi teklif eder.
- *Gender (Cinsiyet)*: Illich bu eserinde toplumsal cinsiyet ve biyolojik cinsiyet arasındaki farkı sanayi öncesi toplumlar ile sanayi sonrası toplumları örnek göstererek anlatmaktadır. Ona göre sanayi öncesi toplumlarda yani genderin (toplumsal cinsiyetin) hala hakim olduğu dönemlerde kadın ve erkek birbirine bağımlıydı. Kapitalist üretime geçişle birlikte kadın ve erkek arasında bir rekabet ve kutuplaşma hakim olmuş ve erkek kadını yönlendirebilme hakkına kavuşmuştur. Illich'e göre böyle toplumlar her ne kadar eşitlikten ve ekonomik kalkınmadan bahsetse de bir kıtlık rejimi ve cinsiyet ayrımı oluşturmuştur. Bu bakımdan Illich kapitalist toplumun yarattığı cins ayrımcılığını

⁵ Adem Yıldırım, *Eleştirel Pedagoji Paulo Freire ve Ivan Illich'in Eğitim Anlayışı Üzerine*, s.141-142.

eleştirmekte ve yerel cins ayrımcılığının kaldırılması gerektiğini öne sürmektedir. Ona göre cins ayrımcılık ancak ekonomik küçülme ile azaltılabilir görünmektedir. Cinsiyetler arasında ayrımın olmadığı sanayi öncesi topluma geçiş mümkün olmasa da metaya bağımlılık azaltılabilir. Çünkü Sanayi ile eşitsizlik ortaya çıkmıştır. Illich'e göre bilim kadın ve erkek arasındaki farklılığı genlerle açıklamaktadır. Oysa kadın ve erkek arasındaki ayrım biyolojik farklılıktan çok daha fazlasıdır. Toplumsal anlamda ise kadın ve erkeğe düşen roller birbirinden farklıdır. Geleneksel toplumlarda bir erkek bir kadının işini yapamaz. Eğer yapıyorsa ancak bir yabancı olabilir. Sanayi toplumlarında ise *üniseks* işler hakim olmuştur. Illich, toplumdaki kadın ve erkek algısını anlatmak için sağ ve sol el ile yin-yang imgelerini kullanır. Buna göre nasıl sol el sağ ele göre yardımcı görevi görüyorsa kadın da erkeğin yanında yardımcı, bağımlı ve muhtaç olandır. Yin dişiliği ve karamsarlığı simgelerken, yang erkeği ve iyimserliği simgeler. Toplumun algısında da kadın her zaman yardımcı görevi gören, bağımlı olandır.

- *Gölge İş (Shadow Work)*: Illich, bu eserde piyasa dışındaki yeni bir emek türünden bahseder ve bunu gölge iş olarak adlandırır. Kadının ev içi emeği ve öğrencinin okul dışında yaptığı ev ödevleri buna örnektir. Yani ücretsiz yapılan ve görülmeyen emektir gölge iş. Kalkınma ise daha fazla modern hastane, daha fazla geniş otoyol, yeni fabrikalar, daha çok okul ve bunlara ihtiyaç duymak üzere eğitilmiş bir nüfus demektir. Fakat ulaşım gidilecek mesafeyi kısaltmamış aksine daha çok yola bağımlı hale getirmiş, fabrikalar ise çevresel problemlere yol açmıştır. Üstelik Batı, kalkınmaya katılmayan ülkeleri ötekileştirmiş ve hatta sömürgeleştirmiştir. İlerleyen bölümlerde ise vernaküler dediği geleneksel değerlerden bahseder. Süpermarketteki hazır gıdalar yerine ev yemeği, resmi kurumlarca öğretilen dil yerine önerdiği yerel halk dili bu değerlerdendir.
- *H2O (Unutmanın Suları)*: Bu eser, Illich'in bütün eserlerinin genel bir özeti gibidir. Buna göre modern toplumda insan, madde ve doğa ile olan ilişkisinde radikal bir dönüşüm yaratmıştır. Illich, kenti çevreleyen su borularında dolaşan sıvının, pınarlarda akan temiz saf su ile aynı olmadığını dile getirir. Küresel ısınmanın artışı ile beraber ortaya çıkan kuraklık ile birlikte, insanların suyun değerini daha iyi anlamasına neden olduğunu öne sürer. Fakat doğa ile olan ilişkisini yitiren su, ambalajlanmış bir paket içerisinde satılarak, ticari bir meta halini almıştır. Küresel ısınma ile birlikte kimi yerlerde sel, kimi yerlerde kuraklık ortaya çıkmış ve modern çağda insanlar suya daha

çok muhtaç duyar hale gelmişlerdir. Kuraklığın sebebi ise bu suyun kimyasal bir maddeye, yani H₂O'ya dönüşmüş olmasıdır.

- *İşsizlik Hakkı (The Right to Useful Unemployment and Its Professional Enemies)*: Eser diğer eserlerin devamı niteliğindedir. Illich bu eserinde kendi deyimiyle *köreltici* piyasa hakimiyetini ve metalaşmayı eleştirir. Ona göre piyasa hakimiyeti yoksulluğu modernleştirmektedir. İnsanlar böylece el emeğinden ve çabadan uzaklaşarak uzmanlara ihtiyaç duyar hale gelmişlerdir. Modern endüstri toplumlarında emeğin kabul görmesi için temel olan ana unsur amirin komut vermiş olma gerekliliğidir. Bunun haricindeki tüm çabalar Illich'e göre sanayi toplumlarında verimli sayılmamaktadır. Kişinin tek başına yaptığı iş buna göre verimsiz sayılır. İnsanlar hayatı boyunca başkalarına bağımlı hale gelmekte ve kendi yeteneklerini fark edememektedirler. Ona göre standartlaştırılmış görevler ancak uzmanlarca denetlendiği zaman vatandaşa uygun bir görev sayılabilir. Böyle toplumlarda işsizliğin verimli olduğunu söylemek de olanaksız hale gelir. Bir konuda yetkinlik sağlandığında o iş yapılabilir fakat Illich'e göre sanayi toplumlarında bir yandan uzmanlaşırken, diğer yandan ise o işi yapamaz hale geliriz. Eserin ikinci temasını ise profesyonel meslekler oluşturmaktadır. Eserde modern toplumdaki profesyonel meslekler sorgulanmakta ve toplumsal roller reddedilmektedir. Bu anlamda Illich tek tipleşmeye karşı durmaktadır. Profesyonel meslekler olarak nitelediği meslek tanımının içerisine öğretmen, doktor, tüketici hakları savunucuları, yönetici ve insan kaynakları uzmanları girer. Illiche göre bu mesleklerin yetkileri sorgulanmamaktadır. Bu meslekler bireylerin hakkını savunduğu gerekçesiyle insanları seçeneksiz bırakmakta, onlarsız bir yaşamın olamayacağı izlenimini vermekte ve insanların kendilerine ihtiyaç duymaları gerektiğini ileri sürmektedirler. Böylece kişilerin bağımsız ve özerk eylemleri verimsiz ve yetersiz kalır. Illich eserinin sonunda bizlere bir çıkış yolu göstermese de şenlikli bir toplumun mümkün olduğu umudunu verir. Illich her eserinde her zaman bir sonuca varmaz fakat ortaya attığı fikirler tartışmaya açık bırakılmıştır. Bu sebeple insanları sorgulamaya çağırır. Günümüz modern toplumu ise eskiden olduğundan daha fazla küreselleşmekte ve sorgusuz bir yaşam sürmektedir.
- *Okulsuz Toplum (Deschooling Society)*: Illich sosyal bilimlerin pek çok alanlarına ilişkin fikir serdetmiştir. Bu fikirleri kısmen tutarlı olup dağınık fikirlerinden tutarlı bir bütünlük ile bir felsefe çıkarmaya çalışıyoruz. Onun tutarsızlığı eğitimde bireyciliği savunurken, toplum felsefesinde insanın yabancılaşmaması gerektiğini ileri

sürmesindedir. Fakat sunduğu çözümler onu okumaya değer kılmaktadır. Illich, bu eserde zorunlu eğitimi, öğretimin kurumsallaşmasını ve okul gibi kurumlara olan zorunlu bağımlılığı sorgulamaktadır. Daha ilkokul çağlarında çocuk, gözlerini okulda açar ve bir yetişkin olana kadar eğitimi devam eder. Illich'e göre okullar, var olan sistemin korunması için kullanılan kurumlardan yalnızca birisidir. Illich bu eserinde okulların eğitimsel açıdan yetersiz olduğunu savunmakta ve okulların zengin ve fakir arasında kutuplaştırıcı bir etki yarattığının da altını çizmektedir. Okullaşma “değerlerin kurumsallaşması” anlamına gelmekte ve okullarda bireyler sisteme uyum sağlayacak şekilde yetiştirilmektedir. Illich eğitime karşı değildir fakat eğitim sistemini eleştirmektedir. Illich'in eğitim sistemini eleştirmesinin sebepleri; okulun öğrencileri pasifleştirmesi, tek tipleştirilmesi, zorunlu eğitimin öğrencinin düşünüp sorgulamasına imkan vermemesi, pratikten çok teoriğe yönelik eğitim verilmesi, eğitimin zengin-fakir ayırımına neden olması ve belli saatlerde verilen eğitimin öğrencinin bağımsız ve hür çalışma saatlerini engellemesi olarak gösterilebilir. Ona göre birey kendini başkasına bağımlı olmadan yetkinleştirmelidir. Bu fikri eğitimde bireyci olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Illich, bu eserinde “Öğrenme yalnızca okulda edinilir” yargısını eleştirmektedir. Kişilerin okul dışında da eğitim görebileceğinin altını çizer. Ona göre yeterlilik yalnızca diploma ile ölçülemez. Okula bağlı olmadan da insanlar kendilerini yetiştirebilirler. Bu yüzden eğitim sadece okul ile sınırlandırılmamalı ve yaşamın her anına yayılmalıdır. Illich'e göre bu eğitim sistemi yerine insanlar daha hür, yaratıcı, uygulayıcı ve çok yönlü bir eğitim modeli üzerinden eğitim almalıdırlar.

- *Sağlığın Gaspsı (Limits to Medicine)*: Illich, bu eserinde tıp kurumuna olan eleştirilerini dile getirir. Sağlık kurumlarının gün geçtikçe kontrolün dışına çıkan bir güce dönüşmekte olduğunu ve tıpta profesyonel egemenliğinin artmakta olduğunu ifade etmektedir. Toplum ise kimlerin hasta olduğunu belirleme görevini doktorlara bırakmıştır. Daha çok ulaşım nasıl daha çok trafik yaratıyorsa, daha çok tıbbi hizmet de hastalıkların çoğalmasına sebep olur. Bu anlamda tıp, sağlığa karşı tehdit oluşturmaktadır. Eserde, tıp hizmetinin halkın değil doktorların lehine olduğu, bireyleri ilaç kullanmaya teşvik ettiği ve kişilerin kendi kendine yetebilme özelliklerinin ortadan kaldırıldığı yönünde eleştiriler yer almaktadır. Illich, Sanayi Devrimi ve II. Dünya Savaşı ile birlikte hastalıkların çoğaldığını ileri sürmektedir. Buna göre hastalığın zamana bağlı ortaya çıktığını iddia etmektedir. Örneğin çağımızın hastalığı obezitedir. Doktorlar ise onlarsız bir yaşam olmayacağını daha çok reçete yazarak, kendilerine olan

bağımlılığı arttırmaktadırlar. Onların verdiği ilaçlar ise hastaları bağımlı hale getirmekte ve daha çok yan etki yaratmaktadır. Tüm bunların yanı sıra en önemlisi de tıp, kişilerin acıyı kabullenme, sabır ve tevekkül etme yeteneklerini ellerinden alarak, kişileri ölüm korkusuyla baş başa bırakarak onları pasif duruma düşürmektedir.

- *Şenlikli Toplum (Tools for Conviviality)*: Illich'in düşüncelerini tek bir ilim dalı veya disiplin ile sınırlandırmak mümkün değildir. Sağlıktan, ekonomiye, eğitimden teknolojiye kadar birçok konudaki fikirlerini eleştirel bir dille kaleme almıştır. İşte onun bu eserinde bütün fikirlerini görebilmek mümkündür. Ona göre modern endüstri ile birlikte insanlar araçlara değer atfetmiş ve araçlar amaç haline gelmiştir. Araç kavramını yalnızca endüstriyel bir ürün anlamında kullanmaz. Okullardaki ders programları, sağlık, bilgi ya da karar gibi soyut mallar üreten sistemler ve zorunlu kuralları da araç olarak tanımlar. Ayrıca endüstrinin yarattığı sınırsız ihtiyaçlar zamanla temel ihtiyaç haline gelmekte ve değerlerin kurumlaşmasına sebep olmaktadır. Endüstrinin yarattığı bir diğer sorun zengin ve fakir gibi sınıfsal farklılıkların önünü açmasıdır. Ona göre değerlerin, hastane ve okul gibi kurumlar tarafından tanımlanışı bu kurumlara olan bağımlılığı artırır ve uzmanlar insanlar üzerinde daha çok yönlendirici olurlar. Eserine bu ismi vermesinin sebebi, şenlikli dediği toplumda kişiler arasında yaratıcı ve özerk ilişkileri aramasıdır. Ona göre araçlar insanlara değil, insanlar araçlara hükmetmelidir. Bu bakımdan bağımlılığı sorgular. Eserinin son bölümünde ise Wall Street, krallık ve Roma kilisesi gibi kurumların nasıl çöktüğü örneğini vererek bu kurumların vazgeçilmez olmadığını dile getirerek, ekonomik büyümeye karşı çıkar ve bağımlılıktan kurtulmaya davet eder.
- *Tüketim Köleliği (Toward a History of Needs)*: Illich bu eserinde halkın, uzmanlar tarafından tüketime yönlendirildiğini savunmaktadır. Halk, ihtiyacı olmayan şeyleri bile ihtiyaç duyduğu şeklinde algılayacak bir hale getirilmiş ve bu ihtiyacı olmayan şeylere bağımlı hale getirilerek bir tüketim zinciri oluşturulmuştur. Daha çok üretim daha çok tüketimle eş değer hale gelmiştir. Uzman meslekler, egemen ve kabiliyetsizleştirici şeylere dönüşmüştür. Illich, eserinde bir grup azınlığın bu sisteme karşı örgütlenmeye başladığını ve muhalefet için birlikte hareket ettiklerini ileri sürmektedir. Ona göre ilaçlarla hasta edilen, eğitimle geri bırakılan, kimyasallarla zehirlenen ve ulaşım felce uğratılan insanlar arasındaki bir grup azınlık örgütlenmiş ve aktif olmuş kişilerdir. Bu kişilerin son zamanlarda sayısı artmakta ve muhalefet olarak bir çağı kapatmaya hazır

hale gelmişlerdir. Illich bu yirminci yüzyıl çağını kabiliyetsizleştirici uzmanlıklar çağı olarak tanımlamaktadır.

David Cayley ile söyleşerek yazdığı kitaplar

- *Ivan Illich in Conversation (Ivan Illich İle Söyleşiler)*: Kitap, David Cayley ile Ivan Illich'in yaptığı on adet mülakattan oluşur. Kitapta Illich'in eserleri değerlendirilmektedir.
- *The Rivers North of the Future: The Testament of Ivan Illich (Geleceğin Kuzeyindeki Nehirler: Ivan Illich'in Vasiyeti)*: Bu kitapta, Kanadalı gazeteci David Cayley, 20. yüzyılın en vizyoner kültür eleştirmenlerinden Ivan Illich'in düşüncelerini derleyip yansıtmıştır. Illich, Batının ancak Yeni Ahit'in yozlaşması olarak anlaşılabilceğine inanıyordu. Cayley, Illich'in bu araştırmasını ve günahın suç haline getirilmesiyle ilgili düşüncelerini, kilisenin modern ulus devlet için nasıl bir şablon haline geldiğini ve çağdaş toplumun nasıl sıkışmış ve bozulmuş bir Hıristiyanlık olduğunu anlatmaktadır.

Bir Bölümünü Yazdığı Ortak Kitaplar

- The Church, Change and Development
- After Deschooling, What?
- Profesyonellerin İktidarı (Disabling Professions)
- Spiritual Care of Puerto Rican Migrants
- Schule ins Museum
- Was macht den Menschen Krank?
- The Development Dictionary
- The Post-Development Reader
- The Challenges of Ivan Illich: A Collective Reflection

Seminer Notları

- The Wisdom of Leopold Kohr⁶

⁶ Ivan Illich, *Gölge İş.*

1.3. Ekonomiye Yönelik Yaklaşımı

Illich, sanayi toplumlarına geçişin, fabrikalaşmanın ve seri üretimin artmasının, insanlar arasında düşmanca bir ortama sebep olduğunu ileri sürmektedir. Seri üretim yüzünden insanlar, sahip oldukları doğal yeteneklerini hür bir şekilde kullanabilme olanağını yitirirler. Zamanla ilişkiler kopmaya başlar ve insan yapay bir kabuk içine giderek hapsolür.

Meslek tanımlarının çeşitlenmesi ve birçok uzmanlığın ortaya çıkması, okulların, insanları bir konuda uzman olmaya yönlendirmesi yüzünden toplumsal doku zayıflar. Yaşam standartlaşmaya başlar ve bütün insanların aynı sorunları yaşamasına, kültürel farklılıkların ve hayat tarzlarının yitip gitmesine, komşuluk ilişkilerinin yerini psikologların almasına yol açar.

İnsanlar başkalarının belirlediği hedeflere ulaşmaya koşullandığında, bunun doğal bir sonucu olarak yabancılaşma oluşur. Illich, yaşanan küresel sorunların merkezinde gelişmenin yer aldığını savunur. Sağlıklı bir gelecek kurulabilmesi için öncelikle temel sorunlar giderilmelidir. Sorunların başında insanların, temel ihtiyaçlar yerine gelişme yüzünden sınırsız tüketime yönlendirilmesi gelmektedir. İnsanlar “yaşamlarını sürdürmek için çalışmak” yerine, modernizmin oluşturduğu “ortak varlıkları” kaynaklar, “istekleri” de ihtiyaçlar olarak algılamaya, isteklerini alabilmek için çalışmaya başlamıştır. İsteklerin sınırsız, kaynakların ise kıt olması, insanları sürekli daha fazla çalışmaya yönlendirmektedir.⁷ Buna göre Illich’e göre endüstri sonrası gelişen ekonomi, kişinin doğal yeteneğini kullanmasını engellemekte ve eşitsizliği arttırmaktadır. Illich, buna çözüm olarak birçok kabullenilmiş terimi yeniden tanımlamak ve geleneksel yaşam biçiminin korunması gerekliliğini “Şenlikli Toplum” adlı eserinde şu şekilde dile getirir:

Şenlikli bir endüstri sonrası toplumda uygulanacak ekonomiyi ne göz ardı edebilir ne de kendiliğinden gerçekleşmesini bekleyebiliriz. Her türlü endüstriyel büyümede siyasal olarak belirlenmiş sınırları kabul etmiş bir toplumda, birçok kabullenilmiş terimi yeniden tanımlamak gerekecektir. Ancak böyle bir toplumda eşitsizliğin ortadan kaldırılamayacağı da kesindir. Her bireyin etkili değişimler yaratma gücü endüstri öncesinde ya da endüstri çağında olduğundan daha büyük olacaktır aslında. Sınırlanmış olsalar da, ortak araçlar, ilkel düzeneklerle kıyaslanamayacak ölçüde verimli ve dağıtımları da endüstriyel araçlardan daha geniş olacaktır.

⁷ Erkan Erdemir, “Posmodernizmin İşletme Yönetimine Etkileri: Kavramsal Bir Çözümleme”, *E-Akademi Sayı 52*, 2006:file:///C:/Users/Admin/Desktop/Kaynaklar/Erdemir,%202006.html 10.12.2017 tarihinde erişildi.

Ürünleri, bazılarının payına diğerinden daha fazla düşecektir. İktidarın olduğu gibi aktarılmasını belli sınırlar içinde tutmak amacıyla, yeni ekonomik düzenekleri olduğu kadar geleneksel düzenekleri kullanmak gerekir.⁸

Illich kaynakların ve ihtiyaçların sınırsız oluşunun karşısındadır. Sınırsız ve dayatılmış ihtiyaçların bireylerin yaşamını yönlendirmesiyle bir tüketim zinciri oluşur ve bu da beraberinde kapitalizme bağımlılığı getirir. Kapitalist sistem ise eşitsizliği beraberinde getirir. İlerleme fikri ile yoksulluk daha çok modernleşirken, toplumdaki profesyonel iktidarı sisteme bağımlılığı daha fazla artırır. Illich bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

Şenlikli bir toplum, bütün üyelerinin, başkalarının asgari ölçüde denetlenen araçlar yoluyla özerk eylemde bulunmalarına imkan verecek biçimde tasarlanmalıdır. Faaliyetleri yaratıcı olduğu ölçüde insanlar, sırf zevkin yanı sıra sevinç de duyarlar. Oysa araçların belli bir noktanın ötesinde büyümesi, sınıflandırmayı, bağımlılığı, sömürüyü ve aczi artırır.⁹

Böylece kurumların ürettikleri araçlar, zamanla amaç haline dönüşür ve iktisatçılar temel ihtiyaçların sınırsız ihtiyaçlar haline gelmesine yol açarken de bir tüketim köleliğinin de önünü açarlar. Buna göre insanın kendi yaptığı geleneksel el emeği ürünler değersiz kalıp piyasa ürünleri önem kazanır.

Illich bunların yanı sıra bir de gölge ekonomiden bahseder. Gölge ekonomi terimini bir kadının ücretsiz ev içi emeği, bir öğrencinin okul dışında yaptığı ev ödevleri gibi piyasa dışı faaliyetleri belirtmek için kullanır. Ona göre gölge ekonomi, meta toplumun varlığı için başat bir faktördür. Bu fikirlerini de şöyle izah eder:

Gölge ekonominin yükselişine paralel olarak, karşılığı maaşla ödenmeyen ancak hane halkının piyasadan bağımsızlaşmasına da hiçbir katkısı olmayan yeni bir emek türünün ortaya çıktığını gözlemliyorum. Aslında başlıca örneği ev kadınının geçimlik olmayan, yani evsel alanda yaptığı, gölge iş olan bu yeni faaliyet türü, evin parasını kazanan kişinin ortaya çıkışı için de gerekli koşuldur. Modern ücretli emek kadar yeni bir fenomen olan gölge iş, meta-yoğun toplumun bekası için daha gerekli bile olabilir.¹⁰

Buna göre gölge iş bir kadının ev içerisinde para karşılığı beklemeden yaptığı iştir. Böyle bir emek türü modern kapitalist sistemde kadın ve erkek arasındaki ayrımcılığı doğurur ve evin erkeği dışarıda para kazanırken, kadın ev içinde ücret almadan çalışmak durumunda kalır.

⁸ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s. 29.

⁹ a.g.e. s.32.

¹⁰ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.18.

Neticede bunun gibi bir durumda, yani bireyin pazar kaynaklarına esir düşmesi halinde, kişi kendisine ve çevresine yabancılaşmış olur. Oysa etik bilinç için öncelikli olan şey kapitalizmin esiri olmak değil, yabancılaşmanın önüne geçmektir.¹¹

1.4. Cinsiyete Yönelik Yaklaşımı

Illich, toplumsal cinsiyet (*gender*) ile biyolojik cinsiyet (*sex*) kavramlarının toplum ve iş hayatı arasındaki ayrımına vurgu yapmaktadır. Ona göre toplumsal cinsiyet yani gender kavramı, biyolojik cinsiyetin tanımladığı kadın-erkek kavramından çok daha kapsamlı ve anlamlı bir içeriğe sahiptir. Gender kavramı ile sanayi öncesi geleneksel, yerel, kırsal toplumları ifade ederken, cinsiyet kavramı ile sanayi sonrası kapitalist toplumlara işaret etmektedir. Illich'e göre gender alanı kadın ve erkek arasındaki bütünleyiciliği sağlarken, cinsiyet alanı kadın-erkek arasında bir bölünmeyi, kutuplaşmayı yaratmaktadır: *‘Vernacular genderden farklı olarak, toplumsal cinsiyet geneldir; insanın emek gücünü, libidosunu, karakterini zekasını kutuplaştırır ve soyut gendersiz insan normundan sapmayı tanılamamanın sonucudur. Gender asimetric ve muammalı bir bütünleyiciliğin belirtisidir.’*¹²

Ona göre bu kutuplaşma Sanayileşme ile birlikte gerçekleşmiştir. Ekonomik büyüme Illich'e göre kırsal yaşamı dönüştürmekte ve bu da genderin yok olmasına neden olmaktadır. Buna göre ekonomik cinsiyet kadınları daha çok bağımlı hale getirmektedir. Illich'e göre sanayileşme ile birlikte: *‘Evin ekmeğini kazanan erkek iş tulumu ve fabrikayla, ona muhtaç olan kadın mutfak ve önlükle tanımlandı.[...]Musluk suyu, testiyle su taşımaya son verdi, fakat kadının çeşme başında arkadaşlarıyla buluşmasına da son verdi.’*¹³ Buna göre modern teknoloji, kadını eve daha bağımlı hale getirerek geleneksel olanı değersizleştirmekte ve emek yoğun işi sermaye yoğun hale getirmektedir.

Nesrin Kula'ya göre: *‘Toplumsal cinsiyet olgusunun modernizmin düalist (ikili) mantığına dayanan bir kurgu olduğu ve aydınlanma öznesini erkek olarak gördüğü, özellikle feminist çalışmalarda sık sık vurgulanmaktadır.’*¹⁴ Illich modern toplumlarda yaratılan böyle bir ikiliğin doğu felsefesinde de olduğunu Yin ve Yang imgesini kullanarak açıklar: *‘Yin: Çin*

¹¹ Levent Bayraktar, *Felsefe İle*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, 2014, s.16.

¹² Ivan Illich. *Gender*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996, s.14.

¹³ age. s.68.

¹⁴ Nesrin Kula Demir, ‘Kültürel Değişimlerin Reklamlarda Kadın ve Erkek Rol Modellerine Yansımaları’, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16 Sayı:1, 2006, ss.285-304, s.288.

düşüncesinde dişi ilke; faal olmayan, karanlık, olumsuz ilke. Yang: Bunun karşıtı, aydınlık, faal, olumlu ilke."¹⁵ Bu örnek de gösteriyor ki kadın ve erkek arasında yaratılan ikilik evrensel bir yere sahiptir ve tüm toplumlarda mevcuttur.

Illich'in kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği açıklamak için kullandığı bir diğer gönderme sağ-sol el imgesidir. Buna göre toplumdaki kanı, kadının fitratı gereği her zaman için erkeğe uyum sağlayan bir mizaca sahip olduğu inancıdır:

Daha büyük bir duyarlılık, güç ve yetenekle kendini gösteren nörolojik baskınlık, ideal sağ egemenliğine dönüştü. Sol, her yardımına ihtiyaç duyulduğunda sağa uyum sağlayana dönüştü. Analoji, dişi cinsin sosyo-biyolojik olarak erkeğe uyum gösteren olduğu düşüncesini desteklemek için kullanılabilir ve sürekli kullanılıyor.¹⁶

Illich, kadınların erkeklerle ekonomik eşitliğe sahip olabileceği hiçbir sanayi toplumunun olamayacağını iddia etmektedir. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için yerel cins ayrımcılığının yıkılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu görüşünü de şu şekilde ifade etmektedir: "*Kadınların erkeklerle ekonomik eşitliğe sahip olduğu hiçbir sanayi toplumu tanımıyorum. Kadınlar iktisadın ölçüye vurduğu her şeyin daha azını elde ederler.*"¹⁷

Kadının modern zamanlarda ev içine hapsedilmesine Illich *gölge iş* der. Gölge iş kadının ev içinde yaptığı ücretsiz emeğidir ve karşılığı yoktur. Yine Illich'e göre işe gidip gelirken harcanan zaman da gölge iştir. Bir annenin çocuğuna okul dışında verdiği eğitim de kadının ücretsiz ev içi emeğidir ve Illich bunu "*çocuğunun sermayeleştirilmesinde annenin ödüllendirilmeyen zaman-efor girdisi*"¹⁸ olarak tanımlar. Illich'e göre eğer bu zaman bireylere ödenseydi kapitalist sistem işleyemezdi.

İlkay Savcı'ya göre: "*Toplumsal cinsiyet, cinsiyete dayalı işbölümü ve biyolojik cinsiyetler arasındaki toplumsal ilişkileri vurgulamak amacıyla toplumda sadece kadının değil, erkeğin de rolüne işaret eden bir kavramdır.*"¹⁹

Uğurlu ise Illich'i ele alırken, Illich'in erkek ve kadınlarla bütünleşen yer, zaman ve görevlerin birbirinden farklı olduğunu vurguladığına değinir:

¹⁵ Ivan Illich, *Gender*, s.95.

¹⁶ age. s.92.

¹⁷ age. s.14.

¹⁸ age. s.73.

¹⁹ İlkay Savcı, "Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(1), 1999, ss. 123-142, s.130.

Illich, terimin, gramatik yapısından kaynaklanarak geliştirdiği tanımında; erkeklerle bütünleşen yerlerin, zamanların, aletlerin, görevlerin, konuşma biçimlerinin, jest ve kavrayışlarının kadınlarla bütünleşenlerden ayırt edici olduğunu ifade etmektedir. Bu bütünleşmenin bir zaman ve yere özgü oluşundan dolayı toplumsal cinsiyeti oluşturduğunu savunmaktadır. Bir toplumdaki diğerine, kadınlığa ve erkeklığe yüklenen değerler değişebilmektedir. Toplumsal cinsiyet; toplumsal ve kültürel olarak belirlenmektedir. Tarihsel süreçten etkilenebilirken, biyolojik cinsiyetten de farklıdır. Toplumsal cinsiyet, toplumun görmek istediği normları içermektedir.²⁰

Yapılan araştırmalara bakıldığında erkeksi rol, saldırgan ve baskın; kadınsı rol ılımlı, yakın ilişki kurabilen, duygusal ve yardımsever şeklinde tanımlandığı görülür. Fakat endüstrileşmiş toplumlarda kadınsı ve erkeksi rollerin karıştığı, kadınların erkeksi davranışlarla ön plana çıktığı görülür. Illich'e göre: *“Sanayi toplumu, belli üniseks varsayımlar dayatmaksızın var olamaz: Her iki cinsiyetin aynı iş için yaratıldığı, aynı gerçekliği algıladığı ve bazı ufak kozmetikler dışında aynı gereksinmelere sahip olduğu varsayımı”*²¹ giderek güçlenmektedir. Buna göre sanayileşme ile birlikte kadın ve erkeği aynı işte çalışırken görebilmek mümkün olmaktadır. Fakat sanayi öncesi toplumlarda geleneksel spesifik görevler vardır. Kadın ve erkek birbirinin işini yapamayacağı gibi, erkek kadın üzerinde bir otorite de kuramaz. Buna örnek olarak Illich, Amazon ormanlarındaki bu tür bir gender iş bölümüne dikkat çekmektedir:

Kazara bir kadın bir avcının yayına dokunsa, avcı erkeklğini yitirir ve pané olur. Okları hiçbir işe yaramaz; cinsel güçleri kaybolur; avdan uzaklaştırılır ve eğer bu durumda kahrından ölmezse, geri kalan yaşamını iskartaya çıkmış bir küfeyle yiyecek toplayarak, kadın kulübelerinin arkasında geçirir.²²

Geleneksel kültürlerde kadın-erkek ilişkisine bakıldığında kadın ve erkeğin görevlerinin farklılığı görülüyor. Fakat sanayi toplumunda roller eşit gibi görünse de bir ekonomik cins ayrımcılığı söz konusudur ve kadın-erkek aynı işi yaptığı için aralarında bir rekabet ortamı oluşmaktadır. Illich'e göre: *“sendika esas olarak kadınlardan oluştuğunda bile, sözleşme görüşmelerinde erkekler esas temsilcilerdir.”*²³ Cins ayrımcılığına karşı kadın-erkek eşitliği için yapılan her eylem de bu anlamda erkeksi davranışı, erkeksi söylemi ve erkeksi giyimi ön plana çıkarır. Örneğin kot pantolon bu anlamda bir devrim niteliğindedir ve cinsiyet farklılığını gizlemektedir. Kot pantolon giyen bir kadın görebilirsiniz fakat etek giyen bir erkek göremezsiniz. Illich blucinini yani kot pantolonun nötr cinsiyet yarattığını

²⁰ Aktaran Elif Gizem Uğurlu, “Annelik Rolünün Öğrenilme Sürecinde Medyanın Yeri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:34, 2013, ss. 1-24, s.4-5.

²¹ Ivan Illich, *Gender*, s.21.

²² age. s.116.

²³ age. s.47.

şu şekilde ifade eder: ‘Blucindeki karakteristik, fakat tamamen ikinci derecede anormal artış şimdi öyle ki, insanları birbirinden ayırıyor, insanoğlunun bir türüne diğerinin üstünde bir ayrıcalık bağıslıyor.’²⁴

Yine Fransızcada ‘o’ tekil kişisi yerine kullanılan ‘il’ yani ‘erkek o’ da dilde erkek egemenliğini göstermektedir. Illich bu anlamda bilimin de erkek egemen olduğunu belirtir. Ona göre: ‘Bilim adamları arasında erkekler egemendir; neyin bilim olduğunu erkekler belirler; kadın bilim adamlarının büyük çoğunluğu bu erkeklerin çömezidirler.’²⁵ Bu da epistemolojik cins ayrımcılığını göstermektedir.

Bunun yanı sıra Illich, ülkelerde ayrımcılık ve şiddetin ekonomik gelişmeyle aynı oranda yaygınlaştığını belirtmektedir: ‘Her ülkede ayrımcılık ile şiddet ekonomik gelişmeyle aynı oranda yaygınlaşır ve kadınlar için modern cins ayrımcılığının aşırı fiziksel ifadesi olan tecavüz olgusuna dönüşür.’²⁶

Sonuç olarak Sanayi sonrası oluşan modern dönemde eşitlik adına yapılanlar ayrımcılığı ve bir cinsin diğer cins üzerindeki egemenliğini daha çok arttırmaktadır. Illich’e göre Sanayi Öncesine dönmek mümkün olmasa da kadın ve erkek arasındaki ekonomik cins ayrımcılığını azaltmak mümkündür.

1.5. Enerji ve Teknolojiye Yönelik Yaklaşımı

Enerji, günlük yaşamın kaçınılmaz bir parçasıdır. İnsanın günlük yaşamında hayatını devam ettirebilmesi için enerjiye ihtiyaç vardır. İnsan yaşadığı en erken dönemlerde, basit el araçlarını kullandığı zamanlarda sarf edilen enerji daha verimlidir. Fakat zamanla, gelişen teknoloji ile birlikte İllich’e göre bireyin ve toplumun enerjisi giderek önemsizleşir ve araçlara yönelik pasif ve bağımlı bir yaşam tarzına yönelim artar. Bu sebepten ona göre modern aletler birey üzerinde bir otorite kurar ve modernitenin getirdiği bu araç-gereçler insanlık için birer tehdit oluşturur. Illich bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

²⁴ age. s.25.

²⁵ age. s.92.

²⁶ Aktaran Serhat Soyşekerci ve Hüseyin Yılmaz, ‘‘Cinsiyet Ayrımcılığı Olarak Üstün Erillik (Hypermasculinity) Olgusunun Türkiye’de Aile İşletmeleri Bağlamında Araştırılması’’, *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 7(1), 2007. <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=295>, 10.12.2017 tarihinde erişildi.

Çağdaş insan için, daha az enerji kullanımına dayalı bir gelişme ve modernleşme düşünmek güçleşmiştir. İleri teknoloji yanlış biçimde fiziksel, psikolojik ve toplumsal süreçlere güçlü bir müdahale ile özdeşleştirilmiştir. Eğer araçları temel alırsak, yüksek bir kültürün mümkün olan en yüksek miktarda enerji kullanan kültür olduğu yanlışlamasını yenmeliyiz. Antik toplumlarda enerji kaynakları çok eşit biçimde dağılmıştı. Her insan doğduğunda organizmasının ihtiyaçlarını doyurucu biçimde karşılamak için ömür boyu gerek duyacağı enerjinin büyük bölümünü kullanabilme potansiyeline sahipti. Daha çok miktarda fiziksel enerji üstünde denetim kurmak ise, ruhsal denetim ya da siyasal egemenlik ile gerçekleştirilebiliyordu.²⁷

Buna göre Illich, araca yönelik bir yaşam tarzı yerine insan gücünün hakim olduğu ve düşük enerjili bir teknolojiyi teklif eder.

Illich'in öne sürdüğü yaklaşımda tüketim biçimleriyle halk idaresi farklı bir konuma yerleşir. Illich'in varsayımına göre eğer bir ülke yüksek oranda enerji kullanımını tercih ederse, bu ülkenin sosyal ilişkilerini teknokratlar yönlendirecektir. Fakat katılımcı demokrasinin gerektirdiği teknoloji düşük enerjiliyi gerekli kılmaktadır. Onun tespitine göre: *“Kişi başına orta düzeyde bir enerji tüketiminin ötesinde bir toplumun siyasal sistemi ve kültürel çevresinin çökeceğine inanıyorum. Kişi başına kritik enerji seviyesi aşıldığında, bürokrasinin soyut hedefleri uğruna bir eğitim, artık kişinin hukuki teminatlarına ve somut girişim hevesine galip gelecektir. İşte bu düzey toplumsal düzenin sınırındır.”*²⁸

Çok fazla enerji kullanımı insan sağlığı için olduğu gibi çevre için de bir tehdittir. Illich'e göre: *“çok miktarda enerji kaçınılmaz olarak fiziki çevrenin mahvolmasına yol açarken aynı zamanda toplumsal ilişkilerin de bozulmasına sebep olur.”*²⁹ Bu sebepten günümüze bakıldığında yüksek enerji yakan yakıtlar insan sağlığı ve çevre için bir tehdit oluşturmaktadır. İnsanlar gerek çevresi, gerek gelecek kuşaklar için fosil yakıtlar yerine yenilenebilir enerji kaynakları kullanılmalıdır. Fosil yakıtlar bilindiği üzere ozon tabakasını delerek küresel ısınmaya sebep olmaktadır.

²⁷ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.38.

²⁸ Aktaran İsmail Ceritli, “Çevreci Hareketin Siyasallaşma Süreci”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:25, No:2, 2001, ss. 213-226, s.221.

²⁹ Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.11.

Illich'e göre teknolojik ilerleme ve ihtiyaç fazlası enerji kullanımı çevreye verdiği zarar gibi insanlar arasındaki eşitliği de bozmaktadır. Ona göre: *“daha fazla enerji daha az eşitlik anlamına geliyor.”*³⁰

Illich, teknolojinin, onu kontrol eden ülkelere büyük bir güç sağladığını ileri sürer. Fakat elde edilen bu güç, gücü elinde bulundurana bir ayrıcalık sağlarken, sınıf farklılıklarını da yaratır. Gücü elinde bulunduran kapitalist ülkeler, sahip oldukları teknolojileriyle, siyasi erkler üzerinde makro etki yaratırlar. Bu ve bunun gibi ülkelerin idaresinde söz hakkı olanlar ise teknokratlardır. Gelişmiş ülkeler teknolojiye, lider uluslararası şirket ve ortaklıklara sahiptirler.³¹

Teknolojinin hızlı gelişimi ve yaygınlaşması, teknoloji üretenlere bağımlılık duyulmasına yol açmaktadır. Teknolojiye duyulan bağımlılık, ekonomik bağımlılık oluşmasını sağlar. Ülkeler arasındaki gelişmişlik-azgelişmişlik ayrımını yaratan da bu bağımlılıktır. Azgelişmiş ülkeler, ihtiyaç duydukları teknolojileri gelişmiş ülkelere sağlamakta, böylece gelişmiş ülkelere borçlanmaktadırlar. Ekonomik açıdan maddi kaynaklarının düşük olması, teknoloji geliştirmelerini de engeller. Gelişmiş ülkeler eski teknolojileri azgelişmiş ülkelere satarlar, yeni teknolojileri kendileri kullanırlar. Böylece azgelişmiş ülkelerin rekabet şansını da engellemiş olurlar. Azgelişmiş ülkeler teknoloji açısından pazar olmaktan öte geçemezler.

Illich, teknolojinin insanlar arasında bir eşitsizlik yarattığını, düşük gelirli olanların yüksek gelirlilere göre teknolojiden daha az faydalandıklarını, bunun da insanlar arası eşitsizliğe yol açtığını savunur. Ona göre yoksulluk kavramı, teknoloji üreten kuruluşlar tarafından oluşturulan bir kavramdır. Teknoloji üreten kuruluşlar insanları tüketime özendirir. İnsanlar buldukları sınıfın tüketim alışkanlıkları dışında tüketmeye yönelirler. Satın alabilme gücü, kişinin statüsünü oluşturmaya başlar. Statü farklılıkları, insanların eğitimlerine de yansır. Geliri yüksek olan kişilerin eğitim seviyesi de yükselmeye başlar. Okullar öğrencilere satın alabilme gücünün statüyü oluşturduğunu öğretir ve bireyleri tüketici

³⁰ Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.38.

³¹ Onur Yayla, “Ivan Illich’in ‘Okulsuz Toplum’ Önerisinin İşlevselci ve Çatışmacı Yaklaşımlar Açısından İncelenmesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Adana, 2011, s.147.

olarak hayata hazırlar. Teknoloji geliştiren gelişmiş ülkelerin vatandaşlarının daha fazla eğitim olanakları bulunmakta, insanlar arası eğitim eşitsizliği bu nedenle artmaktadır.

1.6. Eğitime Yönelik Yaklaşımı

Eğitimle ilgili radikal fikirlere sahip olan Illich, eğitimin kurumsallaşmasını ve zorunlu eğitimi eleştirmektedir. Ona göre öğrenim yaşam boyu sürmektedir ve bu sebeple öğrenimin çoğu okulda değil, okul dışında edinilmektedir. Bunun yanı sıra Illich, okula ya da eğitime karşı birisi değildir. O, daha çok okulun dikte ettiği mecburiyeti eleştirmiştir. Buna göre, öğrenciler belli saatlerde, belli bir mekana ve belli bir müfredata hapsedilir. Öğretmen ise hazır olan bilgiyi öğrencinin belleğine yatırır ve bu da ezberci bir eğitim sistemini doğurur.

Illich'in savı, okul sisteminin dayandığı ikinci önemli yanılsamanın, öğrenimin çoğunun öğretme sonucunda ortaya çıktığı yönündedir. Öğretimin belirli koşullar altında, belirli öğrenme türlerine katkıda bulunabileceği doğrudur. Ancak bir çok insan bilgisinin çoğunu okul dışında kazanır.³² Bu düşüncesini de şu şekilde ifade etmektedir: *‘‘Pek çok öğrenme, kendiliğinden olmaktadır ve pek çok planlı öğrenme bile programlanmış eğitimin sonucu değildir.’’*³³ Hatta anne babalar çocuklarına herhangi bir bilgi veya ana dillerini öğretmeye çalışmalarına rağmen, çocuklar bunları kendiliklerinden öğrenmektedirler. Buna göre öğrenme süreci yalnızca okulla kısıtlanamaz. Birey, kendi öğreniminden kendisi sorumludur ve yalnızca okulda öğrenimin görülebileceği düşüncesi bir yanılsamadan ibarettir. Okul dışında verilen ev ödevleri düşünüldüğünde de, öğrenci kendi çabası ile öğrenme edimini gerçekleştirir.

Illich'e göre okul, öğrencilerin kendi hür iradeleriyle yaptığı eylemleri sınırlandırmaktadır. Hür olabilmek için okuldan uzaklaşmak icap etmektedir. Bu görüşünü daha ileri götürerek, okulları tapınağa, öğretmenleri de Tanrıya benzetir. Bu durumda öğrenci ve öğretmen arasındaki ilişki, tüketim toplumuna esir edilişin esas sebebi haline gelir. Illich'e göre öğrenciler, okulda öğrendikleri bilgileri öğretmenlerinden hazır olarak aldıkları için, onların bilgisine güvenirlere ve kendi yargılarından kuşku duyar hale gelirler. Bu da kişinin

³² Ivan Illich, *Deschooling Society*, s.11-12.

<http://www.arvindguptatoys.com/arvindgupta/DESCHOOLING.pdf> 21.2.2018 tarihinde erişildi.

³³ Ivan Illich, *Okulsuz Toplum*, Şule Yayınları, İstanbul, 2016, s.26.

kendisine yabancılaşmasını doğurur. Ona göre okul, öğrenciyi kurumların ve uzman kişilerin gözetimine terk eder.³⁴

Illich'e göre eğitimin okullar ile yaygınlaştırılacağını düşünmek büyük bir yanılgıdan ibarettir. Evrensel eğitimin gerçekleştirilebilmesinde okullar yetersiz kalacaktır. Öğretmenlerin öğrencilere yönelik daha iyi eğitim vermek üzere yeni tutumlar geliştirmeleri beklenemeyeceği gibi, öğretmenlerin sorumluluğu, eğitime uygun malzemeler ile öğrencilerin bütün yaşamlarını kapsayacak kadar genişletilemez. Bunun yerine evrensel bir eğitimi gerçekleştirecek, hayatın her bir saniyesini öğrenme, paylaşma ve anlayış deneyimine dönüştürebilecek bir eğitim modeli benimsenmelidir.³⁵

Illich her ne kadar mevcut okul sistemini eleştirse de, onun eğitim karşıtı olduğunu söylemek yanlış olur. O, daha çok okul kurumunun otoriter yanını eleştirerek, eğitimdeki misyonunu etkisiz bulur. Çünkü okul, öğrencinin özgür iradesini ve hür seçimlerini kısıtlamaktadır. Illich, daha çok okul sisteminin dayattığı zorunlulukları tenkit etmiştir.³⁶

Illich'in eğitim felsefesine bakıldığında bireysel, özgürlükçü, yaratıcı ve yapıcı bir eğitim sisteminden yana olduğu görülür. Bu anlamda birey kendi öğreniminden kendisi sorumludur. Nitekim Illich'e göre: *“Bireysel gelişme ölçülebilir bir meta değildir. O, ne herhangi bir çeşit baskıya ya da herhangi bir müfredata karşı ölçülebilirdir ne de bir başka kişinin başarısıyla karşılaştırılabilen disiplin altındaki muhalifler arasında gelişebilir.”*³⁷ Illich'e göre var olan bu müfredatlar, bireylerin mevcut sisteme olan entegrasyonlarını arttırır. Illich, müfredatı bir meta ve bu müfredata göre öğrenim gören öğrencileri de birer tüketici olarak tanımlar. Müfredat ile öğrencilerin hayalleri ve yaratıcılıkları da yönlendirilmektedir.

Illich'e göre:

Müfredat, üretim sürecinin sonucu itibariyle diğer modern ürünlere benzemektedir. Bu, bir grup planlanmış önem, değerler paketi, sahip olduğu dengeli cazibenin üretimini maliyetini

³⁴ Adalet Görgülü Aydoğdu, “Eleştirel Farkındalık Yaratmada Yeni Medya Okuryazarlığı ve Yeni Medya Bilinci Üzerine Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, 2015, s.117. file:///C:/Users/Admin/Downloads/dosya_e3aa41b315f31e5b64bb50a87dd649c4.pdf .

³⁵ Mine Tan, “Illich ve Okulsuz Toplum”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(2), 1983, ss. 45-59, s. 45.

³⁶ Adem Yıldırım, *Eleştirel Pedagoji*, s.145.

³⁷ Ivan Illich, *Okulsuz Toplum*, s.57.

karşlamak amacıyla geniş kitlelere sunan bir metadır. Tüketici öğrencilere arzu ve isteklerini pazarlanabilir değerlere boyun eğdirmeleri öğretilmektedir. Böylece, yönlendirildikleri iş kategorisinde yer almalarını sağlayacak notlar ve sertifikalar yardımıyla tüketim araştırmalarının tahminlerine göre hareket etmedikleri takdirde, kendilerini suçlu hissedeceklerdir.³⁸

Bu durumda öğrenci bir müşteri konumundadır. Okul ise yeterliliği diploma ile ölçerek öğrenim hayatının sertifikalaşmasına neden olmaktadır.

Illich gibi Paulo Freire de öğrenci merkezli ve pratiğe yönelik bir eğitim modelini benimsemektedir. Freire'nin eğitim anlayışı eleştireldir. Freire'in üzerinde durduğu önemli bir kavram sessizlik kültürüdür. Sessizlik kültürü, öğrencilerin sürü veya kitle haline getirilmesidir. Freire bu durumdan kurtulmak için bireyleri bilinçlenmeye yani özne olmaya, kendini gerçekleştirmeye davet eder. Ona göre eğitim pedagojisi, ne kadar az kesinliklere boğulur ve ne kadar çok sorgulayıcı olursa o kadar eleştirel ve radikal olacaktır. Eğitim pedagojisindeki bir diğer kavram *bankacı* kavramıdır. Bu kavramda öğretmen, bilgiyi öğrencinin hafızasına yani bankasına yatırır.³⁹ Bu konudaki düşüncelerini ise şu şekilde aktarır:

Öğretmen kapları ne kadar çok doldurursa, o kadar iyi bir öğretmendir. Kaplar ne kadar pısrıksa, doldurulmalarına izin veriyorsa, o kadar iyi öğrencidir. Böylelikle eğitim bir "tasarruf yatırımı" edimi haline gelir. Öğrenciler "yatırım nesnelere", öğretmen ise yatırımcıdır. Öğretmen iletişim kurmak yerine tahviller çıkarır ve öğrencilerin sabırla aldığı, ezberlediği ve tekrarladığı yatırımlar yapar. Bu, öğrencilere tanınan hareket alanının, yatırılanı kabul ve tasnif edip yığılmaktan ibaret olduğu "bankacı" eğitim modelidir.⁴⁰

Buradan hareketle Freire de tıpkı Illich gibi öğretmen merkezli eğitim sistemine şiddetle karşı çıkmaktadır. Çünkü öğretmen merkezli eğitim ezberci sistemi doğurmaktadır. Öğrenciler ise hazır olan bilgiyi sorgulamadan almaktadır. Böyle bir sistem ise eğitimden alınan verimi düşürmektedir.

Illich'e göre eğitim sisteminin ilerlemesi yalnızca okul ve öğrenci sayısı ile okulda görülen öğrenim yılları ve okula harcanan maliyetle ölçülmektedir. Bu görüşünü de şu şekilde ifade eder: "Bir kişinin okula gitmesinin değeri, tamamladığı öğrenim yıllarıyla ve devam ettiği okulun maliyetiyle ilgili bir işleve sahiptir."⁴¹ Buna göre öğrencinin yeteneğini ölçen ya da öğrenciye söz hakkı tanıyan bir eğitim sistemi yerine otoriter ve

³⁸ age. s.59.

³⁹ Adem Yıldırım, *Eleştirel Pedagoji*, s.91-92.

⁴⁰ Paulo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.51.

⁴¹ Ivan Illich, *Okulsuz Toplum*, s.80.

bağımlı bir eğitim sistemi dikte ettirilmektedir. Okulun değeri okulda harcanan ders saati ile öğrenci için harcanan maliyetle değil de okul için harcanan maliyetle, bilgi seviyesindeki artış yerine okul ve mezun sayısındaki artışla ve yine öğrencinin yeterliliği notlar ve belgelerle ölçülmektedir.

Illich, var olan eğitim sistemini eleştirmekte, sistemin kendine bağımlı bireyler yetiştirmek üzere çalıştığını söylemektedir. Sanayi toplumlarıyla birlikte ortaya çıkan “çocukluk” sürecine eğitimin sıkıştırılması ise doğru değildir. İnsanlar bu eğitim sistemi yüzünden kendilerine yetebilmekten ve kendilerini geliştirmekten uzaklaşmış, kurumsal hizmetlere bağımlı hale gelmiştir. Yalnızca okulda öğrenimin görülebileceği düşüncesi eğitimin kurumlaşması demektir. Bu da Illich’e göre okulun değerleri kurumsallaştırması anlamına gelmektedir. Becerilerin birçoğu uygulama yoluyla kazanılabilir ve geliştirilebilir, ancak araştırmacılık ve yaratıcılık eğitimi uygulamaya dayandırılmaz. Illich bu konudaki düşüncelerini: “Okulda pratik değeri olan niteliklerle bağlantı kurulmadığından dolayı mevcut okullu eğitim sistemi mantıklı değildir. Bu, özgürleştirici ya da eğitimsel değildir”⁴² şeklinde ifade eder.

Illich; kurumsallaşma ile hürriyetin yok edildiğini ileri sürer. Var olan okul sisteminin, özgür düşüncüyü geliştiremeyeceğini savunur. Buna göre hürriyete okul ile ulaşmak mümkün görünmemektedir. Özgürlüğe engel olan, mevcut rejimler ve kurumlardır. Bu sebeple kurumlara olan bağımlılık reddedilmelidir. Bu fikirleri onu *Okulsuz Toplum* götürmüştür. Ona göre birey, kendi tecrübeleri ile yol almalıdır.⁴³

Illich’in eğitim yaklaşımına bakıldığında, eğitimin insanların kendi özel çabaları ile edinilebileceği varsayımına dayanmaktadır. Okulu öğretmene bağımlı, yaşa özgü ve tam zamanlı bir süreç olarak tanımlar. Illich, öğrenimin öğretmen olmadan da edinilebileceği görüşündedir. Bu konudaki varsayımını “Okulsuz Toplum” adlı eserinde şu şekilde vurgular: “Herkes nasıl yaşayacağını, en iyi, okul dışında öğrenmektedir. Bizler bir öğretmenin müdahalesi olmaksızın konuşmayı, düşünmeyi, sevmeyi, hissetmeyi, oynamayı, lanet etmeyi, politika yapmayı ve çalışmayı öğreniriz.”⁴⁴ Illich, çocukların öğrendikleri

⁴² age. s.25.

⁴³ <http://dusundurensozler.blogspot.com.tr/2009/01/ivan-illichin-okulsuz-toplumu-veya.html>, 22.02.2018 tarihinde erişildi.

⁴⁴ Ivan Illich, *Okulsuz Toplum*, s.45.

şeylerin çoğunun öğretmenden değil, yaşlılarından, rastlantılardan, çizgi romanlardan ve okul yaşantısından kaynaklandığının araştırmalarla ortaya konulduğu ifade eder. Öğretmen, öğrenci için yalnızca yönlendirici bir kişidir ve eğitimde otoriter bir kişiliğe sahiptir.

Okullar insanları yaşa göre gruplandırmakta, belirli yaş aralığında eğitime tabi tutmaktadır. Ona göre: *‘Kararlaştırılmış yaş ve zorunlu öğrenim kurumları olmasa çocukluk üretimi de de söz konusu olmayacaktır.’*⁴⁵ Oysa insanın doğumundan başlayan ve ölümüne kadar devam eden bir öğrenme süreci vardır.

Okullulaştırma hem zengin hem fakir için aynı maliyete denk düşerken, fakir için bu maliyet aleyhinde işler. Şartlar her ne kadar eşit gibi görünse de zorunlu eşit eğitim ekonomik ve toplumsal olarak toplumu kutuplaştırmaktadır. Bu durumda alt kesim üst kesime ulaşabilmek için daha çok çaba sarf etmek zorunda kalacak ve eğitim hakkından daha azını elde edecektir. Illich eğitimin yarattığı bu eşitsizliği şu örneği vererek açıklar:

Yüzde onluk kesimi oluşturan en zengin ailelerin çocuklarına yönelik özel eğitim için gerekli olan giderler karşılanmakta ve vakıflardan sağlanan burslardan yararlanabilmelerine olanak sağlanmaktadır. Fakat bunun yanında zengin kesim, yüzde onluk kesimi oluşturan en fakir ailelerin çocukları için kişi başına yapılan harcamayla karşılaştırıldığında, kamu fonlarından kişi başına düşen gelirin on katını elde etmektedir.⁴⁶

Bu örnek de gösteriyor ki şartların eşit sunulduğu eğitim sistemi sınıfsal bir ayrımcılık yaratmaktadır. Illich’e göre: *‘eşit eğitim fırsatı her ne kadar arzulanabilir olsa da bunu zorunlu okullaştırmayla mümkün saymak; kurtuluşu kiliseyle karıştırmak anlamına gelmektedir. Okul, modern proleteryanın dünya dini haline gelmiş ve teknolojik çağın fakir insanları için faydasız kurtuluş vaatlerinde bulunmaktadır.’*⁴⁷

Illich’ten farklı olarak Abdulkadir el-Murabıt ise *‘Diyalektiğin Sonu* adlı eserinde askeri ve dünyevi bir eğitimin değil, İslami anlamda bilinç sağlayan bir eğitim modelinin yaygınlaştırılması gerektiğini öne sürer. Bu fikirlerini de şu şekilde dile getirir:

Öte yandan, bir Müslümanın sağlıklı bir şekilde çok yönlü bir toplumsal dönüşüm mücadelesi verebilmesinin koşulu belirli bir eğitim sürecinden geçmesidir. Burada öncelikli olarak vurgulanan nokta ne var ki askeri bir eğitim değil, doğrudan doğruya katıksız bir İslami

⁴⁵ age. s.44.

⁴⁶ age. s.22.

⁴⁷ age. s.23.

bilinçliliğin edinilmesini sağlayacak olan eğitimidir. Böylelikle İslami bir toplumsal dönüşüm mücadelesi sürdürecektir. Kişilerin dünyevi iktidar peşinde olan cahil kabadayılar olmaması gerekliliği açıktır.⁴⁸

Bu örnekten de anlaşılmaktadır ki salt maddi ve dünyevi bir eğitim değil, maneviyatı da kapsayacak bir eğitim modeli benimsenmelidir. İnsan nasıl ruh ve bedenden ibaretse, eğitim de maddi ve manevi unsurların bütünü olmalıdır.

Tüm bunlardan hareketle eğitim kurumunun, bir milletin en büyük endüstrisi olduğu söylenebilir. En büyük yatırımın insanın kendisine olduğu şeklindeki söylemlerle, eğitimin bireysel ve toplumsal gelişimi gerçekleştireceğini, fırsat eşitliğini ve kalkınmayı sağlayacağını öne süren bu ve bunun gibi teorileri Illich, *seküler din* olarak tanımlayıp tenkit etmiştir.⁴⁹

1.7. Sağlığa Yönelik Yaklaşımı

Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı tanıma göre sağlık; beden, zihnen ve sosyal olarak tam bir iyi olma durumudur. Lakin bu tanıma bakıldığında, sağlıklı olmak yalnız kusursuz olmakla mümkün görünmektedir. Fakat bunun gibi bir beklentinin birtakım problemlere sebep olma ihtimali vardır. Ne yazık ki insanın her anında kusursuz olması gibi bir durum söz konusu değildir. Bu yalnızca kişiler için değil, diğer canlılar ve biyolojik organizmalar için de geçerli bir durumdur. Bunun gibi bir beklenti içinde olduğunda, yani insanlardan tam bir iyilik hali beklenildiğinde, birçok kişi sağlıklı olarak değerlendirilebilir.⁵⁰ Dünya Sağlık Örgütü'nün kullandığı sağlık tanımına göre sağlıklı olma hali mükemmel olmak ile eş değerdedir. Fakat insan her durumda tam bir iyilik halinde bulunamaz. Illich'e göre ise sağlıklı olmak bu tanımın tersine acı çekme iradesidir. Ona göre:

Sağlıklı olmak yalnızca gerçekle baş edebilmede başarılı olmak değil, başarının mutluluğunu da tatmaktır; mutlulukta da, acıda da yaşadığını duyumsamaktır; yaşama değer vermek kadar onu riske de alabilmektir. [...] İnsan olmak yalnızca nefes almak değildir; aynı zamanda, soluk alıp vermede kendi adını hu Allah diye söyleyen Tanrı'nın gerçek sesini duyabilmek için

⁴⁸ Abdulkadir el-Murabıt, *Diyalektiğin Sonu*, Kopernik Yayınevi, İstanbul, 2017, s.19.

⁴⁹ Kemal İnal, "Neoliberal Eğitim ve Yeni İlköğretim Müfredatının Eleştirisi", *Praksis 14*, ss.265-287, s.277.

⁵⁰ K. Esmâ Güler, "Tıbbi Ortamların Ve İlişkilerin Engelli Kişilere Uygunluğunun Etik Yönden Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Adana, 2005, s.43.

nefesine yogaya benzer tekniklerle kontrol etmektir. Sağlık kültürü her toplumun hayatı yaşama, kutlama, hayatta acı çekme ve ölme biçimiyle ilgilidir.⁵¹

Buna göre sağlıklı olmak demek kişinin kendi özgür iradesi ve yeteneğiyle kendi yaşam koşullarını idame ettirmesidir. İnsan Allah'a sığınarak, tevekkül ederek, yoga yaparak, acıyı deneyimleyip ona sabrederek kamil insan olmaya erişir ve böylelikle de kendini iyileştirebilmek için başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Modern sağlık sisteminin bireylere dayattığı tıbbi yardım veya muhtaçlık bireyleri pasifize ederek kendi çabalarını değersiz kılar. Fakat hayatta doğum ve mutlulukta olduğu gibi, ölüm ve mutsuzlukta da her şey insanlar içindir. İnsan mutluluğu deneyimlediği gibi, mutsuzluğu da deneyimleyebilir. Fakat tıp kurumu insanları ölüm korkusu ile baş başa bırakmakta ve onlarsız bir yaşamın imkansızlığını dikte ederek, kendilerine olan bağımlılığı daha fazla reçete yazarak arttırmaktadırlar.

Illich'in tıp kurumuna yönelik eleştirilerinde “yaşamın tıbbileştirilmesi” kavramsallaştırması ön plana çıkmaktadır. Tıbbileştirme, bir mevzu, sorun veya bahsin tıbbi çerçevede ve tıbbi müdahaleler ile ele alınması demektir. Illich'e göre tıbbi müdahale hayatın her alanına yayılmıştır. Üstelik tıbbin sebep olduğu sağlık problemleri gün geçtikçe artmaktadır. Amerika'da artan sağlık bütçelerine karşılık, erkeklerin hayattan beklentileri azalmaktadır. Illich'e göre, araçların sayısının artması nasıl tehdit yaratıyorsa, hekimlerin sayıca artması da tehdit yaratmaktadır. Bunun yanı sıra Illich'e göre, bugünün tıp kurumu ilaçlara olan bağımlılığı arttırmaktadır.⁵² Buna göre, modern tıbbin bireylerin daha çok hastalanmasına sebep olduğunu ve tedavi amaçlı kullanılan ilaçların yarardan çok zararı olduğunu dile getirmektedir. Bu düşüncelerini de “Sağlığın Gaspı” adlı eserinde şu şekilde dile getirmektedir:

İlaçlar hep potansiyel zehirler olagelmüş ve beklenmeyen yan etkiler bunların güçleri ve geniş kullanımlarıyla birlikte artmıştır. Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'taki yetişkinlerin yüzde 50 ya da 80'i, tıpça önerilmiş kimyasal bir maddeyi yutmaktadır. Kimileri yanlış ilacı almakta, kimileri eskimiş ya da başka maddelerin bulaştığı ilaçları ve kimileri de sahte ilaçları yutmakta; kimileri tehlikeli bir bileşim oluşturacak ilaçları bir arada almakta; kimileri ise iyi sterilize edilmemiş enjektörlerle iğne olmaktadır. İlaçların bazıları alışkanlık yapıcı, bazıları sakat bırakıcı ve bazıları da yalnızca yiyecek boyaları ya da insektisidlerle birleşince bile olsa mutajeniktir. Antibiyotikler bazı hastalarda normal bakteri florasını değiştirmekte ve daha

⁵¹ Ivan Illich, *Sağlığın Gaspı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s.86-87.

⁵² Ümit Atabek, Gülseren Atabek ve Deniz Bilge, *Televizyon Sağlık Programlarında İdeolojik Söylemler*, s.23: file:///C:/Users/Admin/Downloads/5000071877-5000096046-1-SM.pdf 07.02.2018 tarihinde erişildi.

dirençli organizmaların çoğalmasını ve konakta yerleşmesini sağlayarak süper enfeksiyonlara yol açmaktadır.⁵³

Tüm bu bahsedilen yan etkilerinin bilinmesine rağmen ilaç kullanımı gün geçtikçe artmakta ve hatta bireyler bilgisinin dışında ilaç kullanmaktadırlar. Yanlış teşhis de cabası.

Illich'e göre tıp kurumu hastalığı desteklemektedir ve tıp kurumunun yararından çok zararı vardır: *“Maalesef, yararı olmamasının yanı sıra zararı da olmayan tıp hizmeti, gittikçe büyüyen tıp kurumunun günümüz toplumuna verdiği zararların yanında çok önemsiz kalır.”*⁵⁴ Buna göre tıpkı diğer kurumlarda olduğu gibi tıp hizmetinin de fazlası zarardır. Yapılan tıbbi müdahaleler hastaların değil, doktorların yararınadır. Tıp kurumu hastalar üzerinden kendini kalcındırır. Bu anlamda hastalara birer müşteri gözüyle bakılır. Kaybedilen her müşteri de onların zararınadır.

Illich; Endüstri Devrimi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan kolera, dizanteri, tifo gibi zamana bağılı olarak ortaya çıkan bazı hastalıkların yavaş yavaş ortadan kalkmasını tıbbi müdahaleye değil yetersiz beslenme ve barınmaya bağılı olarak açıklar. Buna göre dünya savaşlarından sonra ortaya çıkan hastalıklar o dönemin elverişsiz koşulları gereği ortaya çıkmıştır. Yine kızıl, difteri, boğmaca ve kızamığın ölüm oranlarındaki düşüş de barınma koşullarındaki iyileşmeye ve iyi beslenme sonucu vücut direncinin artmasına bağlamaktadır.⁵⁵

Günümüze bakıldığında da ruh ve sinir hastalıkları ve obezitenin arttığı görülmektedir. Obezite çağımızın en büyük problemlerinden bir tanesidir. Yine bu hastalık da Illich'in izah ettiği gibi zamana ve çevreye bağılı olarak ortaya çıkmıştır. Modern dönemin konforlu yaşam tarzı ve yaşam biçimlerindeki değişim bu hastalığı desteklemektedir. Modern dönemlerde bireyler pasif bir yaşam tarzına sahiptirler. Illich'in de vurguladığı gibi:

Böyle yoğun endüstrileşmiş bir toplumda insanlar herhangi bir şeyi yapmaya değil de almaya koşullanmışlardır; kendi yaratacaklarına değil, satın alabileceklerine değer vermek üzere eğitilmişlerdir. Öğrenmeyi, iyileşmeyi ve kendi yolunu bulmayı değil de öğretilmeyi, tedavi edilmeyi ya da yol gösterilmeyi isterler. Kişisel fonksiyonlar kişisiz kurumlara devredilmiştir. İyileşme, hastanın görevi olmaktan çıkmıştır.⁵⁶

⁵³ Ivan Illich, *Sağlığın Gaspsı*, s.28.

⁵⁴ age. s.27.

⁵⁵ age. s.23.

⁵⁶ age. s.142.

Illich'e göre tıbbi tedavi almak bir hak, bir hizmet gibi sunulmaktadır. Eğitim hakkı gibi sağlık da sosyal bir hak olarak gösterilmektedir. Sağlık hakkı ise Illich'e göre modern kapitalizme hizmet etmektedir: *‘‘Bu süreçte önce yeni hastalıklar icat edilmekte, daha sonra bu hastalıkların ne kadar yaygın olduğu vurgulanmakta, sonrasında da bu hastalıklarla ilgili tedavi yöntemlerinin kapitalizmin yeni pazarlanabilir nesnelere arasında yer aldığı görülmektedir.’’*⁵⁷ Örnekten anlaşılacağı üzere kapitalist sistemde sağlıklı olan her birey, sistemin zararınadır. Bu yüzden de piyasaya daha çok ilaç sunmak gerekmektedir. Daha çok ilaç da daha çok hastalık ve hastalık sonucu daha çok tedavi demektir. Bu da ilaçlara bağımlı bir yaşam demektir ki bu durum kapitalist sistemin yararınadır. Bu sebeplerden dolayı Illich'e göre sağlık hizmetinin dayattığı bu tekele karşı tüketicilerin artık bilinçlenmesi gereklidir.

⁵⁷ Aktaran Umut Omay, *Sosyal Hakların Manipülasyonu: Sosyal Haklar Kapitalizmin Hizmetinde (Mi?)*, s.130: <http://www.sosyalhaklar.net/2009/bildiri/omay.pdf> 9.11.2017 tarihinde erişildi.

BÖLÜM 2

MODERN DÜNYA PROBLEMLERİ

2.1. Modernitenin Tanımı

Günümüzde en çok tartışılan konulardan biri şüphesiz modernite problemidir. Birçok sosyolog ve filozof modernite konusuna eserlerinde yer verip tartışmaktadır. Modernite; ekonomik, ekolojik, sosyo-kültürel ve gelenek olmak üzere birçok probleme sebep olmuştur. Modernite geleneksel olanı terk etmek anlamına gelmektedir. Fakat bunların öncesinde modernitenin sebep olduğu problemleri anlayabilmek için öncelikle modern, modernite, modernizm ve modernleşme kelimelerinin tanımı yapılacaktır. Modern, modernizm, modernleşme ve modernite kelimelerinin tanımına bakıldığında birbirleriyle bağlantılı olduğu fakat tamamen eş anlamlı olmadığı görülür.⁵⁸

2.2. Modern, Modernizm, Modernleşme ve Modernite Terimlerinin Tanımı

Ahmet Cevizci'nin Paradigma Felsefe Sözlüğünde modern sözcüğü şu şekilde tanımlanmıştır:

Modern sözcüğü kökeni itibarıyla Latince bir sözcük olan mododan (son zamanlar, şimdi) türetilen modernus, hodiernus (hodie: bugün) terimlerinden gelen ve düşüncedeki açıklık, özgürlük, otoritelerden bağımsızlık ve en yeni ve en son dile getirilmiş düşünceler üzerine bilgi anlamına gelen sıfattır. Buna göre, modern kavramı ilk kez milattan sonra 5. Yüzyılda antiqiusun⁵⁹ karşıtını oluşturacak şekilde, Hristiyanlığı putperest pagan kültürden ayırmak için kullanılmıştır. Bu kullanıma göre eski dünya karanlık, putperest, pagan dünyayı nitelerken,

⁵⁸ Modern sözcüğünün etimolojisi ile ilgili yararlanılan diğer kaynaklar için ayrıca bkz. John Johnson, *The Oxford English Dictionary*, Cilt 6, Oxford Üniversitesi, Büyük Britanya, 1933, s.573. S. Virginia Thatcher (ed.), *The New Webster Encyclopedic Dictionary of the English Language*, Cilt 1, International Edition, New York, 1968, s.541. Mustafa Armağan, *Gelenek ve Modernlik Arasında*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.15. Andrew Dawson, *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.53-54. Erkan Perşembe, *Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi*, s.160: <https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=wm#inbox/160309b533a89cb7?projector=1>, 10.12.2017 tarihinde erişildi.

⁵⁹ Antiqius: antikten gelen, eski.

yeni dünya Tanrı'nın oğlu İsa Mesih'le dönüşmüş olan Hristiyan modern dünyaya gönderme yapar.⁶⁰

Tanımdan anlaşılacağı üzere modern kelimesinin ilk kullanımı eski olandan kopmak anlamındadır. Yeni olan ise Hristiyan modern dünyadır.

Modern kelimesinin İngilizce olarak kullanımına ise ilk defa 16. Yüzyıl'da rastlanır. Daha önce, "içinde bulunan an ve şimdi var olan" anlamında kullanılan bu sözcüğün 16. Yüzyıldan sonraki kullanımı, eski kelimesinin zıttı anlamındadır. Daha sonra, "yeni ve moda olan", "şu anki devre ait" manasında kullanılır.⁶¹ Bu anlamda modern kelimesi, çağdaş kelimesi ile özdeştir ve gelenekten kopuşu ifade eder. Çünkü modern kelimesi bu yüzyılda artık moda ile özdeş anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Modayı, yeniliği takip etmek demek eskiyi, geleneği terk etmek demektir.

Mübahat Türker Küyel'e göre modern kelimesinin teknik anlamı şudur: *'teknik terim olarak kullanımında modern, Orta Çağ'ın karşıtıdır. Kimi kez de çağdaş (comtemporain)'ın karşılığı olarak düşünülebilir. Bu terim Skolastik'in de karşıtıdır.'*⁶²

Turan Karataş'ın Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğünde ise modern terimi şu şekilde tanımlanmaktadır:

Dilimizde "çağdaş", "yeni" tabirleriyle karşılanırsa da modern sözcüğünün daha geniş anlamlar çağrıştırdığını, kültürlere ve milletlere göre farklı anlamlara geldiğini gözlemek zor değildir. Kapitalizmin ilk adımlarından bu yana sürekli, üstelik de çok hızlı ekonomik, toplumsal, dinsel, düşünsel, sanatsal değişimleri içeren bir sözcük. Sanayileşme, laikleşme, usun öne çıkışı, bilimlerin yol göstericiliğini benimseme, geleneksel değerlere bağlılıktan kopuş, nesnellik, yararcılık, insanın birey olarak yücelişi... Görüldüğü gibi, kentleşmeyle, kentsoylulukla yakın ilişkiler içinde, genel anlamıyla modern sözcüğü.⁶³

Bu anlamda modern olmak sadece düşüncede değişim değil, bulunulan ortamın yani şehrin de değişimi ve modernleşmesidir. Şehrin yeniliğe evrimi ise köyden kente geçişler ile birlikte olmuştur. Modern bir şehir inşası da sanayileşme, bilim ve laiklikle gerçekleşmiştir.

⁶⁰ Ahmet Cevzici, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.1108.

⁶¹ Taha Burak Toprak, "René Guénon'da Doğu - Batı Karşıtlığı ve Modernite Eleştirisi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2009, s.4.

⁶² Mübahat Türker Küyel, "Klasik, Skolastik, Modern", *1. Sempozyum: Klasik Çağ Düşüncesi ve Çağdaş Kültür*, TTK Basım, Ankara, 1977, s.37.

⁶³ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, 2007, s.324.

Modernizm ise Ali Şeriatî'nin tanımına göre: “*geleneklerin değişmesi, tüketim şeklinin değişmesi ve eski maddi yaşantının yerine yenisinin gelmesidir; çünkü eskiler yerli, ama yeniler 18. 19. ve 20'inci yüzyılların makinesinin üretimidir ve Avrupalı olmayan bütün halklar modernleşmek zorunda kalmıştır.*”⁶⁴ Illich, modernizmin, geleneklerin değişmesinin karşısında durur. Ona göre: “*Yenilik oranındaki artış, ancak gelenekle köklerini koparmamışsa, böylelikle anlam bütünlüğünü ve güvenliği de sağlamlaştırıyorsa değer taşır.*”⁶⁵ Sadece onun bu sözüne bakılarak bile modernite karşıtı ve gelenek yanlısı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Buna göre o, yenilik karşıtı değil fakat geleneğin ölümüne sebep olan değişimin karşısındadır.

Gelenek yanlısı olmak demek ise geçmişle bağlarını koparmamak demektir. Geçmişle bağlarını koparmak ise sürekli yeniliği doğurur ve bu da kalıcılığı yok etmektedir. Her şeyin değiştiği bir düzende de bir belirsizlik ve dengesizlik hakim olur. Her yeniliğe uyum sağlamak da sıkıntılı bir süreci getirir. Bu yenilik döngüsü bitmek bilmez bir yarışa sürükler ve yenilik hiç bitmeyen bir tatminsizliğe yol açar. Bu hiç bitmeyen ve süreklilik arz eden yarış en iyi örnekleyen Yunan mitolojisindeki Sisifos Efsanesi'nin kahramanı olan Sisifos'dur. Sisifos bir kayayı tepeye çıkarmakla yükümlüdür. Fakat o kayayı her tepeye çıkarışında kaya yuvarlanıp yere düşer. Bu durum hiç değişmez, Sisifos hiç pes etmeden kayayı her düştüğünde tepeye çıkarmaya çalışır. Bunun sonu yoktur. Sisifosun durumu bir hamsterı andırır. Hamster da sürekli olarak koşar, koşar durmadan koşar. Fakat bunun da sonu yoktur. İşte modern dünyanın yarattığı yenilik ve kalkınma yarışı da buna benzer. Bitmek bilmeyen bu yenilik, kişilerin benliğini kaybetmesine yol açar.

Modernleşme kelimesi ise: “*modernliğe doğru yaşanan süreci, Alain Touraine'in deyişiyle eylem halindeki modernliği niteler.*”⁶⁶ Buna göre modernleşme modernliğe katılma sürecidir. Modernleşme sürekli değişimi gerektirmektedir. Oysa Illich'e göre artarak devam eden değişim, geleneği ve anıları yok eder. Bu görüşünü de şu şekilde ifade etmiştir: “*Hızlanarak artan değişme, hem alışkanlık yaratıcı hem de dayanılmaz olmuştur. Bu noktada istikrar, değişme ve gelenek arasındaki denge altüst olur; toplum hem ortak anılarıyla bağını hem de yenilik için dayanaklarını yitirmiştir. Emsallere dayanan yargı,*

⁶⁴ Ali Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984, s.35.

⁶⁵ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.98.

⁶⁶ Aktaran Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2002, s.20-21.

değersiz kalmıştır.”⁶⁷ Buna göre sürekli ivme kazanan yenilik ve değişim insanları bağımlı hale getirir. Üstelik bu sürekli değişimin de sonu yoktur.

Modernite, toplumsal değişmeden bahsedildiğinde hatırlanan diğer bir terimdir. Modernite, Giddens’a göre Sanayi Devrimiyle birlikte Batıda tahavvül eden toplumsal kurumlar ile davranış biçimlerine karşılık gelir. Modernleşme ise sanayileşmeyle ortaya çıkan toplumsal değişme sürecine denir.⁶⁸ Buna göre modernleşme bir süreci ifade ederken, modernite toplumsal kurum ve davranış biçimlerini ifade eder. Daha önce belirtildiği gibi Illich modern toplumsal kurumların karşısında yer alır. Çünkü Illich’e göre kurumlar onlara olan bağımlılığı arttırarak bir tüketim zinciri oluştururlar ve insanların kendi yaptıkları eylemleri değersiz kılarlar.

Bauman ise moderniteyi akışkan olarak tarif eder: “*Moderniteyi akışkan yapan ve dolayısıyla kavram seçimini haklı kılan onun kendini ilerleten, kendini güçlendiren, zorlayıcı ve takıntılı özelliğidir*”⁶⁹ der. Buna göre modernitede sürekli yenilik ve sürekli ilerleme esastır. Moderniteyi akışkan yapan onun ilerlemeci özelliğidir ve modernite sürekli bir akış halindedir. Illich’e göre sürekli yenilik eskinin değer kaybetmesine yol açar. Bunu da “*eskime değer kaybına yol açar*”⁷⁰ şeklinde ifade eder.

Buna göre modern sözcüğü bir durumu ya da bir olguyu belirtirken, modernleşme terimi bir sürece karşılık gelir. Modernleşmeden söz edebilmek için bir değişim ve gelişimin olması söz konusudur. Bu değişim ise çağa ayak uydurarak, eskiyi terk ederek mümkün görünmektedir. Modernite ise sürekli yenilik ve sürekli ilerleme anlamına gelir. Modernite sürekli yeniliğe yol açtığı için eski olanın değerinin yitirilmesine sebep olur. Bu bakımdan Illich moderniteyi bir problem olarak görür.

2.3. Modernite Problemi

Modernitenin tanımında modern olanın gelenekten kopuşu ve değişim ve gelişimi ifade ettiği belirtilmişti. Eğer toplumlar yenileşme adına başka toplumların hayat biçimini taklit

⁶⁷ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.88.

⁶⁸ Bilhan Kartal ve Belkis Kümbetoğlu (ed.), *Yeni Toplumsal Hareketler*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2015, s.15.

⁶⁹ Zygmunt Bauman, *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, Atıf Yayınları, Ankara, 2015a, s.13.

⁷⁰ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.86.

ederse, bu kendileri olmaktan vazgeçmek anlamına gelir. Dolayısıyla değişimin mutlaka öznesi olmak gerekir. Yani kendi ihtiyaçların, kendi gerçeklerin ve kendi iradenle değişmen gerekir. Dolayısıyla yeni, yeni olduğu için iyi değildir. Eski de eski olduğu için kötü değildir. Aksi takdirde bu bir yabancılaşma olur.

Illich, insanı gelenek pozisyonuna yerleştirir ve geleneksel yaşam biçimine davet eder.

Illich'e göre Modern Avrupa insanı geleneksel yaşam biçimlerinden alıkoyarak modernleşmeye sürüklemiştir. Ona göre: "*Modern Avrupa devleti vernaküler dünyada işleyemez.*"⁷¹ O, vernaküler terimini modernin karşıtı olarak geleneksel anlamında kullanır. Avrupa geleneklerin yok oluşuna sessiz kalmakta ve hatta arzulamaktadır ki ancak böylece modern devlet projesini gerçekleştirebilsin.⁷²

Gelenekten kopuş öncelikle resmi olarak kullanılan dilde kendini gösterir. Avrupa geleneksel bir dil yerine modern bir dili kullanmayı daha makul görür ve Frenkçe⁷³ gibi birçok geleneksel dil yok olmuştur. Illich: "*insanların gerçek yaşamlarında hayatlarını sürdürmek için kullandıkları serbest ve yönetilmeyen dil kraliyet için tehlike arz etmektedir*"⁷⁴ derken Frenkçe gibi birçok yerel halk dilinin kaldırılıp yerine gramercinin dilinin yerleştirilmesini istediklerini dile getirir. Serbest ve yönetilmeyen dil halk dilidir. Bu görüşlerini de şu şekilde dile getirir: "*Roma İmparatorluğu, elitlerinin kullandığı Latince ile yönetilebildi. Ancak daha eski imparatorluklarda kayıt tutmak, uluslararası ilişkiler kurmak ve bilgi edinmek üzere kullanılan ayrı elit dil Farsça, Arapça veya Frenkçe ulusal monarşilerin amaçlarını gerçekleştirmeye uygun değildir.*"⁷⁵

Illich'e göre: "*Vernaküler dilden resmi olarak öğretilen anadile geçiş, muhtemelen meta-yoğun toplumun ortaya çıkış sürecinin en önemli ve dolayısıyla en az araştırılmış olayıdır.*"⁷⁶ Çünkü geleneksel dil sözlü kültüre aittir. Matbaa ile birlikte sözlü hafızanın yerini unutmamak ve kalıcılığı yakalamak için icat edilen yazının kaydedilmesiyle birlikte hafıza yerini unutmaya bırakmıştır. Aslında bilgiyi kayıt altına almak için ortaya çıkan

⁷¹ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.76.

⁷² İleride bu konu 2.5. Medeniyet Problemi Bölümünde ayrıntısıyla incelenecektir.

⁷³ Batı Cermen Dilleri grubundan, bugün yok olmuş bir dil. Çağdaş Fransızcanın atasıdır. Bkz. Ivan Illich, *Gölge İş*, s.76.

⁷⁴ age. s.64.

⁷⁵ age. s.76.

⁷⁶ age. s.71.

matbaa unutmaya sebep olmuştur. Matbaa yazılı kültüre geçişteki başat araçlardandır. Bu sebeple de modernleşmede bir değişim aracı olarak ortaya çıkmıştır. Matbaa nasıl dilleri tek tipleştiriyorsa fabrikasyon da üretimi tek tipleştirir. Böylece halkların dili giderek kaybolur. Fabrikasyon üretimin yarattığı tek tipleştirme problemine ileride değinilecektir.

Illich, sözlü kültürdeki sesli okumayı halk kültürü ile özdeşleştirirken, yazılı kültürdeki sessiz okumanın yakın tarihlerde gerçekleştiğini şu şekilde dile getirir: “*Sessiz okuma yakın tarihli bir icattır. [...] Sesli okuma klasik öğrenmeyle halk kültürü arasındaki bağlantıdır.*”⁷⁷ Buna göre dil modernleşmenin sağlanmasında en önemli yere sahiptir.

Bugün küreselleşme adına dünyanın her yeri her yerine benzemekte, insanı da herkesleşmektedir.⁷⁸ Akıllı cihazlar da giderek insanların hafızasını zayıflatmaktadır. Bu cihazlar daha akıllı yapmıyor, bilakis var olan aklımızı daha az kullanmaya sürüklüyor. Günümüzde yazı, bilgisayarlara yani makinelere kaydedilmeye başlanmıştır. Tüm bu gelişmelerle birlikte sadece araç değişmemiş, kelimenin anlamı da değişmiştir. Birçok geleneksel dil yok olmuş ve kelimeler de anlam olarak değişime uğramıştır. Modern bir dil ile homojen bir dil yaratılmak istenmektedir. Böylece bir hakimiyet kurulacaktır. O sebepten de geleneksel olan ne varsa unutturulmaya çalışılır. Günümüzde İngilizcenin evrensel bir dil olarak hakimiyetini sürdürmesi buna en güzel örnektir. Illich modern dünyayı eleştirirken bu yönleri de dikkatimizi çekiyor.

Tüm bu anlatılanlara göre bir değerlendirme yapıldığında Illich’in değişimi savunmadığı ya da sabit bir düzeni öngördüğü düşünülebilir. Fakat o durağan bir toplumdaki da yana değildir. Ona göre “*Şenlikli bir toplum durağan da olmamalıdır. Dinamiği, etkili değişim, yaratma gücünün yaygın bölüşümüne dayanır. Geniş ölçekte her şeyin eskiyip, modanın durmadan değiştiği günümüz düzeninde, birkaç kurumlaşmış karar merkezi, yenilikleri zorunlu olarak tüm topluma kabul ettirmektedir.*”⁷⁹ Buna göre şenlikli bir toplum dinamik ve yaratıcı olmalıdır. Fakat bu yaratma eylemi ortak olmalıdır. Sadece belli bir kurum, yenilikleri topluma zorunlu olarak dayatmamalıdır. Kişi etkin bir şekilde yaratıcı gücünü kullanmalı ve işbirliği içerisinde ortaklaşa çalışmalıdır.

⁷⁷ age. s.68.

⁷⁸ Levent Bayraktar, “Küreselleşme, Etik ve Evrensellik”, *Küreselleşme Karşısında Gençlerimiz Şahsiyetin İnşası*, (ed. Celal Türer), TFD Yayınları, Ankara, 2017, s.110.

⁷⁹ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.86.

Illich genel olarak eserlerinde kurumları ve uzmanlaşmayı eleştirmektedir. Çünkü birkaç kurum, merkezi yenilikleri topluma zorunlu olarak dayatmakta ve bir otorite düzeni kurmaktadır. Bu da onları vazgeçilmez yapmakta ve eğer kendileri olmazsa toplumun iyi bir şekilde yaşayamayacağı izlenimi verilmektedir. Oysa insan, herhangi birine ya da kuruma bağımlı olmadan yaşayabilir. “Şenlikli Toplum” dediği toplumla şunu anlatmak ister:

Şenliklilik terimini endüstrideki üretkenliğin tam karşıtını belirtmek için seçtim. Bununla, kişiler arasında özerk ve yaratıcı ilişkiyi ve kişilerin çevreleriyle ilişkilerini kastediyorum; bu, kişilerin başkalarının ve yapay bir çevrenin kendilerine dayattığı taleplere gösterdikleri koşullu tepkilerle karşılık içindedir. Şenlikli oluşu gerçek bir ahlaki değer olarak görüyorum.⁸⁰

Buna göre şenlikli toplumda bireylerin eylemi, endüstri toplumundaki gibi pasif ve bağımlı değil, aktif ve yaratıcıdır.

Ahmet İnam’a göre ise aktif ve yaratıcı olmak sağlıklı olmayı da getirir. İnam, Illich’in şenliklilik fikrine paralel olarak şenlikli bilimden söz eder. Şenliklilik kavramı şen bilim kavramıyla birlikte düşünülebilir. İnam, şen bilimin her türlü tembelliğe karşı olduğunu ve iyileşmeden yana olduğunu dile getirir. Bu bakımdan şenbilim de şenliklilik gibi gerçek bir ahlaki değerdir:

Şenbilim, bilginin sağlık içinde, yaşama bütünleşerek yaşanmasıdır. Bilginin, dar bir çevrede, belli insanların çıkarlarına hizmet eden, insanları uyutan, onların sırtına ağır bir yük olan, onları belli bir düşünme, yaşama alışkanlıkları içine sokan, bu alışkanlıkların gözlerine ördüğü perde yüzünden, onları kör eden, bu gezegendeki yaşamın gelişip serpilmesine ket vuran bir anlayışla yaşanmasına başkaldıran bir anlayıştır. Şendir, çünkü ciddidir; şendir, çünkü içtendir, sorumludur. Her türlü tembelliğe, kolaycılığa, sığığa, dar görüşlülüğe karşı çıktığı için şendir. Hayattan, sağlıktan yana olduğu için, iyileşmekten yana olduğu için.⁸¹

Illich’in toplumun şenlikli olması gerektiği fikrine Avşar Timuçin’de felsefenin bir sevinç olması gerektiği fikrine rastlarız. Timuçin, felsefenin çilecilikten çok bir sevinç olması gerektiğini şu şekilde ifade eder:

Felsefeye şöyle bir cümle kapısından bir girin, onun gerçekte bir çilecilikten çok bir sevinç olduğunu göreceksiniz. Bir zaman sonra o sizin tutkunuz olacak, güvendiğiniz en büyük dostunuz olacak, ona soracak ona danışacaksınız. Kimsenin size kolay kolay öğretemeyeceği

⁸⁰ age. s.23-24.

⁸¹ Ahmet İnam, *Bilimin Şenliği İçin Şenbilim*: <http://www.phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/senbilim.htm> 18.01.2018 tarihinde erişildi.

nice şeyler öğreneceksiniz ondan. Bilinçsizce felsefe yapmak sıkıntılar getirebilir. Bilinçle yapılan felsefe bir sevinçtir, evet bir sevinçtir.⁸²

Buna göre felsefe korkulacak veya kaçınılması gereken zor ya da boş bir alan değil, sorgusuz bir yaşam değil de bilinçli şekilde bir yaşam tercih edildiğinde sığınılacak bir limandır.

Felsefe sihirli bir dünyadır. Üstelik, bireyi pasif konumundan çıkarıp, aktif hale getirir. Bu yolda eğer bir rehber de sahipseniz, yürünen yol daha da şen bir hale gelir.⁸³

Dolayısıyla görülmektedir ki şenliklilik kavramının Türkçemizde de yeri vardır. Bu sadece Illich'in fark ettiği bir durum değildir. Bunlar, Illich ile beraber benzer endişelerin duyulmuş olmasının örnekleridir.

Illich, modern toplumu geleneksel toplumla ilişkimizi kopardığı için eleştirir. Hayatımızı şenlikli olmaktan kopardığı için modern toplumu eleştirir. Şenliklilik ise hayata, yaşama sevincine karşılık gelir.

Modern dünya birçok probleme sebep olmuştur. Öyleyse şimdi sırasıyla “Endüstri Çağının Yarattığı Problemler”, “Medeniyet Problemi”, “Sınıf Farklılıkları ve Eşitsizlik Problemi”, “Çevresel Problemler”, “Tüketim Toplumu” ve “Teknoloji Problemi” başlıklarını irdeleyelim.

2.4. Endüstri Problemi

Cevizci'ye göre: ‘*Endüstri Toplumu, Endüstri Devrimi sonrasında ortaya çıkan endüstrileşmenin yarattığı toplum modelidir.*’⁸⁴

İnsan ve hayvan gücüne dayalı üretimden sermaye yoğun üretime, yani kas gücünden makine gücüne geçilen toplumlara sanayi toplumu denir.⁸⁵ Illich, endüstrinin kas gücüne

⁸² Avşar Timuçin, *Felsefe Bir Sevinçtir*, 2. Baskı, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1997, s.20.

⁸³ Levent Bayraktar, *Felsefe İle*, s.11.

⁸⁴ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s.558.

⁸⁵ Sercan Dereli, “Endüstri Devrimi ve Endüstri İlişkileri”, (ed. Erdinç Yazıcı), *Klasikten Küresele Endüstri İlişkileri*, Orion Kitabevi, Ankara, 2015, s.36.

olan ihtiyacı ortadan kaldırmasını “*makine gücünün süresiz olarak insan gücünün yerini alabileceği şeklindeki yanılsaması*”⁸⁶ olarak tarif etmektedir.

Bir ülkenin endüstrileşmesi demek, o ülkenin bütün üretim araçlarının sayıca ve nitelik olarak artması ve zenginleşmesi anlamına gelmektedir.⁸⁷ Bu mekanik dünya ise kişilerin pasifleşmesine sebep olmuştur.

19. Yüzyıl, birçok düşünür tarafından *teknik yüzyılı* olarak nitelendirilmiştir. Bu çağda birey, makinaya benzetilmiştir. Eskiden genellikle özel bir beceri, ustalık ya da zanaat anlamlarına gelen teknik, 19.yüzyıla gelindiğinde, güce dönüşmüştür. Kendi amaçları doğrultusunda insan, tekniği kullanarak doğa üzerinde bir sömürü düzeni kurmuştur.⁸⁸ Buna göre endüstri toplumunun oluşumunda makineleşmenin etkili olduğu görülmektedir.

Peyami Safa 19.yüzyıl için “makine medeniyeti” kavramını kullanmıştır.⁸⁹ Nurettin Topçu da bu kavrama başvurmuştur. Topçu’ya göre:

Yüzyılımızın medeniyeti makine medeniyetidir. Her gün yaşamayı kolaylaştırıcı yeni araçlar ortaya koyan makine, çalışan insanı kendi şartlarına uydurarak hürriyetini elinden almaktadır. Eskiden küçük sanatlarda bir işçi, yaptığı şeyin bütününe ortaya koyan bir sanat adamıydı. Kendi başına sanatının sahibi idi. Bugünün bir fabrika işçisi, yalnız başına yaptığı işin bütününe çıkaramamaktadır... Bir işin parçalarını aralarında bölen emek sahiplerinin, sermaye sahibi olan işverenlerin emrinde ve onların kurduğu düzenin içinde çalışmaya mecbur olmaları, sosyal adaletsizliğin kaynağı sayılıyor.⁹⁰

Buna göre, makineleşmiş bir toplumda bireyler, her şeyi makineden beklemekle, kendi enerjisini kullanmak yerine makinanın kullandığını tercih eder ve ona bel bağlar ve bunun doğal bir sonucu olarak da gittikçe daha fazla pasifleşirler.

Sanayileşmiş bir ülkenin tanımını ise Illich şöyle ifade etmektedir: “*Eğer bir ülkenin toplumsal hayatı ulaştırma sanayiince yönetiliyorsa; ulaşım, sınıfsal ayrıcalıkları belirlemeye başlamışsa, zaman kıtlığını arttırıyorsa ve insanları kendileri için yapılan yollara daha fazla bağımlı hale getiriyorsa, o ülke aşırı sanayileşmiş bir ülke olarak*

⁸⁶ Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.11.

⁸⁷ H. Aykut Göker, *Bilim Teknoloji Sanayi Üçlemesi ve Türkiye Üzerine Söyleşiler*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.9.

⁸⁸ Veysel Bozkurt, *Endüstri Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.7.

⁸⁹ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1988, s.68.

⁹⁰ Nurettin Topçu, *Ahlak*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2015, s.221.

sınıflandırılabilir.”⁹¹ Bu bağlamda sanayiye bağımlı bir toplumun aşırı sanayileşmiş bir toplum olduğu söylenebilir. Illich belli bir kesimin değil herkesin makineleşmeye katıldığını dile getirmektedir: “*Diller ve tanrılar halâ farklı gibi görünse de, her gün daha fazla insan aynı mega makinenin ritmiyle uygun adım yürüyen muazzam çoğunluğa katılıyor.*”⁹² Makineleşme çağı insanların hayatına birtakım kolaylıklar sağladığı gibi beraberinde birtakım problemleri de getirmiştir. Fakat getirdiği kolaylıklara ve avantajlara alışan modern toplum, makineleşmenin kendisinden götüreceklarını hesaba katmamaktadır.

Illich’e göre endüstri toplumu yalnızca maddi/ekonomik ilerlemeyi hedef alır ve ilerleme, yalnızca eşyanın miktarı ve çeşidindeki artıştır. Bu görüşünü de şu şekilde dile getirmektedir:

Günümüz endüstri toplumu, hayatı eşyalar çevresinde düzenlemekte. Pazar yoğunluklu toplumlarımız maddi ilerlemeyi, üretilen eşyaların miktar ve çeşitliliğindeki artışla ölçmektedir. Ve biz hareket noktamızı bu sektörden alarak, toplumsal ilerlemeyi bu eşyalara ulaşabilmedeki dağılımla ölçmekteyiz.⁹³

Buna göre artık modernizm, kurtuluşu makinanın gücünde aramaktadır. Bu görüş materyalist, pozitivist, pragmatist ve otoriter bir zihniyete sahiptir. Eskiden kendi yarattığına/puta tapan insanlık, şimdi yine kendi yarattığı mamul maddeye tapmaktadır. Zamanlar ve isimler her ne kadar farklı da olsa zihniyetin aynı olduğu görülmektedir.

René Guénon’a göre: “*Modernlere göre, görülebilen ve dokunulabilen şeyler dışında hiçbir şey var gözükmemektedir. Görülebilen ve dokunulabilenler dışında bir başka şeyin var olabileceğini kuramsal olarak kabul etseler bile, onu sadece bilinmeyen olarak değil, aynı zamanda bilinemez diye ilan etmekte aceleci davranmaktadırlar.*”⁹⁴ Bu da onların maddi bir uygarlık yolunda ilerlediklerini gösterir ki materyalist Batı’nın geçmişinde akıl, deney ve gözlem dışındakilerin, başka bir ifade ile beş duyu organı ile algılananın dışındakilerin prensip olarak bilinemez kabul edilmesi bulunmaktadır. Buna göre aklın dışında olan Bergson’un sözünü ettiği sezgi veya bir diğer bahsi bile açılmayan metafizik, değer, ahlak ve gelenek gibi unsurlar maddi bir uygarlıkta barınmamaktadır. Bunların

⁹¹ Ivan, Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.73.

⁹² Ivan Illich, *İşsizlik Hakkı*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2010, s.28.

⁹³ Ivan Illich, *Tüketim Köleliği*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, s.23.

⁹⁴ René Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016, s.152.

sonucu olarak maddi uygarlıkta yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıf da eşitsizlikleri beraberinde getirmiştir.

Modern dünyanın bunalımının sebebini Kenan Gürsoy *metafizik kopuş* olarak adlandırır. İnsan Mutlak Varlık'a mesafeli olduğu kadar, ona bağlıdır da. Fakat modern bilinç, bu mesafeyi kopukluk haline getirdiğinde bağlılıktan söz edilemez.⁹⁵

Endüstri Çağı ile beraber ortaya çıkan yeni sınıf, işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı, Karl Marx'ın tabiriyle alt sınıf olarak da bilinmektedir. Marx'a göre bu alt sınıf; geçimini yalnızca aldığı ücret ile sağlayan, başka bir gelire ya da bireysel mülke sahip olmayan, ayrıca aldığı maaşla güçlkle geçinebilen, birçok siyasal ve sosyal güvenceden mahrum, üstelik adaletsiz bir şekilde ekonomik olarak bunalıma sürüklenmiş bir sınıftır.⁹⁶ Bu sınıf burjuva sisteminin oluşumuna sebep olmuştur. Bu durumu Illich, şu şekilde ifade eder: “İnsanlar artık 1950’lerden beri işçi sınıfı teriminin yeni bir burjuvaziye ve onların çocuklarına ayrıcalıklar sağlamaya yönelik bir kılıf olarak kullanıldığını görüyorlar.”⁹⁷

Kapitalizmin yarattığı işçi sınıfı toplumda eşitsizliklere ve bölünmelere yol açmıştır. Bir tarafta var gücüyle sadece temel ihtiyaçları için çalışan, üreten ve kullanılan işçi sınıfı yer alırken diğer tarafta işçilerin üzerinden çıkar sağlayan ve sınırsız ihtiyaçlar peşinde koşan, tüketen ve kullanan burjuva sınıfı bulunmaktadır. Bu tablo Rönesans'ın vadettiği özgür birey ve hümanizm düşüncesinin pratikte tutarsızlığını göstermektedir. Vaatler yerine getirilmemiş üstelik bir kısmın sömürülmesine göz yumulmuştur. Modern dünyada, gücü elinde bulunduran hakimiyet kurmaktadır. Güçlünün hakimiyeti belli bir kesimin otoritesine yol açmış ve bu da öteki ile olan ilişkilerde egoist bir tavra dönüşmüştür. Darwinistlerin dile getirdiği “güç haklı!” meselesi ile Francis Bacon'un “bilgi güçtür!” fikri, emperyalizmi ve sömürgeciliği beslemiştir. Gücün meşru kılınması ile de değerler buhranı açığa çıkar.⁹⁸ Oysa güç hak değil, hak olan güçtür! İnsanlığa Hakk ve hakikat konusunda rehberlik eden bir isim düşünüldüğünde ise akla Yunus Emre gelmektedir.

⁹⁵ Kenan Gürsoy, *Birleyerek Oluşmak*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, 2013, s.128-130.

⁹⁶ Hans Freyer, *Sanayi Çağı*, Doğubatu Yayınları, Ankara, 2014, s.59.

⁹⁷ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.35.

⁹⁸ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Levent Bayraktar, *Türk Düşüncesinden Portreler*, 1. Baskı, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, s.3-12.

Yunus, bu rehberliği aşk ve irfan ile yapmıştır.⁹⁹ Hak unutulduğunda ise sömürgeci zihniyet/burjuva kendi varlığını öbürüne dayatarak varlığını kabul ettirme yolunu tutar. Birlik sağlamak için yola çıkan bu modern zihniyet savaşların, kaosun, sınıf farklılıklarının önünü açmış ve insanlık onurunu ve haysiyetini çiğnemiştir. Çıkar için yaşamak, aklın da araçsallaştığının bir göstergesidir. Bir tarafın egemenliğini sürdürebilmesi için şart olan ve piramidin en altında yer alan işçi sınıfı ne yazık ki bu dönemin kanayan yaralarından yalnızca bir tanesidir. Bu tablo da göstermektedir ki endüstri çağı, yoksul-zengin gibi iki zıt kutbu bir arada barındıran bir çelişki üzerine kurulmuştur.

Toynbee, bu durumu: *“Beklenmedik bir üretim gücü ile beklenmeyecek yoklukları bir arada görmeniz olası. Bizim için çalışacak makineler icat ettik, fakat annelerin bebeklerine bakmalarına yardımcı olacak, oldukça gerekli olan bir hizmet için bile yeterli iş gücünden yoksunuz. İnsan gücünün azlığıyla yan yana, işsizlik bunalımlarını görmekteyiz”*¹⁰⁰ şeklinde ifade etmektedir. Buradan çıkan sonuç ise; makine çağı bir kalkınma, bir refah ya da bir zenginlik toplumu kurma hayali ile yola çıkmış, ancak beraberinde sefaleti de getirmiş, bir çıkmazın ve bir çelişkinin içine düşmüştür.

Öte yandan, Illich sanayinin bir problem olarak radikal bir tekel yarattığını dile getiriyor: *“Bir sanayi dalı kendisinin tatmin edebileceği bir ihtiyacı ortaya çıkarma ve şekillendirme yeteneğinden dolayı bütün bir toplum üzerinde radikal tekel oluşturur.”*¹⁰¹ Radikal bir tekel oluşturan sanayi kurumları tek gerçek ve zorunluluğu kendileri olarak gösterip, onlarsız bir yaşamın olamayacağı izlenimini vererek toplumlara sistemi dayatmaktadır. Sadece birkaç kurum tekeli elinde bulundurmaktadır. Küresel markalar ve ürünler sanayide tekelin en belirgin örnekleridir. Bu tekeller ise tüketicinin seçeneğini kısıtlar ve insanlar hazır gıdaları tüketerek bir tüketim toplumu olma yolunda ilerlerler.

Illich'e göre endüstriyel gelişimin yarattığı diğer problemler ve etkileri şu şekilde belirtilmiştir:

Endüstriyel gelişme dünyadaki tüm insanları altı biçimde tehdit etmeye başlamıştır; 1.Aşırı büyüme, insanın birlikte evrim geçirdiği çevrenin temel fiziksel yapısı üstündeki hakkını tehdit

⁹⁹ Levent Bayraktar, “Dünya Sorunlarına Her Dem Taze Bir Cevap: Yunus Emre”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Eskişehir, 2014, ss. 549-553.

¹⁰⁰ Arnold Toynbee, *Uygurluk Yargılanıyor*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2016, s.130-131.

¹⁰¹ Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.50.

ediyor. 2.Endüstrileşme, şenlikli çalışma hakkını tehdit ediyor. 3.İnsanın, yeni çevreye uyması için aşırı ölçüde programlanması, yaratıcı düş gücünü köreltiyor. 4.Yeni üretkenlik düzeyleri katılımcı siyaset hakkını tehdit ediyor. 5.Geçerli olanın sürekli yenilenmeye zorlanması, gelenek üstündeki hakkı; yani, dilde, mitosta, ahlakta ve yargılarda geçmiş emsallere başvurma eğilimini tehdit ediyor. 6.Yönlendirilmiş olmakla birlikte, zorunlu doyumun yol açtığı engellenme duygusu ise, altıncı ve daha sinsi bir tehdit oluşturmaktadır.¹⁰²

Endüstriyel gelişmenin yarattığı problemleri Illich altıya ayırmış ve *Şenlikli Toplum* adlı eserinde bu problemlere yer vermiştir. Nüfusun aşırı büyümesiyle çevre tahrip olmuş, sanayinin radikal tekel yaratmasıyla şenlikli toplum tehdide uğramış ve araçlara aşırı biçimde programlanılmıştır. Ayrıca insanlığı tehdit eden kutuplaşma eğilimi, sınıfsal ayrılıklara sebep olmuştur. Sürekli yenilik, eskimeye yol açmış, geleneklerin kaybına sebep olmuştur. Bireylerin sanayi ürünlerini zorunlu olarak tüketmesiyle de engellenme duygusu yaşanmıştır. Bunlar araçların aşırı derecede büyümesinin yarattığı problemlerdir.

Endüstriyel sistemin yarattığı problemlerden bir diğeri de Illich'e göre sınırsız ihtiyaçlardır: *“Bugünkü endüstriyel sistem, dinamik açıdan istikrarsızdır. Sınırları tanımlanmamış genişlemeye ve aynı anda sınırsız ihtiyaçlar yaratmaya göre örgütlenmiştir. Bunlar da endüstriyel bir ortamda çok geçmeden temel ihtiyaçlar haline gelir.”*¹⁰³ Endüstri toplumu Illich'e göre sınırsız ihtiyaçlar yarattığı gibi bunlar insanlara temel ihtiyaçlar gibi dayatılmaktadır.

Günümüzde bireyler makinelere bir “değer” atfetmekte ve bu da bağımlı bir toplum yaratmaktadır. Illich'in ifadesiyle araçların amaç haline geldiği endüstri toplumunda bireyler yaşamlarını düşünmeden, sorgulamadan adeta algılarını yitirmiş bir şekilde, mevcut sistemin onlara dayattığı araçlara sahip olmaya çalışmaktadır. Bu sahiplik sürecinin sonu olmadığı gibi, insanlar tıpkı illüzyona uğramış bir şekilde yaşamlarını sürdürür. Üstelik bu bağımlı tüketim toplumunda tüketiciler halinden memnun görünür. Sahip olma, zirveye ulaşma sürecinin de bir sonu yoktur. Batı toplumunun *Aydınlanma* ile vadettiği düşünme, aklını kullanma, özellikle Descartes'in ifade ettiği sorgulama ve şüphe etmenin yerini Endüstri Çağında körü körüne sistemin belirlediğine itaat etme almıştır. Oysa Batı, Aydınlanma ile birlikte körü körüne inançları, hurafeleri, Ortaçağın öğretilerine tapınmayı yıkmış, akli kullanmayı gerekli göstermişti. Karanlık diye nitelenen Çağdan Işık Çağına geçiş ne yazık ki yine beraberinde karanlık bir Orta Çağ getirmiştir. Antik Çağda

¹⁰² Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.60.

¹⁰³ age. s.8.

insan, insanı köle olarak alırken, Endüstri Çağında insanlar araçlara köle olmaya başlamıştır.

Kaynakların adaletsiz bir şekilde paylaşılması ve üretim miktarının durmadan artışı, üretilen ürünlerin hızla tüketilmesine neden olmuştur. Gelişmenin bir hedef haline gelmesiyle beraber ise devamlı çıkar sağlama ve rekabet etme mecburiyeti gündeme gelmiştir.¹⁰⁴ Böylece aracın amaç haline gelmesi ile birlikte üretim toplumu olan sanayi çağı, hızlı bir şekilde tüketim toplumuna doğru evrim geçirmeye başlamıştır. Aydınlanma dönemindeki “Düşünüyorum öyleyse varım” felsefesi yerini, bu dönemle birlikte ve daha sonrasında “Tüketiyorum öyleyse varım” düşüncesine bırakmıştır. Tüketim insanlar için önemli bir var olma aracı haline gelmiştir. Bu zenginlik yarışında ise yine kaybeden alt kesim olmaktadır. Temel ihtiyaçlar için üretimin yerini ise zamanla özellikle küreselleşme ile birlikte sınırsız ihtiyaçlar almaktadır.

Endüstrinin yarattığı bir diğer problem ise Illich’e göre “*dini kavramlar üzerine çok az araştırma yapılmış olması*”dır.¹⁰⁵ Dini öğretilerin yerine dünyevi öğretilerin getirilmesi bilindiği üzere Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkmış ve Endüstri Çağında doruğa ulaşmıştır. Çünkü bu dönemin insanları gelişmeyi sadece maddi, ekonomik büyüme olarak görmektedir.

Makineye adeta tapan bir insanlık en sonunda kendisi de adeta bir makine gibi yaşamaya başlayacak ve otomat bir yaşamın önü açılacaktır. Batının maddi olanakları ne kadar cazipse de, değerler açısından buhran yaşadığı oldukça barizdir. Batı sadece ekonomik bir gelişme ve ayrıcalık sunmakta, sunduğu bu başat imtiyaz, kimi noksanları kapatamamaktadır.

Maddi ve hegemonik bir güce dönüşen Avrupa’nın geldiği noktanın eleştirisini Ayverdi şöyle yapmaktadır: “*Avrupa, insanlaşmadan evvel sanayileştiği için katı ve merhametsiz kalmış ve materyalizm hegemonyasının pençesinden yakasını kurtaramamış ve işte kurtaramamakta olmasının acısını çekmekte bulunmuştur*”¹⁰⁶

¹⁰⁴ Fuat Ercan, *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2012, s.37.

¹⁰⁵ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.89.

¹⁰⁶ Samiha Ayverdi, *Kölelikten Efendiliğe*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2014, s.57.

Modern dünyanın yarattığı bir diğer problem medeniyet problemidir. Etik bir medeniyet kurmak düşüncesiyle yola çıkan Batı, yine kendisiyle çelişmiş ve maddi değerlere bağımlı bir medeniyet ortaya çıkmıştır.

2.5. Medeniyet Problemi

Konuya geçmeden evvel medeniyet kavramının tanımına bakılacak olursa:

Arapça şehir demek olan Medine kelimesinden türetilen medeniyet, Batı dillerindeki civilisation'a karşılık olmak üzere, XIX. Yüzyıldan itibaren dilimizde kullanılmaktadır. Daha önce Osmanlı yazarlarının, insanlığın maddi ve manevi bakımdan yüksek refah dönemlerini anlatmak için medeniyet anlamında imar, umran ve mamur kelimelerini kullanmayı tercih ettikleri görülür.¹⁰⁷

Medeniyet, örnekten de anlaşılacağı üzere maddi ve manevi unsurların bütünüdür. İnsan nasıl ruh ve bedenden ibaretse, medeniyet de maddi ve manevi unsurların bütünüdür. Kişiyi fizyolojik olmaktan çıkararak onun etik, estetik ve manevi donanımlarıdır. Medeniyetin temeli değer ve normlara dayanır. Medeniyet öncelikle bir iç dünya inşa ederek kurulur. Kişiyi sorumlu kılan da bu iç dünyadır. İç dünya ise iç ahlakla ve iç değerlerle kurulabilir. İnsanoğlu teknik olarak büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Fakat bu ilerlemeler, insanı bulunduğu krizden çıkarmaya yetmemektedir. Küresel boyuttaki krizin sebebi sadece epistemolojik ve ontolojik değil, aynı zamanda etik ve metafiziktir. Bu sebepten öğrenilen bilgi, insanın bunalımdan çıkmasına yetmemekte, kişinin manevi ve etik bir aydınlanmaya ihtiyacı bulunmaktadır.¹⁰⁸ Tanımdan anlaşılacağı üzere, etik bir medeniyet ancak maddi ve manevi bir bütünlük içerisinde kurulabilir.

Fakat insan, varlığını değer olmadan da sürdürebilme gafletine düşmüştür. Böyle olduğunda salt maddi bir medeniyet ortaya çıkar ve elde edilen tek zenginlik maddi çığır indirgenir. İnsanın madde tarafından sömürülmüş olmasını, Teoman Duralı *sermayecilik* kavramıyla açıklar. O da Illich gibi kapitalist medeniyeti kritik etmektedir. Ona göre tarihte yapılan sömürgecilik ve emperyalizmin sebebi sermayecilik yani kapitalizmdir. Kent soylulaşma beraberinde sermaye birikimini yani Marx'ın deyimiyle artı-ürünü getirmiştir. Ona göre kentsoyluluk, Katoliklik dinini de gündemden düşürmüştür. Bu gücü elinde

¹⁰⁷ Aktaran Murat Yılmaz, "Medeniyetler Çatışmasına Giriş", Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2014, s.14.

¹⁰⁸ Levent Bayraktar, *Medeniyet ve Felsefe*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, 2016b, s.6-13.

bulunduran ise İngiltere'dir. İngiltere'ye ayak uyduramayan diğer medeniyetler ise, İngiltere'nin kahredici soluğunu ensesinde duymuşlardır.¹⁰⁹

Oysa insanın evrende kurduğu ilişki, diğer canlı türlerinden farklı olarak etik bir zeminde gerçekleşmektedir. İnsanoğlunun dünyadaki varoluşu, ben ve ötekinin birlikteliği sonucunda ortaya çıkar. Homojen bir toplum yapısı birlikte yaşamaya engeldir. Bunun yanı sıra, insanların birbirleriyle kurduğu ilişki güce dayandığı sürece, yeryüzünde çatışma kaçınılmaz hale gelecektir. Bu sebepten insan, ötekiyle birlikte yaşamayı öğrenmelidir. Ancak bu şekilde etik bir medeniyetten söz edilebilir.¹¹⁰ Buradan hareketle etik bir medeniyet inşa etmek, öteki üzerinde tahakküm kurmakla değil, ortak bir yaşam alanı oluşturmakla mümkün görünmektedir.

*‘Medeniyet tasavvuru, inanılan bir değerler sistemini, bu değerler sistemine göre tanımlanan davranış biçimlerini ve bu biçimleri denetleyen ahlak ve hukuku ihtiva eden bir oluşumdur.’*¹¹¹ Buna göre medeniyetten bahsedildiği zaman, değer ve ahlak kavramlarından da bahsedilmiş olunmaktadır. Bütün toplumların *değerleri* vardır. Değersiz bir millet yoktur.

Değer kelimesinin sözlüklerdeki manasına bakıldığında; ilgi duyulan, istenen ve peşinden koşulan şey anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Bu kavram, Latincedeki kıymetli ve kuvvetli olmak manalarında kullanılan *valere* kelimesinden gelmektedir.¹¹² O halde değer, ona özel bir anlam yükleme çabası içinde olunandır. Ait olunandır. Bu noktada önemli bir soru ortaya çıkmaktadır: Kimin değeri? Küresel güçlerin değerleri mi, milli kültürel değerler mi?

Kültür, bir toplumun anlayış, düşünüş ve zihniyetini yansıtır. Kültür, eğer sadece onu oluşturan topluma özgü ise özgündür. Kültürün bir kısmı ise tüm insanlığa aittir. Buna da

¹⁰⁹ Şaban Teoman Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet: Çağdaş Küreselleştirilen İngiliz-Yahudi Medeniyeti Anlamı, Gelişimi ve Konumu*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2015, s.103.

¹¹⁰ Levent Bayraktar, *Medeniyet ve Felsefe*, s.46-50.

¹¹¹ Sadettin Ökten, *İçimde AVM var!*, Tutukitap Yayınları, İstanbul, 2015, s.13.

¹¹² Mustafa Aydın, “Değerler, işlevleri ve ahlak”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 7(19), 2011, ss. 39-45, s.39.

ortak kültür denilmektedir.¹¹³ Sonuç olarak insanların ait oldukları milletin kültürel değerleri dışında evrensel kültürel değerleri de vardır.

Kendi kültürel değerlerini tanımayanlar, ya kendi toplumlarına yabancılaşacak ya da başka kültürlerle meyletmeleri söz konusu olabilecektir. Bu da tek tipleşmeye sebebiyet verir. Kendi özünü, geleneksel değerlerini ve hatta kendi dilini unutan kişi ve toplumlar yozlaşmaya ve yabancılaşmaya mahkumdurlar. Değerleri ve gelenekleri olmayan toplumlar er ya da geç çöküşe uğramakta ve unutulmaya mahkum olmaktadır.

Illich'e göre: "Namaz sayesinde, tüm Müslümanlar az çok Arapça öğrenirler. Bu öğrenme, geleneğin kuşattığı etkileşimden doğar. Aynı biçimde, köylüler bölgelerinin folklorunu kaparlar."¹¹⁴ O halde medeniyet bir bölgenin kültürünü, geleneğini ve değerlerini yansıtmaktadır. Her medeniyetin kültür, gelenek ve değerleri birbirinden farklılık gösterir. Buna örnek olarak İslam medeniyeti, Batı medeniyeti sayılabilir. Bu medeniyetler tarih boyunca birbirlerinden etkilenmişler ve zaman zaman başka medeniyetlerin etkisi altında kalmışlardır. Bu etkileşimin sonuçlarından biri olarak kendi geleneğini unutup, modern olana eğilim gösterme bağlamında gerçekleştiği söylenebilir.

Illich moda gibi sürekli yeniliklerin, toplumların kendi hayat tarzını seçme konusunda bir dayatma yarattığını ve eskinin değer kaybına yol açtığını şu şekilde ifade etmiştir:

Geniş ölçekte her şeyin eskiyip, modanın durmadan değiştiği günümüz düzeninde, birkaç kurumuş karar merkezi, yenilikleri zorunlu olarak tüm topluma kabul ettirmektedir. Sürekli bir şenlikli yeniden kuruluş, toplulukların etkili ve küçük ölçekli yenilenme yoluyla kendi hayat tarzlarını seçme güçlerinin toplumca ne ölçüde korunabildiğine bağlıdır... Öte yandan eskime değer kaybına yol açar...¹¹⁵

Medeniyet, günümüzde modernleşmeye dönüşmektedir. Fakat medeniyetin günümüz çağında modernleşmeye dönüşmesinde bir eksiklik vardır. Bu eksiklik modernliğin hikmet ve gelenek gibi değerleri ikinci plana atması ve hatta unutulmasıdır. Oysa daha önce de belirtildiği gibi insan nasıl ruh ve bedenden ibaretse; medeniyet de maddi ve manevi unsurların bütünüdür. İnsan sadece ontolojik bir varlık değil, değerleri ve gelenekleri de olan bir varlıktır. Böyle bir düzende yani modernleşmiş bir medeniyette milli kültürel

¹¹³ Ahmet Nedim Serinsu, *Bizi Biz Yapan Değerlerimiz ve Hayatımızı Anlamlandırmadaki Rolü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/301, Ankara, 2000, s.307.

¹¹⁴ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.70.

¹¹⁵ age. s.85-86.

değerlerden bahsetmek mümkün değildir. Geleneksel kıyafet ya da kendi kültürüne has olanı terk edip, moda, sürekli yeniliğe ayak uydurmak milli kültürel değerleri yok etmeye sebebiyet vermektedir. Moda adı altında insanlara sunulan tek bir marka, tekelleşmeye sebebiyet verir. Geleneksel olanın terkedilmesi ise Illich'in deyimiyile eskime olarak adlandırılır. Eskime değerlerin kaybedilmesi ve moda adı altındaki modernizme ayak uydurulması anlamındadır.

Modern dünyanın bunalımlı olgularından bir tanesi de yeryüzünün çeşitli tehditler altında olması ve insanların yersiz yurtsuz kalmalarıdır. Bu yersiz yurtsuz kalış, onu bir göçmen haline getirmektedir. Göçmenlerin konusu kültürel asimilasyon açısından önemli bir konudur. Gerek eğitim, gerekse iş bulmak için Avrupa'ya giden gençler kendi dilini, kültür ve geleneklerini unutabilmekte, Batı kültürünü benimseyebilmektedir. Kendi değer ve geleneklerini unutmuş bir medeniyet ise kaybetmeye mahkumdur.

Göçün yarattığı kimlik kargaşasına verilebilecek en güzel örneklerden bir tanesi Edward Said'in "Yersiz Yurtsuz" isimli otobiyografisidir. Said, iki farklı kimlik içerisinde nasıl sıkıştığını, nasıl ikilemde kaldığını anlatır. Aslen Kudüslü olan Said'in ailesi, daha sonra siyasi olayların etkisiyle ABD'ye göç etmiştir. Bu sebeptendir ki Said soyadı Arapça, Edward ismi İngilizcedir. İki farklı medeniyetin, iki farklı dili arasında kalan Said, her iki dilin de mutlak ana dili olmadığını ve bununla kimi zaman gurur duyduğunu, kimi zaman ise kendisini kişiliksiz, kararsız ve yersiz-yurtsuz bulduğunu anlatır. Üstelik kendi ismine alışması elli yılını almıştır.¹¹⁶ Bu arada kalış, kaçınılmaz olarak kimlik ve kişilik kaybına sebep olacaktır.

İnsanın doğup büyüdüğü toprağından ayrılması, beraberinde, edinmiş olduğu anadilini de kullanamaması ya da unutması gibi bir problemi doğurmuştur. Milli kültürel değerler içerisinde yer alan *dil* konusunda Illich, dili resmi ve geleneksel dil olarak iki anlamda ele almaktadır. Buna göre resmi kurumlarca öğretilen dil, geleneksel dilin değersizleşmesine, piyasalaşmasına ve yerel halk dilinin aşağılanmasına sebebiyet vermektedir:

Dil öğretimi bir meslek haline geldikçe çok paraya mal olmaya başladı. Sözcükler, şu anda gayrisafi milli hasılayı oluşturan piyasalaştırılmış değerlerin en büyük iki kategorisinden birini oluşturuyor. Neyin söyleneceğine, kimin söyleneceğine, hedef olarak hangi zamanın ve ne tür insanların seçileceğine para karar veriyor. Söylenen sözün maliyeti artıkça yankısının da bir o

¹¹⁶ Edward Said, *Yersiz Yurtsuz*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.15-16.

kadar kesin olması bekleniyor. İnsanlar okullarda nasıl konuşmaları gerektiğini öğreniyorlar. Yoksulları zengin, hastaları sağlıklı, azınlığı çoğunluk gibi konuşturabilmek için para harcıyor.[...] Daha bile ileri gidiyoruz ve önce standart dilin etnik, siyah ya da köylü dilini aşağılamasına izin veriyor, sonra da bunların taklitlerini akademik konular olarak ele alıp buna para harcıyoruz.¹¹⁷

Kurumlarda öğretilen resmi dil, günlük konuşma dili olan halk dilini kurumsal amaca alet edip baskılamıştır. Mahalli dil ise özgünlüğünü korur. Kurumlarda öğrenilen dil, mahalli dili standardize eder. Günümüzde mahalli dili standardize eden, büyük ölçekte İngilizcenin bütün dünyada hakim olma eğilimidir. İngilizce günümüzde dünya dili haline gelmiştir. Hatta mağaza ve dükkânların tabelalarına İngilizce isimler verilmesi radikal bir tekel yaratmaktadır. Bu durum modern dünyanın yarattığı küreselleşmenin sonucudur. Herkes bir başka dile adapte olmak zorunda kalıyor. Bu dil de piyasa dilidir. Daha medeni bir toplum yaratmak adına milli dilin kelimeleri yerine farklı medeniyetlerdeki dillerin kelimelerini uyarlamak önemli bir sorundur. Bu anlamda Illich kurumsallaşmaya karşıdır. Çünkü kurumlar geleneksel olanı öldürmektedir.

Ünlü filozof Wittgenstein: “Dilimin sınırları, dünyanın sınırlarıdır” der. Kendi dilini yeterince kullanamamak ve farklı dillerin kelimelerini kendi diline düşünmeden almak tamamen taklitçiliğe, özentiliğe götürür. O halde öze dönmek şarttır ve bir yeniden doğuş gereklidir. Batıyı körü körüne taklit etmek yozlaşmaya ve geleneklerin unutulmasına sebep olmaktadır. Oysa tek medeniyet Batı medeniyeti değildir.

Illich dil konusunda: “Zengin ülkelerde dil, devasa yatırımları emen inanılmaz bir süngere dönüşmüştür. Bürokratın, yazarın, aktörün veya sihirbazın kullandığı dili geliştirmek için cömert yatırımlar yapmak her zaman bir yüksek medeniyet göstergesi olmuştur”¹¹⁸ diyerek modern ülke medeniyetlerinin sermaye odaklı olduklarının altını çizer. Medeniyetin tanımında değerle ilişkisinden bahsedilmişti. Medeniyet ancak maddi ve manevi değerlerin senteziyle oluşabilir. Bir makine medeniyeti inşa edilen toplumlarda maneviyattan söz edilemeyeceği açıktır. Endüstri ile maddi bir uygarlık yaratıldığından bahsedilmişti. Bu uygarlık gelişmeyi salt ekonomik olarak görmüş fakat bu uygarlığın davranış biçiminde ne bir değer ve ne de bir ahlak geleneği oturtulamamıştır.

¹¹⁷ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.96.

¹¹⁸ age. s.95.

Yaşanılan medeniyet krizinin başat nedenlerinden birisi, değerleri hesaba katmayışımızdır. Oysa birey, değer olmadan düşünülemez. İnsanoğlu gün geçtikçe değerlerden uzaklaşarak, kendisini fayda ve maddi refah peşinde koşan bir varlık olarak idrak etmeye başlamıştır. Bu anlayış eskiden nasıl sömürgecilikle son bulmuşsa, günümüzde de insanlığın madde aracılığıyla sömürülmesi söz konusudur.¹¹⁹

Halbuki insan sadece biyolojik bir varlık değil aynı zamanda psikolojik ve metafizik bir varlıktır. Tabiata değerlerini de ekler. Tabiatı kültürle tamamlar. Tabiatta ise kültür ve değerler yoktur. Fakat insanı tahakküm altına almaya çalışan, onlar üzerinde deneyler yapan, insanın bir değer varlığı olduğunu önemsemeyip, onu meta gibi deneye tabi tutan Naziler için nasıl bir medeniyetten söz edilebilir? Bu durumda filozof Thomas Hobbes'un dediği gibi "insan insanın kurdudur" gibi çatışmacı bir yaklaşımla insan sadece kendi kimliğini ötekine dayatma gafletine düşer. İnsan doğadaki canlılar gibi sadece hayatta kalabilmek için savaşıp varlığını sürdüren bir kimlik değildir. O sebepten insan insanın kurdu olmamalı, yoldaşı olmalıdır. Thomas Hobbes'un bu görüşü ile sadece güçlü olanın ve çoğunluğun yaşamaya hak kazanması düşüncesi özne olma yolunda bir engeldir. Böyle bir düşünce ben ve öteki düalitesinin oluşumuna sebep olur. Oysa ünlü filozof Gabriel Marcel'in de dediği gibi; "*İnsanın kendisini çevreleyen varoluşla kurduğu ilişki, ben-sen temelinde kurulmadıkça ya yıkıcı ve hiçleştiricidir, ya da ben'i mutlaklaştırıcı.*"¹²⁰ Marcel'e göre ben-sen ilişkisi formüle edilmelidir. Ben ve sen ilişkisi ile ancak ötekileştirmenin önüne geçilebilir. Sen'i, ötekini yok saymak şiddete yol açarken, birlikte yaşamak, ben ve sen olmak ise biz bilincine, yani sorumlu ve erdemli bir hayata götürür.

Marcel gibi Illich de Batı zihniyetini eleştirerek: "*Batı, endüstriyel topluma özgü bir 'biz' ve 'onlar' dikotomisini dünyaya ihraç etmiştir*"¹²¹ demektedir.

Kendinden olmayanı dışlayarak, tek tip bir toplum oluşturma gayreti, insani, ahlaki, hukuki, toplumsal ve etik anlamda birçok sorunu gündeme taşır. Böyle bir bakış açısının mevcut olduğu bir evrende ise öteki kişi için yaşamak, cehennemle eş anlama gelecektir. Üstelik öteki kişiye yüklenen anlam, ikiliğe yol açacaktır. Bu da kaçınılmaz olarak ahlak

¹¹⁹ Levent Bayraktar, "Medeniyet Tasavvurunun Temeli: Ahlak ve Değer", *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 342, 2016a, ss.13-17, s.14.

¹²⁰ Fulya Bayraktar, *Bağlanma Hürriyeti Bir Gabriel Marcel Okuması*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, 2014, s.3.

¹²¹ Ivan Illich, *Gölge İş.* s.37.

ve değerlerin de yok sayılmasıyla birlikte evrende savaflara, kaosa ve fanatizme sebep olacaktır.¹²²

Fakat insanoğlu kendini evrenin yaratıcısı gibi görüp, evrene ve doğaya hükmetmeye çalışır. Bunu yaparken bir şekilde kendi sonunu da hazırladığını göremez. Illich, işte bu durumu Nazilerin insanlık dışı tutumlarına eserinde yer vererek dile getirmiştir: “*İnsanlar üstünde deney yapmak kuşkusuz mümkündür. Nazi hekimleri organizmanın nelere dayanabileceğini keşfe çıkmıştı. Ortalama insanın işkence altında ne kadar yaşayabileceğini buldular; ama bu onlara, bir kimsenin nelere tahammül edebileceği konusunda bilgi sağlamadı.*”¹²³ Bu örnekten anlaşılan o ki, Naziler kendinden olmayanları dışlamakla ve ötekileştirmekle kalmamış, bu dışlama soykırım ile son bulmuştur. Soykırım ve sömürgeci tavrı ile kendinden olmayan milletleri ötekileştirip bir hoşgörü geleneği kuramamıştır. Sömürgeci tahakkümü esas alan bir zihniyette insan haklarından bahsetmek mümkün değildir.

Batı, sahip olduğu güç ile yeryüzünde hüküm sürse de, bu varoluş ile maddi bir gelenek oluşturmaktan öteye gidemez. Ayrıca bu varoluş ile öteki üzerinde bir tahakküm kurma yoluna gider. Batının öteki üzerindeki tutumu, bir kimlik krizine yol açar ve tek tip bir medeniyet inşa eder. Dil, din ve ırk ayrımı yapar. Tıpkı Nazilerin yaptığı gibi, bütün ırklara hükmetmek gibi bir amaç ile birlikte var olunacağı yanılgısı güdülür. Peki ırk kavramı ötekileştirmeyi meşru kılmak için mi kullanıldı? Siyah ırk, beyaz ırk, doğu-batı hatta kuzeyli-güneyli... Uç sınıflar yaratıldı ve adına; ...ırkı denildi. Oysa aslında unutulmuş tek bir ırk var o da: insan... İnsan olmayı bir türlü beceremeyiş, akli yanlış amaçlar için kullanmadan ileri gelir. Bu da aşkın olmayan, dünyevi bir düzene işaret eder. Hatta M. Akif’in dilinde bunun medeniyet olarak algılanması “Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar!” denilerek eleştirilmiştir.

Modernitenin medeniyeti kapitalist ve materyalisttir. Fakat bir şehri bina etmek iktisadi olduğu kadar da ahlaki bir tutumdur. Seküler toplumdaki medeniyet ise beşeridir. Sekülerleşme, Nietzsche’nin ünlü “Tanrı öldü, onu biz öldürdük” deyişiyile, Tanrının ölümüdür. İnsanın kurtuluşu artık Tanrıya değil, mekanik doğal dünyaya, pozitivist bir ilerleme fikrine bağlıdır. Artık kutsal olan, insan ve onun icat ettikleridir. Bu insan

¹²² Levent Bayraktar, *Medeniyet ve Felsefe*, s.58.

¹²³ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.101.

merkezli dünya görüşü ile ise bir kesimin diğer kesim üzerindeki meşruiyeti belirginleşmeye başlamaktadır. Bu modern olan kesimler ise kendileri dışındakilere yaşam alanı vermez. Illich'e göre: *“Bir sınıfın, diğer sınıfa karşı kasıtlıca sömürsü, endüstri toplumunun çağdaş bunalımıdır.”*¹²⁴ Buna göre endüstri, Fransız Devrimi ile sözü verilen insan hakları evrensel beyannamesini yerine getirememiştir. İnsan hakları denildiği vakit sadece Batı toplumları akla gelmektedir ve Illich'in de dediği gibi: *“İnsanların Üçüncü Dünya'da doğdukları, zenci ya da kadın oldukları, yanlış bir grup ya da partiden oldukları için ya da kabul gören sınavları geçemedikleri için daha az değerli olduklarına karar verilir.”*¹²⁵ Değerden ve insan haklarından bahsedildiği zaman akla sadece Batının çocukları gelmemelidir. Çünkü, kendini teoride özgür, demokratik, insan hakları savunucusu olarak tanıtan batı, pratikte bunu gerçekleştirememektedir. İnsanlara kendi kimliklerini unutturup tek tipleştirme eğilimindedir. Böyle bir toplum için nasıl bir medeniyetten söz edilebilir?

Batının yaptığı tek tipleştirmeyi Teoman Duralı soykırım, kölelik, sermayecilik, sömürgecilik ve ırkçılık kavramlarıyla açıklar. Ona göre Sanayi Devrimi ve Aydınlanma ile hız kazanan sermayecilik ve dinin dünyevi çıkarlara alet edilmesiyle birlikte, İngiliz-Yahudi medeniyeti, kendine benzemeyen milletleri tahakkümü altına almıştır. Bunu da öncelikle soykırımla yapmıştır. 1519 yılında toplam nüfusu yirmi sekiz milyon olan Kızılderililerin, 1605 yılına gelindiğinde bir milyon nüfusu kalmıştır. 1526'da on milyon Zenci, insani olmayan şartlar altında Amerika'ya nakledilmiştir. 1850'lerde ise İngiltere, Hindistan'dan üç yüz milyon dolar haraç almıştır.¹²⁶ Buna göre Batı, sahip olduğu konumunu sömürdüğü ülkelere borçludur.

Bunun yanı sıra, Rönesans ve Aydınlanma hareketleriyle Tanrı merkezli bir dünya görüşünden insan merkezli bir dünya görüşüne geçilmek istenmişti. Bu insan merkezli dünya ise yaratılandan yaratan konumuna geçişle birlikte evren üzerinde acımasız bir eser bırakılmıştır. Merhametsiz bir evren... Bu da yabancılaşmanın ve küresel bir medeniyet kurmanın önünü açar. Tek dil, tek din, tek ırk yaratılmak istenir. Bu da milli değerlerin zedelenmesine ve kimlik kaybına neden olur. Böyle bir toplumda, insanlara kendi

¹²⁴ Ivan Illich, *Tüketim Köleliği*, s.141.

¹²⁵ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.83.

¹²⁶ Şaban Teoman Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet: Çağdaş Küreselleştirilen İngiliz-Yahudi Medeniyeti Anlamı, Gelişimi ve Konumu*, 2015, s.144-145.

ideolojisini dayatan, empatiden uzak, değerlerden uzak bir toplum ise medeniyetten çok, salt sınıfsal farklılıkların ve eşitsizliğin önünü açar.

Yaşanılabilir bir dünya tasavvur etmek için tasavvuf felsefesinden ilham almak gerekirse, tasavvuf bu olaya çok farklı bir açıdan bakar. “Sen sana ne sanırsan ayruğa da onu san!” diyen ünlü halk ozanımız Yunus Emre sömürgeci zihniyetten farklı olarak herkes için eşitlik ister ve empati duygularımızı harekete geçirir.

Modern dünyada insan, düşünmeden, sorgusuzca bir yaşam sürdürür. Halbuki Yunus Emre; “*gelin tanış olalım*”, “*birliğe gel*” veya “*bir iken ayrılmayalım*” derken, insanlığın yabancılaşması ve yalnızlaşmasına engel olma niyetindedir.¹²⁷

Yine Mevlana'nın da bu konudaki düşünceleri konuya bir ışık tutmaktadır: “*Ne ben benim, ne sen sensin ne de sen bensin. Ama hem ben benim, hem sen sensin hem de sen bensin.*” Mevlana'nın bu söylemi; insan ayırımından, fanatizmden ve savaşlardan söz edilen günümüzde, bir sulh davetidir. İnsanın kendisi gibi kalıp, öteki ile birlikte yaşayacağı bir sulha davettir.¹²⁸

Fakat Batı yüzyıllardır kendinden olmayan ülkelere ya kendi fikirlerini dayatmak istemiş, ya da onları ötekileştirmiştir. Yine bunun en güzel örneğini Illich *Gölge İş* adlı eserinde bir tarih sırasına koyarak veriyor:

İlkçağlarda yabancı için barbar, İlkçağ sonunda pagan, Orta Çağ'ın başlarında pagan kelimesi Müslümanların tek tanrıya inanması ve din değiştirmemesi sebebiyle kafire evrildi. Vahşi adama ihtiyaç isnat etmek için onu öncelikle yerli ilan ederek beşinci aşamaya geçmek gerekti. Yerlilerin kısıtlı mal ve hizmet ihtiyacı büyüme ve ilerlemenin önünde ciddi bir engel teşkil ediyordu. Bu yüzden de az gelişmiş halk olmaya doğru bir evrim daha geçirdiler ve Batı'nın yabancı algısının altıncı ve güncel safhasını oluşturdular.¹²⁹

Bu yalnızca bir ötekileştirme problemi değil, aynı zamanda sömürgeleştirmeyi meşrulaştırma isteğidir. Sömürgecilikle birlikte ise kültürel ve ahlaki anlamda bir fakirlik gündeme gelir. Demek ki kendi kimliğini ötekine dayatıp kolektif bir kimlik oluşturma Batı'nın yüzyıllar öncesinden temel ideolojisiydi. Bu ideoloji kimlik dönüşümüne, yabancılaştırmaya hatta daha da kötüsü fanatizme götürür. Buna örnek olarak geçmişte

¹²⁷ Levent Bayraktar, “Yunus'un Güncelliği”, *Düşünce ve Gelenek*, Hece Yayınları, Ankara, 2016c, ss. 206-211, s.207.

¹²⁸ Kenan Gürsoy, *Bir Felsefe Geleneğimiz Var mı?*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, 2014b, s.134.

¹²⁹ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.38-40.

yapılan Haçlı Seferleri, Nazi Katliamı ve günümüzde İsrail'in Filistin üzerindeki zulmünü, Suriye'ye yapılanları göstermek çok yanlış olmasa gerek. İşte tek tip bir toplum yaratmak için tek neden. Oysa toplumlar kendilerini ehlileştirmeyi başarabildikleri vakit daha yaşanabilir bir dünya oluşacaktır ve çatışma yerine hoşgörü ve empati duyguları aşılsa daha yaşanılabilir insani bir düzen oluşacaktır.

Tüm bunlardan hareketle denilebilir ki medeniyet buhranının sebebi eleştirel bir öz bilince sahip olunmayışıdır. Eleştirel bir öz bilince sahip olmayı temin edecek unsur ise felsefedir. Felsefe bireylerin ve toplumların kendilerini sorgulamalarına imkan tanır. Ayrıca felsefe, medeniyetlerin eleştirel zihniyet kazanmalarında ve bir öz bilinç geliştirmelerinde yardımcı olan önemli bir araçtır. Her medeniyet, bir ben bilincine ya da eleştirel bir öz bilince sahip olmalıdır. Böylelikle bir medeniyetin meziyet ve zaafı açığa çıkarılabilecektir.¹³⁰ Bu sebepten medeniyetin felsefi bir bilinçle incelenmesi zorunludur.

2.6. Sınıfsal Farklılıklar-Eşitsizlik Problemi

Illich'in sosyal problemlerden ele aldığı bir diğer problem sınıfsal farklılıklar problemidir. Modern toplumda her ne kadar homojen bir toplum yaratılmak istense de aslında modern toplum özünde sınıfsal farklılıklara ve eşitsizliklere yol açmaktadır. Sınıfsal farklılıkların en önemli nedeni Modern Çağda ekonomidir. Ekonomik eşitsizliklere, zengin ve fakir ayrımına yol açan ise kapitalizmdir.

Kapitalizm kavramı Cevizci'nin Felsefe Sözlüğünde şu şekilde tanımlanmıştır: '*Burjuva sınıfının egemenliği ve üretim araçlarının özel mülkiyetiyle belirlenen üretim tarzına dayalı, ekonomik ve toplumsal sistemdir. Marksist terminolojide, işçilerin üretim araçlarına sahip olanlar tarafından sömürülmesiyle artı değer elde edilmesine dayanan, ekonomik ve toplumsal rejimdir.*'¹³¹ Kapitalist sistemde tanımda belirtildiği gibi üretim araçları yani işletmeler, daha çok özel şirketlere sahip olanların elindedir. Emekçiler ise belli bir ücret karşılığında bu şirketlerde çalışan kişilerdir. Bu sistemde toplumsal tabakalaşma belirgin hale gelmiştir. Emekçiler ise işverenlere oranla oldukça fazla sayıdadır ve kapitalist sistem özel bir girişim olduğu için yalnızca belli bir kesim hakim güçtür.

¹³⁰ Levent Bayraktar, *Medeniyet ve Felsefe*, s.3.

¹³¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara, 1996, s.299.

Modern kapitalizmin bilinen en bariz özelliği; ‘‘sanayi sermayesiyle değil, finans sermayesi dinamiği üzerinden dünyaya yayılıp hakim olmaya çalışmasıdır. Bugün dünyadaki hakim güçler finansal sermaye etrafında gelişen tekellerin yarattığı bir avuç kişinin temsil ettiği oligarşinin aktörleridir.’’¹³² Buna göre sadece belli bir kesim zenginliğe sahiptir ve büyük bir çoğunluk bu maddi imkandan yoksundur. Bu da aslında sadece bir eşitsizlik değil aynı zamanda da bir haksızlık örneğidir.

İnsanlar arasındaki adaletsizliğin artışının ana sebebi gelir dağılımındaki dengesizliktir. Ekonomik çelişkiler, insanların fizyolojik ve mental sağlığını, yaşam kalitesini, siyasi hayata katılım durumunu ve insanlar arasındaki sosyal bağı tehdit eder.¹³³ Kapitalizmin özelliklerinden bir tanesi de eşitsizliğin ve gelişimin sadece ekonomik olarak ele alınmasıdır ki Illich’in örneklerine bakıldığında da genel olarak ekonomik eşitsizlikten bahsettiği görülür.

Kapitalizmin ilerlemesine neden olan gelişmelere bakıldığında, bu ilerlemeyi Rönesans’a kadar götürmek mümkündür. Bunun sebebi, Rönesans’ın bireyi ön plana almasıdır. Bireycilik, bütün alanlarda görülmektedir. O, ahlaki eylemlerde ve dinde özgürlük ister. Kilise otoritesini direnişle karşılar ve ona başkaldırır. Protestanlık, bu direnişin dindeki yansımasıdır. Bu değişimlerde, Batı’nın ekonomik olarak gelişimi ve üst sınıf burjuvanın yaşam anlayışının önemli bir payı bulunmaktadır. Hıristiyanlık dininin ahlak kuralları, ekonomik ilerlemenin burjuva yararına yarattığı sermaye ve refah yüzünden bozulmuştur. Bunun sonucu olarak ise insanlar hayata sevinçle bağlı olmak yerine, gittikçe maddeye değer vermeye başlamışlardır.¹³⁴ Kilisenin baskın yapısına karşı gelişen bireycilik ve özgürlük düşünceleri yeni bir sınıfı, burjuvaziyi doğurmuştur. O dönemde hissedilmese de burjuvazi en büyük sınıfsal farklılıkların oluşumuna sebep olmuştur. Burjuvazi modern yaşam tarzının oluşmasında en büyük belirleyicilerden biri olmuştur. Böylece dini otoritenin yerini dünyevi otorite alır. Tanrı merkezli, ahlaki ve geleneksel görüşün yerini, insan ve doğa merkezli maddeci bir hayat görüşü alır. Böylece Rönesans aslında yeniden doğuşu ifade ederken, bir anlamda da yok oluşa sebep olmuştur. Bunun sonucunda da gelişim yalnızca burjuvalara özgü olmuştur. Gelişim de garip bir şekilde eşitsizliğe sebep olmuştur.

¹³² İsmail Tokalak, *Kapitalizmin Soygun Düzeni*, Ataç Yayınları, İstanbul, 2016, s.19.

¹³³ Zygmunt Bauman, *Modernite Kapitalizm Sosyalizm*, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s.9.

¹³⁴ Server Tanilli, *Uygurlık Tarihi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2016, s.80-81.

İlerleme konusuna değinmişken, ilerleme hakkında farklı bir görüş Mustafa Şekip Tunç'a aittir. Ona göre terakki yani ilerleme fikri, hayat ve insanlığın oluşumundaki bilinçten doğan felsefi bir sorundur. Hayatın nerede başlayıp, nereye doğru gittiği, onun düşüncesinde ilerleme fikrini oluşturmaktadır. Ona göre ilmi tahlil hayatın ve insanlığın unsurlarını verirken, tarihi tecrübe geçmişin unsurlarını vermektedir. Buradan hareketle ona göre ilerleme fikri, doğa ve tarih felsefesinden ayrı bir şey değildir. Ayrıca ilerleme fikri aynı zamanda, medeniyet ve insanlığın en geniş açıklamasıdır. Bunun yanı sıra ilerleme fikrini yeni ve eski kavramlarıyla da açıklar. Eskilere göre altın çağ geçmişe aitken, yenilere göre ideal yaşam istikbalde yani gelecektedir.¹³⁵

Buna göre Mustafa Şekip'in düşüncesindeki ilerleme fikri doğa ve tarih felsefesini kapsamına alırken, ona göre eski ve yenilerin hayatı idrak edişleri birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Bu anlayışa göre eskiler için hayatın özü değişmezlik iken, yeniler için hayatın özü hareket ve değişimdir.¹³⁶

Illich ise bu anlatılardan hareketle ilerleme konusunda, yenilerin yani modern kapitalizme sahip olanların birtakım değişimleri arzu ettiklerinin altını çizer. Illich'in gelişim ve değişimin yarattığı eşitsizlik konusunda verdiği örneğe bakılacak olursa: “*Tüm Latin Amerika'da ayakkabı kıtır ve birçok kişi hiç ayakkabı giymez. Transit yürüyüşleri hiçbir zaman için ayakkabısızlık sebebiyle engellenmez. Öğretmenler ve parti görevlileri insanların ayakkabısız oluşunu gelişmeye karşı bir kayıtsızlık işareti olarak görüyorlar.*”¹³⁷ Buna göre kalkınmanın düşük olduğu Latin Amerika gibi yerlerde gelişim ve değer para ile ölçülür. İnsan hayatının değerinin düşük, paranın değerinin büyük olduğu modern ülkelerde ise bir medeniyetten ne yazık ki söz edilemez. Bu açıdan bakıldığında modern dünyanın bir medeniyet ve değer buhranı yaşadığı ve eşitsizliğe sebep olduğu söylenebilir.

Illich ekonomik düzenin yarattığı dayatmayı ise şu şekilde dile getiriyor: “*Land-Rover'ından hayvanlarını pazara doğru götüren Hintli bir köylüye küçümseyerek bakan gelişme uzmanı, ayakların nisbi avantajını kabul etmeyi reddeder.*”¹³⁸ Buna göre kendi

¹³⁵ Mustafa Şekip Tunç, *Terakki Fikri*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2005, s.19-22.

¹³⁶ Levent Bayraktar, *Türk Düşüncesinden Portreler*, s.91-92.

¹³⁷ Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.50.

¹³⁸ age. s.55.

gücü ile hareket etmek yoksulluk belirtisidir. Gelişim Çağı'na ayak uydurmaya çalışan gelişim uzmanı dayatmanın farkında değildir. Araca mahkum bir hayat süren uzman, çevreyle bağlarını koparmıştır.

Illich sınıfsal farklılıklardan bahsederken daha çok ulaşımı ve inşaat sektörünü örnek verir. Ulaşım ve inşaat sektörü sınıfsal farklılıkları yaratır ona göre. Çünkü bu araçlara ulaşmada herkes eşit şartlara sahip değildir. Illich: “*Amerika nüfusunun yalnızca binde 2’si kendi tercihiyle yılda birden fazla hava yolculuğu yapabiliyor. Bu büyüklükte bir lüks yolcu kapasitesini besleyebilen diğer ülkelerin sayısı ise çok sınırlı*”¹³⁹ diyerek sınıfsal farklılıklara dikkat çeker. Buna göre eşitsizlik sadece bireyler arasında değil, aynı zamanda da toplumlar/ülkeler arasındadır. Bu eşitsizliğin en önemli nedeni de ekonomidir. Ekonomik anlamda eşitsizlik endüstri ile temeli atılan maddi yaşam biçiminin yarattığı problemlerden bir tanesi belki de en önemlisidir. Yine ulaşım konusunda bir başka örnek olarak, araçlara bağlı bir yaşamı değil de kendi gücü ile yaptığı seyahatte kişinin az gelişmiş olarak nitelendirildiğini belirtiyor. Araçlara bağlı bir yaşam tarzı ise hayatın mekanikleşmesine, yaşanan evrene yabancılaşmaya ve sınıfsal farklılıklara sebep olur. Illich bu konuda “*Kendi güçleriyle seyahat etmek zorunda olanlara az gelişmiş yabancılar adı takılıyor*”¹⁴⁰ der. Çevresine yabancılaşmamış insan değişim çağında insanlara yabancılaşmış oluyor bu durumda. Farklılıklar modern çağda kabul görmüyor ve homojen bir toplum yaratılmak isteniyor. Sınıf farklılığını yaratan sebeplerden birisi olarak gösterdiği ulaşım konusunda verdiği bir diğer örnek ise şudur: “*Demiryolları, aynı hız için ayrı bilet ücretleri koymakla hizmet ettikleri sınıflı toplumları yansıtıyordu.*”¹⁴¹ Bir hızlı trene bindiğinizde iki çeşit vagon olduğunu görürsünüz. Bu vagonların fiyatı standart, esnek, ekonomik olarak sınıflandırılmıştır. Business Class koltuğun ücreti farklı, Economy Class koltuğun ücreti farklıdır. Fakat her halükarda koltuk yine aynı koltuk, tren yine aynı trendir...

Yeryüzünün dört bir yanında, eşitsizlik giderek artmakta; zengin olanlar daha çok zenginleşirken, fakir kesim daha da fakirleşmektedir.¹⁴² Illich de zengin ve fakir arasındaki

¹³⁹ age. s.25.

¹⁴⁰ age. s.37.

¹⁴¹ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.49.

¹⁴² Zygmunt Bauman, *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına Mıdır?*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015b, s.16.

bu uçurumu; “*yeteri kadarına sahip olmayanlar ve yeterinden fazlasına sahip olanlar*”¹⁴³ şeklinde ifade eder ve onun tarifindeki bu uçurumun ortası yoktur. Buna göre; “*zenginler zenginleşmekte, zenginlerin en zenginleri daha da zenginleşmekte, yoksullar sayıca artmakta ve giderek daha da yoksullaşmakta ve orta sınıfın içi boşaltılmaktadır.*”¹⁴⁴

Sınıfsal farklılığı yaratan sebeplerden bir tanesi de işsizliktir. Illich işsizliğin burjuvaziye ayrıcalık sağladığından yakınıyor: “*Özellikle Doğu Avrupa’da ve ayrıca Çin’de de insanlar artık 1950’lerden beri işçi sınıfı teriminin yeni bir burjuvaziye ve onların çocuklarına ayrıcalıklar sağlamaya yönelik bir kılıf olarak kullanıldığını görüyorlar.*”¹⁴⁵ Burjuvazi o dönemlerde belli bir refah içinde yaşayan insanları tanımlıyor, üstelik bu kişiler geçimlerini işçi sınıfı üzerinden sağlıyor. Burjuvazi sınıfı kapitalizmin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Burjuvazi sınıfı o dönemde üretim araçlarını ellerinde bulunduran kişileri tarif eder. Burjuva sınıfının işçileri ise işçi sınıfıdır. Burjuva Illich’e göre birtakım ayrıcalıklara sahiptir. Çünkü bu sınıf emekçi sınıfının yani işçi sınıfının artı-değerine el koyar.

Illich ekonomik eşitsizlik konusunda cinsiyet farklılıklarının da yaratıldığını dile getirir. “Gender” yani Cinsiyet adlı eserinde bu tema üzerinde durmuştur. Feminist çalışmalar yapan erkek akademisyen sayısı günümüzde oldukça ender sayıda olduğu için onun bu konudaki düşüncelerine yer vermemek haksızlık olacaktır. Illich bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder: “*Kadınların erkeklerle ekonomik eşitliğe sahip olduğu hiçbir sanayi toplumu tanımıyorum. Kadınlar, iktisadın ölçüye vurduğu her şeyin daha azını elde ederler.*”¹⁴⁶ Bu örnek cinsiyet ayrımcılığında yapılan sömürünün ataerkil bir toplum tarafından yapıldığının göstergesidir. Buna göre kadının yaptığı iş ile erkeğin yaptığı iş her ne kadar aynı olsa da karşılığında aldıkları ücret eşit değildir. Üstelik kadınların görülmeyen ücretsiz ev içi emeklerini kölelik olarak nitelendiren Illich: “*ev işi ücrete tabi değildir*”¹⁴⁷ diyerek kadınların toplumdaki konumlarının eşitsizliğine ve ataerkilliğe vurgu yapar. Demek ki kapitalist sistem, ataerkil düzeni de himayesine almış. Böylece cinsiyetçi iş bölümünün kapıları arkasına kadar açılmıştır. Kadın belki de zayıf olarak görüldüğü için

¹⁴³ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.27.

¹⁴⁴ E. Joseph Stiglitz, *Eşitsizliğin Bedeli*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.51.

¹⁴⁵ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.35.

¹⁴⁶ Ivan Illich, *Gender*, s.14.

¹⁴⁷ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.32.

çalışması hoş görülmez. Halbuki dünya savaşları sırasında birçok genç ve yaşlı kadın erkeklerle birlikte savaşa katılıp ülkesini korumuştur.

Modernitenin yarattığı bir diğer problem ise yeşil alanın tahribidir. Illich bu konuda da duyarlı bir tavır sergileyerek duruma sessiz kalmamıştır.

2.7. Çevresel Problemler

İnsan-doğa ilişkisi dünya kurulalı beri en temel ilişki biçimidir:

İlkçağ filozoflarında doğaya egemen olma düşüncesi olmamasına karşın 17. Yüzyılda bilimsel ilerlemelerin sonucu oluşan yeni doğa kavrayışı insanın merkeze alındığı ve ölçütünün insan olduğu bir anlayışı egemen kılmıştır. Bu yeni anlayış, insanın hem kendisini hem de çevresini algılama biçimini değiştirmiş, hakim dünya görüşü olarak da mekanik bir doğa kavrayışına yol açmıştır.¹⁴⁸

Bu yeni mekanik dünya görüşü ile doğa üzerinde hakim olma düşüncesi çevre sorunlarına sebep oluşturmuştur. 17. Yüzyılın yani Aydınlanmanın hakim görüşü bilindiği üzere akıl ile dünyayı kavrama çalışmasıdır. Buna göre doğaüstü hiçbir öğreti ile doğruya ulaşamaz, doğruya ulaşmada tek ölçüt akıldır. Bu da Tanrısal bir yaratıcı fikrini bertaraf ederek, insanı ön plana koyar. Tanrı merkezlikten insan merkezli evrene geçişle birlikte, insan yaratılmışlıktan yaratıcı konumuna gelir ve insanı esir aldığı gibi doğayı da hükmü altına alır. Bilim ise artık tek gerçektir ve insanı merkeze alır. Böylece insan mekanik bir dünya tasarlama ve doğa üzerinde hakim olma gücünü kendinde bulmuştur.

Bu yeni felsefi ve bilimsel dünya görüşünün temel ilkesi '*doğayı akıl aracılığıyla alt etme*' olan bir teknik uygarlık anlayışıdır.¹⁴⁹

Aydınlanma akli ön plana alarak, akıl dışı olan öğretilerin reddi ile seküler bir evren tablosu çizmişti. İnsan merkeze konularak Tanrılaştırılmıştı. Tanrı algısının yok oluşu ile birlikte ise insan kendisini doğanın hükmedicisi ilan etmiş ve doğa üzerinde her türlü sömürüyü kendinde bir hak olarak görmüştür. İnsanlar üzerinde yapılan sömürünün doğa üzerinde de yapılması kaçınılmazdır. Bu da teknik bir uygarlık olmanın önünü açmıştır. Peki doğa nasıl tekniğe dönüştü? Doğanın insanlar tarafından sömürsü, önce ulaşım ile

¹⁴⁸ Fikri Gül, "İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, 2013, ss. 14-21, s.18.

¹⁴⁹ Ahmet Cevzici, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s.481.

daha çok trafik yaratarak, sonra daha çok ev inşa ederek gerçekleşmiştir. Özellikle büyük şehirlere bakıldığında dip dibe evlerin ve asfaltların yeşil alanı yok ettiği görülür. Gözünüzün alabildiği her yer beton yığını! İnsanlar geleneksel olarak Nevruz ve Hıdırellezde baharın gelişini kutlamak için ateş yakarlar, toprağa dilek çizerler. Fakat bugünün betonarme yapıları buna fırsat tanımıyor. Toprağa ayak basmak (negatif enerjiyi atmak için tavsiye edilir) neredeyse imkansız hale geldi. Dahası günümüzde birçok ağaçlık alan, ev ya da fabrika yapılmak için tahrip edilmektedir. Çünkü; Illich'in de dediği gibi; “*hayvanlar için çevre olan şeyi, o, evi yapmayı öğrenmiştir.*”¹⁵⁰

Üstelik de herkesin(!) araba sahibi olduğu/olmaya çalıştığı bir şehirde, bunun yoğun trafikle hava ve çevre kirliliğine zarar verdiği görülür. Yoğun trafikten kaçmak içinse herkes kendi aracına sahip olmayı ister. Fakat Illich'in de dediği gibi: “*Enerji krizi, daha fazla enerji girdileriyle bastırılamaz.*”¹⁵¹ Eğer böyle olursa araçlar gittikçe insanlardan daha fazla yer işgal etmeye başlar ve daha çok taşıt ulaşımdaki tıkanıklığı bastırmaz aksine daha çok yola bağımlı hale getirir ve boş zamanlar ile iş zamanı arasındaki farkı minimize eder. Yani her şeyin daha fazlası sanıldığının aksine daha iyi değil, daha zararlıdır. Daha çok enerji de tıpkı bir uyuşturucu gibidir, zamanla dozunu daha çok artırmak, daha çok bağımlı hale gelmek ve daha çok hasta olmak anlamına gelir. Ayrıca araçlara daha çok bağımlı olmak demek toprağa daha az basmak ve işten eve evden işe monoton bir hayat yaşamak anlamına gelir.

Ulaşımın yarattığı trafiği ve hava kirliliğini ise Illich şu şekilde izah ediyor: “*Doğal çevredeki yozlaşma çok belirgin ve ciddi boyutlardadır. Mexico kentindeki araba trafiği, pırıl pırıl bir gökyüzü altında yıllar boyu sürekli artış gösterdi. Sonra, bir iki yıl içinde kirliliği hava alçaldı ve çok geçmeden Los Angeles'takinden daha kötü hale geldi.*”¹⁵² Buna göre insanın doğa üzerinde yarattığı bu tahribat Illich'e göre: “*Eğer insan çok yakın bir gelecekte, araçlarının çevreye müdahale etmesini sınırlayamaz ve etkili bir doğum kontrolü uygulayamazsa, gelecek kuşaklar birçok çevrebilimcinin haber verdiği kıyameti yaşayacaktır.*”¹⁵³ Buradan çıkan sonuç makineleşmiş bir dünyanın, doğanın sömürülmesine sebep olduğudur. Ayrıca etkili bir doğum kontrolü öneriyor Illich, demek

¹⁵⁰ Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.25.

¹⁵¹ age. s.17.

¹⁵² Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.61.

¹⁵³ age. s.113.

ki aşırı nüfus da çevreyi tehdit eden bir başka faktör. Endüstri ile birlikte nüfusun arttığı ve köylerden kentlere göç yaşandığı hatırlanırsa aşırı refaha ulaşma düşüncesi hakimdir bireylerde. Fakat: “aşırı nüfus, aşırı refah ve yanlış teknoloji çoğu zaman, bir araya gelip çevrenin dengesini tehdit eden üç yönelim olarak görülüyor”¹⁵⁴ Illich’e göre. Buna göre nüfus artışı çevre kirlenmesinde en büyük rolü oynar.

İnsan, doğal ortamı kendi çıkarları doğrultusunda dönüşüme uğratar. Ağaçların tahribi ve eksik geri dönüşüm önlemleri, hayvanların eşya olarak kullanılması, artan fabrikalar, radyasyon, baz istasyonları ve kimyasal atıklar çevrenin kirlenmesine sebeptir. Hızla artan insan nüfusu ihtiyaçları da hızla artırmaktadır. Aşırı refaha alışmış modern toplum sadece ihtiyaçları düşünmekte, problemleri düşünmemekte ve kendi sonunu hazırladığını görememektedir. Ayrıca teknoloji de çevreye zarar veren bir başka unsurdur. Teknolojinin yarattığı problemlere daha sonra değinilecektir. Fakat onun da öncesinde doğa üzerinde hakim olma düşüncesi Aydınlanmaya kadar geri götürülse de esas dönüşümün Endüstri ile yaşandığı açıktır. Endüstri döneminde daha önce bahsedildiği gibi emek gücünden sermaye gücüne geçilmiştir. Sanayi çağı fabrikaların hakim olduğu ve bu fabrika atıklarının da çevreye zarar verdiği düşünülürse Endüstri doğa üzerindeki tahribatın en önemli unsurudur. “Plastikten yayılan gazlar doğada kendisine özgü bir iz bırakıyor yeni bir tür hayalet”¹⁵⁵ der Illich ve fabrika atıklarının çevreye verdiği zararı gözler önüne serer. Üstelik makineleşmenin endüstrileşmeden de önce yaşandığını dile getirir. Doğa üzerinde egemenlik kurma ona göre 12. Yüzyılda başlamıştır. Bunu da şu şekilde ifade etmiştir:

Mekanikle ilgili işler yapanlar kitlesel üretimin ilk modern şekliyle alakalı ücretli işçiler olarak görüldü bunlar da on ikinci yüzyıl Fransa’sında nadirdi. Mekanik teriminin bu dönemde ne doğayı akıl yoluyla alt etme ne de taklit etme gibi bir anlamı vardı. Daha ziyade, doğa üzerinde zaten egemen olan bir gücün doğayı sömürmesini ifade ediyordu.¹⁵⁶

Endüstri ve teknolojinin ekolojiye verdiği zarar günümüzde 12.yy.dan daha vahim durumdadır. Üstelik teknoloji çılgını bir nesle bu durumu gündeme getirmek şu an için oldukça zor görünüyor.

¹⁵⁴ age. s.61.

¹⁵⁵ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.26.

¹⁵⁶ age. s.128.

2.8. Tüketim Toplumu Problemi

Tüketim toplumu; ülkelerin maddi hizmet imalatından çok, üretilen ürünlerin ve boş zamanın tüketimi etrafında şekillenen örgütlenmeyi ifade etmektedir. Tüketim toplumundaki eğilimlere örnek olarak; giderek artan refah, burjuvalaşma, popüler kültür, işçi sınıfının ölümü ve artan bireycilik olarak sayılabilir.¹⁵⁷ Illich de tüketim sektörlerinin ve kurumların ortaya çıkmasını tüketim toplumunu yaratan faktörler olarak görmektedir.

Illich, insanların kendileri için düşünüp, hareket edebilecekleri daha basit ve daha keyifli bir yaşam biçimini öneren ve toplumun pahalı ve alıkoyucu kurumlara olan bağımlılığını sorgulayan bir provokatördür.¹⁵⁸ Ona göre kurumlara olan bağımlılık tüketim toplumunu yaratan en önemli sebeplerden birisidir. Kurumların hayatımıza yön vermesine şiddetle karşı çıkan Illich, insanların kendi kararlarını kendilerinin vermelerini ve yaratıcı olmalarını ister. Illich, araçların artık amaçlara dönüştüğünü ve tüketim toplumundan kaçınmanın insanlar tarafından imkansız olarak algılandığını kurumları eleştirerek şu şekilde dile getiriyor:

Araçların halkın gözünde amaçlara dönüşmüş olduğunu görmemizi sağlayacak bir metodoloji, neyin iyi olduğunu dolar cinsinden ölçmeye alışmış kişiler tarafından direnişle karşılanacaktır... Gitgide, kurumlar yalnızca taleplerimize biçim vermekle kalmayıp, kelimenin tam anlamıyla mantığımızı ya da orantı duygumuza da biçim vermiştir. Kurumların üretebildiklerini talep ede ede, onlarsız yapamayacağımıza inanır olduk.¹⁵⁹

Illich araçların hakimiyetine girmiş olan insanın bağımlı biri haline gelmesinden yakınıyor. Bağımlılık eylemsizliğe sebep olmaktadır. Modern dünyanın sunduğu ayrıcalıklar birtakım problemlere sebep olmaktadır. Böyle bir dünya, iç dünyayı hesaba katmaz ve salt dış dünyanın görüngülerini yansıtır. Dış dünya olay, olgu ve rasyonellikle ilgilenirken, iç dünyada değerler vardır. Kişinin özne olması iç dünya kurması demektir. İnsan yalnızca dış dünyaya sahip bir varlık değil, aynı zamanda da bir iç dünyaya da sahip, değerleri olan bir varlıktır.¹⁶⁰ Bu anlamda modern dünyanın bir değer problemine sebep olduğu kesin. Çünkü araçlar gittikçe amaçlara dönüşmeye başlar ve bu da maddi bir uygarlığı gündeme

¹⁵⁷ Vehbi Bayhan, *Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: "Tüketiyorum Öyleyse Varım"*, s.223: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.arastirmax.com/system/files/dergiler/140014/makaleler/43/arastirmax-tuketim-toplumunda-bireyin-ontolojik-mottosu-tuketiyorum-oyleyse-varim.pdf>, 2.12.2017 tarihinde erişildi.

¹⁵⁸ E. Marion Greene, "After The Crisis: The Thought of Ivan Illich Today", Almanya, 2013: http://www.pudel.uni-bremen.de/pdf/Illich_Poster_final.pdf. 9.12.17 tarihinde erişildi.

¹⁵⁹ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.30.

¹⁶⁰ Levent Bayraktar, *Felsefe İle*, s.32.

getirir. Kurumlar ise mantık ve duyguları ele geçirip hipnoz etmektedir. Modern teknoloji gibi... Her zaman daha iyisi çıkan cep telefonları, tabletler, bilgisayarlar daha çok tüketmeye ortam hazırlamaktadır. Teknoloji kurumu onsuz bir hayat yaşanamayacağı izlenimini vermektedir. Daha iyisi çıkan cep telefonu eski telefonun değerini düşürmekte ve bir tüketim zinciri oluşmaktadır. Böylece gelişmiş modern ülkelerin istediği yerine gelmekte ve bağımlı ve pasif bir tüketim toplumu oluşmaktadır.

Illich'e göre nüfus artışı ve tüketimin azalması endüstri ülkelerini tehdit etmekte ve zengin kesim kalkınma adı altında paketlenmiş ürünleri Üçüncü Dünya'ya empoze etmektedir:

Artan nüfus ve azalan tüketim endüstri ülkelerini tehdit eder [...] Zengin uluslar artık fakir ülkelerdeki trafik sıkışıklığını, hastane kısıtlamasını ve derslik yetersizliğini ciddi bir şekilde empoze ediyor ve uluslararası anlaşma ile bunu "kalkınma" olarak adlandırıyorlar. Dünyanın Zengin ve eğitilmiş insanları onların şüpheli ve paketlenmiş ürünlerini çözüm olarak Üçüncü Dünyaya sunarlar.¹⁶¹

Buna göre gelişmiş endüstri ülkeleri, az gelişmiş olanlar üzerinde radikal bir tüketim tekeline sahiptir ve tüketimi diğer ülkelere dayatmaktadır. Endüstri ürünlerine sahip olan gelişmiş ülkeler, Üçüncü Dünya ülkelerine paketlenmiş ürünleri empoze ediyor ve bunu kalkınma olarak adlandırıyorlar diyor Illich. Yani tüketim köleliğinden kaçış yok. Geçmiş ile ontolojik ve de epistemolojik olarak bağıni koparan bu Üçüncü Dünya sınıfları, batının bu sömürgeci zihniyetinin dayattığı her türlü (fikri, siyasi, teknolojik) yeniliği almakla mükellef olan akıl yoksunu bir toplumu ortaya koyar. Varoluşsal bir krizle karşı karşıya kalan böyle sınıflar bağımlı bir yaşam sürer ve tüketmeye koşullanırlar.

Illich yine kalkınma konusunda, kalkınmanın bütün toplumlarda aynı etkiyi yarattığını belirtiyor:

Kalkınma, tüm toplumlarda aynı etkiyi yarattı. Herkes aynı tip makineler, fabrikalar, klinikler, televizyon stüdyoları ve düşünce kuruluşları aracılığıyla yayılıp duran ürünlere bağımlılık tuzağına yakalandı. Bu bağımlılığı doyrurabilmek için, kendisine sunulanlara ihtiyaç duymak üzere eğitilen müstakbel müşteriler için tasarlanmış standart mühendislik ürünlerinin daha fazla üretilmesi gerekiyor.¹⁶²

¹⁶¹ Ivan Illich, "Outwitting the "Developed" Countries", *The New York Review of Books*, 13(8), 1969: <http://www.nybooks.com/articles/1969/11/06/outwitting-the-developed-countries/>, 09.12.2017 tarihinde erişildi.

¹⁶² Ivan Illich, *İşsizlik Hakkı*, s.29.

Yalnızca birkaç kurum yenilikleri, mühendislik ürünlerini zorunlu olarak dayatır ve onlarsız bir yaşamın olamayacağı izlenimi verilir. Bu da bireylerin kendi yaptığı ürünlerin değersiz olduğu düşüncesini gösterir. Bireyler kendi başının çaresine bakmayı öğrenmek yerine, uzmanların sunduklarını almak için eğitilmiş köleler haline dönüşür. Tek doğru olarak da uzmanların, profesyonellerin bilgisi gösterilir. Tüketim çağında bireyin tek başına kendi emeği ile yaptığı ev gecekondular ilan edilir. Bu da pasif ve bağımlı bir tiryaki tüketiciliğine sebebiyet verir. Böylece mühendislerin bilgisine ihtiyaç duymak üzere yetiştirilmiş olurlar.

Sezgisel olarak bilinenler ve ortak hakikatler, gerçek bilgiye sahip oldukları iddiasındaki uzman kesim tarafından gözden düşürülmüştür. Illich, muğlak bir evrende, insanların kabiliyetsizliğinin mesuliyetini yüklenmeyi doğrulayan bu mesleklere *yeteneksizleştirici meslekler* der.¹⁶³

Fabrikasyon ürünlere bağımlı bir yaşam ile temel ihtiyaçların yerini sınırsız ihtiyaçlar alır ve toplum, kurumların ürettiklerine bağımlı olarak yaşamaya başlar. Daha fazla üretim yapmakla insani krizin aşılabileceğini zannetmek büyük bir yanılgıdır. Daha çok üretim, daha çok tüketim demektir. Üretim ne kadar artarsa tüketim de o ölçüde artar. Bireyin toplumdaki konumu ne kadar çok tükettiği ile belirlenir. Eski toplumlar yalnızca ihtiyacı kadarını üretirdi, fakat günümüzde tüketmek için üretim yapılmaktadır.

Deliller aynı şeyden daha fazlasının kesin yenilgiye yol açacağını gösteriyorken, büyüme tutkusuna yakalanmış bir toplumda daha fazladan azı değersiz gibi görünür. Acilen istenen daha çok bomba, daha çok polis, daha çok sağlık muayenesi ve daha çok öğretmen değil, aynı zamanda daha çok bilgi ve araştırmadır.¹⁶⁴

Fakat makina kölesi bir toplumda daha çok kalkınma sanıldığığının aksine daha iyiyi getirmez. Üstelik kalkınma sadece maddi sahada aranmaktadır. Bu da kaybolmuş bir özne yaratır. Tüketim toplumunda tüketilen sanayi ürünleri, moda ve hazır gıdalardır. Kapalı ambalajlarda diye reklamı yapılan paketlenmiş ürünler doğal olanı öldürüyor ve bir süpermarket kültürünün önünü açıyor. Bu durumu da Illich şu şekilde ifade ediyor:

¹⁶³ André Gorz, *Maddesiz*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s.81.

¹⁶⁴ Ivan Illich, *Tools for Conviviality*, s.16. http://www.mom.arq.ufmg.br/mom/arq_interface/3a_aula/illich_tools_for_conviviality.pdf 21.2.18 tarihinde erişildi.

Seine ve Nijer nehirlerinin kıyılarındaki insanlar süt sağmayı unuttular, çünkü o beyaz şey artık bakkaldan alınıyor. Doğru, artık daha çok bebek inek sütüne ulaşabiliyor, ama hem zenginlerin hem de fakirlerin memeleri süt vermeyi kesiyor. Bebeğin süt şişesi için ağlamaya başladığı, yani organizmanın başını asıl yönelmesi gereken yer olan memeden, bakkaldan alınmış süte çevirmesi için eğitildiği an bağımlı tüketicinin doğduğu andır. İnsan evreninin çiçeklenebilmesi için gerekli olan özerk ve yaratıcı insan eylemi böylece körelir.¹⁶⁵

Buna göre süpermarket kültürü tüm geleneksel ev yapımı ve doğal olan alışkanlıkları fark edilmeden yok etmekte ve el emeği ürünleri değersiz gösterip insanın kendisine yabancılaşmasına sebep olmaktadır. Böylece de tüketim, kişinin yaratıcılığını ve özgürlüğünü bertaraf edip savurgan ve bağımlı bir hayat sunmaktadır. Hazır gıdalar, ev yoğurdu yerine hazır yoğurt, anne sütü yerine hazır süt ya da hazır mamalar kullanmak mecburi gösterilmekte ve endüstri toplumunun insanları sömürmesine, kişinin kendi ürettiklerinin değersizleşmesine sebep olmaktadır. Böylece de özerk ve yaratıcı insan eylemi körelmektedir. Çünkü insanlar bu çağda, kolay olana alışmıştır. Böylece AVM'ler hız ve haz çağındaki modern tapınaklarımız haline gelir. Toplumlara uyuşturan ise popüler kültürdür. Tüm bunlar hazcı bir zihniyet yaratır. Daha çok endüstri ürünleri, daha çok teknoloji, daha çok ulaşım, daha çok tıbbi bakım, daha çok eğitim bağımlı bir tüketim toplumu yaratır. Bu da kapitalizmin asıl hedeflerinden bir tanesidir. Kapitalist bir toplumda ise çıkar sağlayan tüketiciler değil üreticilerdir. Böyle bir toplumda tüketmek bir çare gibi sunulur insanlara. Hastalanınca daha çok sağlık hizmeti arar insanlar ve tıp kurumuna bağlı yaşarlar. Hastalanınca hemen doktora başvururlar. Kendi başlarının çaresine bakmayı bir türlü öğrenmek istemezler. O yüzden bir uzmana danışmayı daha doğru bulurlar ve ilaç tüketimine bağlı bir hayat yaşarlar. Illich bu durumu şu şekilde özetliyor: *“İnsanlar, tıp endüstrisine bağımlılıklarının farkına vardıklarında, bu bağımlılıktan kurtulma umutlarının olmadığına inanma eğilimi içine girerler. Doktorsuz, hastalıklı bir yaşamdan korkmaları, bir otomobil ya da otobüs olmaksızın bir yerden bir yere gidemeyeceklerini zannetmelerine benzer.”*¹⁶⁶

Yine eğitim de bağımlılığı yaratan nedenlerdendir. Eğitim saatinin fazlalaştırılmasıyla daha iyi eğitim verileceği düşünülür ve çocuklar kapalı bir mekana kaliteli bir eğitim(!) adına hapsedilir. Dolayısıyla onlardan alınacak verim en aza düşürülür aslında. Dershaneler bu bağımlılığa tuz biber olan bir başka kurumdur. Çocuklara dinlenmeleri için verilen hafta sonu iznine bir de dershaneler eklenir ve boş zamandan çalınmış olunur. Illich'e göre

¹⁶⁵ Ivan Illich, *İşsizlik Hakkı*, s.30.

¹⁶⁶ Ivan Illich, *Sağlığın Gaspi*, s.153.

öğrenciler okul dışında da öğrenim görebilirler. Ona göre okul bağımlılık yapan ve piyasaya hizmet eden bir kurumdur. Illich: *“İnsanoğlunu çocukluk kategorisine ayırmakla onları bir okul öğretmenin otoritesine ebediyen boyun eğmeye mecbur etmiş oluyoruz”*¹⁶⁷ derken tam da bunu kast ediyor.

Yine daha önce de bahsedildiği gibi daha çok ulaşım daha çok trafik yaratır. Araba sanayisi ulaşımında tıkanıklığa sebep olurken ayrıca yüksek ücretli ve yüksek hızlı yolculuk birbirimizi daha da yakınlaştırması gerekirken mesafeleri daha da uzaklaştırmıştır. Mühendislerce yapılan inşaat sektörü yaşam alanını daraltmakta, küreselleşmenin ürünü olan İnternet yüz yüze iletişime engel olmaktadır. Modernite, tekdüze bir hayat sunar o halde. Illich der ki: *“İnşaat sektörü, modern ulusal devletlerin toplumlara dayatarak yurttaşların yoksulluğunu modernleştirdiği endüstrilere bir başka örnektir. Bu endüstriye sağlanan yasal koruma ve mali destek, çok daha verimli olabilecek, kendi evini inşa etme fırsatını azaltır ve yok eder.”*¹⁶⁸ Yani yaratıcılık yok ediliyor tüketim toplumunda. Kendi emeğinle inşa ettiğin eve gecekondular deniliyor küresel çağda. Bu da bağımlılığın yanı sıra bir sömürü düzeninin de kaçınılmaz habercisi. Geleneksel köy ve kasaba yaşamı, inşaat sektörünün kentleşme çabasıyla yok ediliyor ve bir değer daha sönmek üzere yola çıkıyor. Üstelik yoksullar bu çılgın tüketim çağında apartman katından bir daire alabilmek için (zorunluluktan dolayı), zenginlere ulaşabilmek için onlarla yarışmak zorunda bırakılıyor. Fakat bu yarışın sonu olmadığı gibi, zengin daha zengin, fakir de daha fakir olmak durumunda kalıyor. Illich’e göre inşaat sektörü kişiler arasındaki iletişimi kopardığı gibi yaşam alanını da daraltmaktadır. Doğaya bağlı olarak yaşayanlardan farklı olarak, bir apartman dairesine bağlı yaşayanları Illich “meskunlar” olarak adlandırır: *“Yaşama sanatının (meskun) için bir cezadır; yaşama sanatına ihtiyacı yoktur çünkü onun ihtiyacı bir apartman dairesidir”*¹⁶⁹ der Illich ve apartmanlara bağımlı olarak yaşayan insanın eksik bir hayat yaşadığını gözler önüne serer.

Illich’in belli bir kuruma bağımlı olup, pasif bir hayat yaşamaktansa önerdiği toplum düzeni aktif bir yaşamdır. Götürüldüğü değil de hareket ettiği bir yaşamı teklif ediyor. Bunu da şu şekilde dile getiriyor:

¹⁶⁷ Ivan Illich, *Okulsuz Toplum*, s.45.

¹⁶⁸ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.50-51.

¹⁶⁹ Ivan Illich, “Yaşayanlar ve Meskunlar”, *Us Atölyesi Felsefe Dergisi*, Sayı 24, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2017, s.84.

Geleneksel kültürler, büyük oranda tarım faaliyetlerinde faydalanılan gün ışığına bağlı yaşıyorlardı. Çapa, su arki ve boyunduruk, güneşi faydalı bir şekilde kullanmanın temel gereçleriydi. Büyük yel değirmenleri veya su çarkları biliniyordu, fakat enderdi. Büyük oranda güneşe bağlı olarak yaşayan bu kültürler varlıklarını temelde vernaküler değerler etrafında sürdürüyorlardı. Bu tür toplumlarda araçlar, özünde kolların, parmakların ve bacakların uzantıları gibiydi.¹⁷⁰

Bu sözlerinden onun, geleneksel kültür arayışı çok net görülüyor. İnsanlar onlara yardım edildiği, götürüldüğü bir yaşamdan ziyade, doğa ile baş başa ve üstelik kendi çabalarıyla yaşamlarını sürdürüyor. Araç ise bir alet değil, bizzat kendi kol ve bacaklarıdır. Fakat günümüzde en basitinden örnek verilmek istenirse, insanlar iki adım yürümek yerine götürüldüğü metroyu tercih ediyor ve bu da doğal yaşamı tehdit ediyor. Kişi özgürlük yerine araca kul bir yaşamı tercih ediyor. Illich'in de dediği gibi: *“Tiryaki yolcu hareket etme hürriyeti ile hareket ettirilme hakkının aynı anlama geldiğini düşünür.”*¹⁷¹ Hareket ettirilme hakkı diyor, demek ki tüketim toplumunda özgürlük değil de hareket ettirilme bir hak, bir hizmet gibi sunuluyor böylece herkes hakkı olanı almak için çaba gösterecek ve tüketim yarışına katılacaktır. Bu yarışa katılmayanlar Illich'e göre işe yaramaz olarak adlandırılırlar. Bunu da şu şekilde ifade ediyor: *“Ekonomik büyümenin gölgesinin dokunduğu her yerde tüketimle meşgul olmadığımız müddetçe işe yaramaz bir şey olarak kalacağız.”*¹⁷² Yani anlaşılan o ki, tüketim köleliğinden ve zorlama ihtiyaçlardan kaçış yok.

Fransız felsefeci ve toplumbilimci Jean Baudrillard da “Tüketim Toplumu” adlı eserinde nesnelere tarafından insanların kendini nasıl esir ettiğini şu sözleriyle açıklıyor:

“Bugün tüm çevremizde nesnelere, hizmetlerin, maddi malların çoğaltılmasıyla oluşturulmuş ve insan türünün ekolojisinde bir tür temel dönüşüm oluşturan akıl almaz bir tüketim ve bolluk gerçekliği var. Daha doğrusu, bolluk içindeki insanlar artık, tüm zamanlarda olduğu gibi başka insanlar tarafından değil, daha çok nesnelere tarafından kuşatılmış durumda.”¹⁷³

Buna göre hiçbir farkındalığın olmadığı modern tüketim toplumu sonuç olarak amaçsız olduğu kadar da bilinçsiz bir ülküye sahiptir. Bu da ileri bir toplumun kendisi ile çelişmesi anlamına gelmektedir.

¹⁷⁰ Ivan Illich, *Gölge İş*, s. 96.

¹⁷¹ Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.31.

¹⁷² Ivan, Illich, *Tüketim Köleliği*. s.10.

¹⁷³ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, Ayrıntı Yayınları, 2013, s.15.

Tüketim toplumunda savurganlık ve israf hat safhadadır. Tüketimi değer olarak kabullenen bir algı ve tüketimin aşırısı ile en aşağı seviyesi de nefsanidir. Cimrilik ve israf dünyevi olduğu gibi ahlaken ve dinen de sakıncalıdır. İslam dini tüketirken bile ahlaklı olmayı emreder ve dengeyi, orta yollu olmayı insanlara aşılar. Furkan Suresi 67. Ayette görüldüğü gibi İslam dininde israf ve cimrilik hoş görülmeleyen davranışlardır: *‘‘Onlar, Allah yolunda karşılık beklemeden, gönüllü harcarlarken, insanların ihtiyaçlarını görürken meşru harcama sınırını aşmazlar, ölçüyü kaçırmazlar, cimrilik etmezler. İhtiyaç görme, muhtacı rahatlatan, vereni sıkıntıya sokmayan, israf ile cimrilik arasında dengeli bir harcamadır.’’*¹⁷⁴ Illich’in tüketim toplumuna yönelik olarak sunduğu eleştirilerin bir kısmının İslami ölçülerle de yer yer uygunluk taşıdığı görülmektedir. Bu bağlamda tüketim gibi teknoloji de sosyal sosyal bir probleme dönüşmüş durumdadır. Aşağıdaki bölümde Illich’in bu konu hakkındaki görüşleri incelenecektir.

2.9. Teknoloji Problemi

Hepimizin bildiği üzere içinde yaşanılan çağ, küreselleşme çağıdır. Teknoloji ise küreselleşmenin ana bileşenlerindendir. Günümüzde teknolojiden kaçmak mümkün görünmemektedir. Teknoloji bir araç olmanın ötesinde amaç haline dönüşmektedir: *‘‘Küreselleşmenin dışında kalmak istemiyorsan teknolojiye sahip ol’’*. Zira küresel bir dünyada iktidar olarak kalmak teknolojiyle belirlenmektedir.¹⁷⁵

İçinde yaşanılan teknoloji çağında her şeyi tüketmeye koşullanmış yaşayan insan, sanki diğerleri gibi tüketmezse, bir şeyler eksik kalacakmış gibi hisseder kendini. Trafikte zaman, araçlarla mekan tüketilir. Sürekli ilerleyen teknoloji eğitim hayatına bile müdahale eder oldu. Artık öğrenciler kağıt, kalemi bırakıp tabletlerle, bilgisayarlarla ödevini, sunumunu yapıyor. Doğal olan her şey mekanikleşip mekaniğin hakimiyetine giriliyor. Manevi bir değeri ve sanatsal bir üslubu olan mektup, yerini kısa mesajlara ve elektronik maile bırakarak bir değeri daha yok etti. İnsanlar duygularını kısa cümlelerle hatta kısaltılmış harflerle ifade ediyor. Böylece de duygularını ifade etmekte zorlanan bir nesil yetişiyor. Eğer diğerleri gibi mekanikleşmiş hızlı çağa ayak uydurulmazsa da diğerlerinin gözünde geri kalmış olunuyor. Sınavlarda da yine elektronik sistem ile karşı karşıya

¹⁷⁴ Furkan Suresi 67. Ayet.

¹⁷⁵ İşaya, Üşür, ‘‘Teknoloji Felsefesi Üzerine Ya Da Tarihin Tanrısı Teknoloji Midir?’’, *Mülkiye Dergisi*, 25(230), 2001, ss. 7-26, s.19.

kalmaktadır. Kağıt kalem yerine mekanik olanı tercih etmek daha cazip gelmektedir. Ya da şiirlerini deftere yazmak yerine, bilgisayara kaydetmek gibi. Robotlaşma ve robotlaştırma yolunda ilerleniyor. Illich'in deyimiyle araçlar amaç olma yolunda ilerliyor. Bu durumda biz araca değil, araç bize sahip oluyor. Teknolojinin hayatımızı bu kadar yönlendirmediği zamanlarda, toplumsal ilişkilerin daha etkin olduğu dönemlerde, bilgisayarlara, cep telefonlarına ve televizyonlara esir olunmadığı zamanlarda bağlar daha sıkıydı. Fakat şimdi insanlar araçlara bağlı pasif bir hayat yaşamaktadırlar.

Bu küresel teknoloji çağının insanları nasıl pasifleştirdiği konusunda Illich, bilgisayarı örnek veriyor: *“Kitap almak için değil, araştırma yapmak için gidilen kütüphanelerdeki görevli, halkla kitap arasına girdi. Şimdi de onun yerini bilgisayar alıyor”*¹⁷⁶ diyor. Buna göre teknoloji insanları kitaplardan soyutlayan, onları tekniğe indirgeyen bir süreçtir. Illich yine bununla ilgili düşüncesini Barry Sanders ile birlikte yazdığı “abc aklın modernleşmesi” adlı eserinde: *“kitabın elektronik medyanın elinde ölmek üzere olmasından kaygılı olduklarını”*¹⁷⁷ söylüyor. Bilgisayar ile artık internet ortamı üzerinden kitaba el bile sürülmeden ulaşabilmektedir. Teknolojik aygıtlar ve bu araçlara kaydedilen bilgiler bir fırsat gibi sunulsa da, Illich'e göre hafızanın kaybedilmesine sebep oluyor. *“Hafıza bir şeyin yazılı olduğu tablettir”*¹⁷⁸ diyor Illich. Bu da elbette pasif ve bağımlı bir tüketim toplumunda kolaya kaçmak olmaktadır. Kolay bir yaşam batının konformizm ideolojisinin sonucudur. İnsanları pasifleştiren bir sistemi kalkınma, refah, konform diye adlandırmakla adeta büyülü bir dünya tablosu çizilmektedir. İnsanlar da iki adım yürümek ya da bisiklete binip doğayı keşfetmek yerine ayak basmadığı, götürüldüğü metroyu tercih etmektedir. Çünkü bu çağın insanı tekniğe, kolay yaşama alışmıştır. Illich: *“Teknolojik ilerleme sürekli olarak çok değişik bir alet türünün geliştirilmesine hapsedildi”*¹⁷⁹ diyor. Sürekli bir yenisinin çıktığı cep telefonları ve bilgisayarlar bir önceki modelin eski olarak ve değersiz olarak gösterilmesine sebep oluyor ve tüketim çılgınlığına katılmayı talep ediyor. Kişi de bu tüketim zincirinin bir halkası olmaktan geri kalmamak adına yeniliği talep etmek zorunda bırakılmaktadır. Böylece çağdan geri kalmamış olur. İşte kitle iletişim araçlarının bu hızlı değişimi küreselleşmeye sebep olmaktadır.

¹⁷⁶ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.77.

¹⁷⁷ Ivan Illich ve Barry Sanders, *ABC Aklın Modernleşmesi*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015, s.12.

¹⁷⁸ Ivan Illich ve Barry Sanders, *ABC Aklın Modernleşmesi*, s.15.

¹⁷⁹ Ivan Illich, *Tüketim Köleliği*, s.66.

Korlaelçiye göre küreselleşme: “Dünyanın uzak yerlerini birbirine bağlayan toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıyla kilometrelerce uzaktaki olayların yerel olaylar, yerel olayların da kilometrelerce ötedeki olayları biçimlendirmesidir.”¹⁸⁰ Yani küreselleşme tüm toplumları bir araya getiren ve bunun sonucunda da melez bir toplum yaratmanın önünü açan bir süreçtir.

Küreselleşmenin sebep olduğu teknoloji konusunda Illich de ulaşımı örnek verir. Modern ulaşımın tek tip bir toplum yarattığından bahseder: “Modern ulaştırmanın bir bölgeyi dünya pazarıyla bütünleştirdiği doğrudur. Bölge sakinlerini de yabancı malları tüketmeye ve yabancı değerleri kabul ettirmeye çalışır.”¹⁸¹ Buradan da anlaşıldığı üzere küreselleşme tek tip bir toplum yaratmakla kalmaz, üstelik dayatma bir değerler sistemi kurar ve bir sömürü düzeninin de kaçınılmaz sonucudur. Küresel bir çağda kendi sahip olduğun bir gelenekten bahsedilemez. Daha önce de belirtildiği gibi homojen bir toplum oluşur. Illich daha fazla enerji kullanımı yüzünden insanların, teknolojinin hakimiyetine gireceğini belirtiyor: “Mekanik gücün ve metabolik enerjinin oranının belirli, tanımlanabilir bir eşiği aştığında mutlaka teknokrasinin hakimiyetine girileceğini belirtmek istiyorum”¹⁸² der.

Heidegger de bu konuda aynı düşüncelere sahiptir: “Makineler, der Heidegger, artık hiç kimsenin ya da hiçbir sınıfın “sahip olmadığı” global üretim sisteminin parçalarıdır; insanlığın kendisi, kendi kendini yöneten bir teknolojik sistemin hizmetindedir.”¹⁸³ Şu halde insan teknolojiye değil, teknoloji insana sahip. Çünkü teknolojik aygıtlar şu ya da bu millete ait değil, tüm dünyanın hizmetine sunulmuştur. Bir ülkenin ürettiği teknolojik aygıtlar tüm dünyaya pazarlanınca, o ülkeye özgü olmaktan çıkıyor. Peki ne yapılmalıdır? Illich: “İnsanca bilim*¹⁸⁴, eleştirel teknoloji esasına dayanmadığı takdirde, başı büyük dertte demektir”¹⁸⁵ diyor. Teknolojik olgunluğa ulaşım konusunda ise iki seçenek sunuyor: “Teknolojik olgunluğa iki yoldan ulaşılabilir: Birisi bolluktan kurtuluş yolu, diğeri ise

¹⁸⁰ Murtaza Korlaelçi, “Küreselleşme”, *Düşünce ve Gelenek*, Hece Yayınları, Ankara, 2016, s.245.

¹⁸¹ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.50.

¹⁸² Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.14.

¹⁸³ Aktaran Michael E. Zimmerman, *Heidegger Moderniteyle Hesaplaşma Teknoloji, Politika, Sanat, Paradigma* Yayıncılık, 2011, s.371.

¹⁸⁴**İnsanca Bilim* terimi yetmişlerde ortaya çıktı ve şimdi oldukça yaygın. Bu ifadeye en çok, Valentine Borremans (Illich’in çalışma arkadaşlarından) bibliyografisinde bulunabilecek türden; basit, sade ve daha özerk yaşamlar sürebilmek için tüketim ve modern süreçlerle bağlarını koparan yazarların oluşturduğu çok yönlü ve merkezlessiz topluluğun kitaplarında rastlanıyor. Borremans literatüründe *insanca bilim* ifadesi *insanlar için bilim* ifadesine muhalif olarak kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ivan Illich, *Gölge İş*, s. 109-112.

¹⁸⁵ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.132.

bağımlılıktan kurtuluş yoludur."¹⁸⁶ O halde, teknolojinin kölesi olup, şartsız koşulsuz ona bağlanmamalı.

Illich: *"yanlış teknoloji, araçların amaca dönüştürülmesinin sonucudur [...] Bilim ve teknolojinin tarihsel gelişimi, değerlerin teknik görevlere dönüşmesini, değerlerin maddileştirilmesini mümkün kılmıştır"*¹⁸⁷ diyor. Günümüzde giderek lüks marka tüketimi artıyor ve bu ürünlere daha çok değer yüklenmeye başlandı. Bu konuda sosyolog Herbert Marcuse da aynı fikirlere sahiptir. "Tek Boyutlu İnsan" adlı eserinde Marcuse: *"Bilim ve teknolojinin tarihsel başarımı değerlerin teknik görevlere çevrilmesini olanaklı kılmıştır"*¹⁸⁸ der. Tüketim temel ihtiyaçlar sınırını aşmış ve lüks marka ihtiyacına doğru faydacı bir tüketim kültürü oluşmuştur. Teknolojinin sağladığı kolaylık konforlu bir yaşamı getiriyor. Bu çağda her şey el altında ve kolay tüketilebilir durumdadır. Teknoloji sayesinde kitle iletişim araçlarının daha yakın toplumsal ilişkiler sunması gerekirken, aksine bu araçlar insanı çevresinden kopardı ve ilişkiler değil, araçlar kutsal ilan edildi.

Modern teknolojinin kölesi olmuş bir nesil için kutsallıktan bahsedilemez. Sahip olunan her şeyin bir etiketi bulunmakla beraber, tüm bunlar ancak iktisadi olarak hesap edilebilir. Küresel çağdan önce, yani insanoğlunun kendisini doğanın hükümdarı değil de bir parçası olarak gördüğü zamanlarda, insanın doğa ile uyumlu olma çabası söz konusuydu. Ortaçağ'da bile evrende belli bir nizam ve uyum vardı. Üstelik bu uyumu insanların değil, Yaratanın sağladığına inanılıyordu.¹⁸⁹ Teknolojinin çevreye verdiği zarar görmezden gelinemez. Teknolojinin hem çevreye hem de toplumsal ilişkilere zarar vermesinin bu kaçınılmazlığını Illich şu şekilde ifade ediyor: *"Bir toplum yüksek enerji tüketimini yeğleyecek olursa, onun sosyal ilişkilerinin teknokrasi tarafından dikte ettirilmek zorunluluğunun yanında, ister kapitalist, isterse sosyalist etiketi taşıyan aynı oranda değeri düşürülüyor olacaktır."*¹⁹⁰ Sonuç olarak modern teknoloji, araç düşkünü bir hayat vadediyor. Böyle bir hayatta da değerlerden bahsetmek mümkün değildir.

Gürsoy'a göre küreselleşme:

Vahşi kapitalizmin bir eseri olarak, bizi belki de öznesizleştiren, değersizleştiren bir süreç olarak ortaya çıkıyor. Küreselleşme, iktisadi hayatın, kendine has yasalılığı çerçevesindeki bir süre gidişinden kaynaklanarak, kültürel alanda kendisini hissettiren bir etki, hatta bir dayatma gibi anlaşılmalıdır. Değerler, değer bilinci, farklar, çeşitlilikler karşı konulamaz bir tek

¹⁸⁶ Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.75.

¹⁸⁷ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.62-63.

¹⁸⁸ Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, İdea Yayınları, İstanbul, 2015, s.192.

¹⁸⁹ Michael E. Zimmerman, *Heidegger Moderniteyle Hesaplaşma Teknoloji, Politika, Sanat*, s.359.

¹⁹⁰ Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.171-172.

biçimlendirilmeye tabi kılınarak, yok ediliyor... Fakat tek biçimlendirmeden doğan yabancılaştırma ve yabancılaşma bizi yavaş yavaş kendi kendimizden alıkoyuyor.¹⁹¹

Böyle bakıldığında değerler olmadan etik ve ahlaki bir medeniyet düşünülemez. Küreselleşme özne olma yolunda varoluşsal bir probleme yol açmaktadır. Bu bakımdan milli öz değerlerin yitirilmesi önlenmelidir. Bu da homojen bir toplum ile değil, etik bir medeniyet ile mümkündür. Etik bir medeniyette ise yabancılaştırma söz konusu olamaz. İnsanlar arasındaki ahlaki ilişki ise ancak “benler arası” etik bir ilişki ile mümkündür. Batının hüküm sürdüğü otoriter düzende ise etik bir medeniyetten söz edilemez.

Çözüm ise oldukça basit: ‘*Ben ve öteki ilişkisini, ben ve başkasının beni, ben ve sen veya bütün boyutlarıyla bir birlikte varoluş olarak formüle edildiği durumda, bütün bir insanlık için etik bir özne, etik bir toplum ve etik bir insanlık tasavvur etmenin bir ütopya olmadığı, gerçekleştirilebilir bir etik ideal olduğu açığa çıkabilecektir.*’¹⁹²

Batı otoritesinin günümüzdeki konumuna bakıldığında ise eskisi gibi olmasa da sömürüsü hala devam etmektedir. Eskiden yaptığı katliamı yapmasa da günümüzde Batının sahip olduğu teknolojik yenilikler, bu sömürüyü düşünsel olarak yaptığının kanıtıdır. Eskiden makinelerle yapılan ve işçinin kas gücüne olan ihtiyacın ortadan kalkmasına sebep olan durum, günümüzde robotlar ile yapılmaktadır ve bu kez insana ihtiyaç kalmamaktadır. Robotlar bireyin yerine geçerek pasifleşmeye sebep olmakta ve beden gücüne duyulan ihtiyacı ortadan kaldırırken aslında bir yandan da kişilerin zihinlerini de ele geçirmiş olmaktadır. Robotlara ihtiyaç duyma günümüzde sinema sektöründe de konu olarak çok fazla işlenmektedir. Filmlerde insan kendi yarattığı robotlar ile savaşır ya da robotlar her türlü hizmeti insanın yerine yapar ve insanın yerine geçmiş olur. Buna göre eskiden sadece işçinin kas gücüne duyulan ihtiyaç şimdi tamamen insan gücüne olan ihtiyacı ortadan kaldırıyor. Bununla birlikte yeni yapılan çalışmalar gösteriyor ki insanlar uzay üzerinde de yeni bir yaşam alanı açmak istiyor. Bu da gösteriyor ki insanın ve doğanın katliamından sonra sıra uzayın katledilmesinde...

¹⁹¹ Kenan Gürsoy, *Bir Evrensel Projemiz Var mı?*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, 2014a, s.159-160.

¹⁹² Levent Bayraktar, *Medeniyet ve Felsefe*, s.60.

BÖLÜM 3

IVAN ILLICH'IN MODERN DÜNYA PROBLEMLERİNE İLİŞKİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Illich, sosyal bilimlere ait pek çok alanda fikir serdetmiştir. Çalışmanın bu bölümünde amaçlanan, Illich'in düşüncelerinden tutarlı, bütünlüklü ve felsefi bir çözüm yolu aranmasıdır. Illich, eserlerinde her zaman bir sonuca varmaz ancak ortaya attığı fikirler tartışmaya açık bırakılmıştır. Bir çıkış yolu göstermese de kendi deyimiyle şenlikli bir toplum mümkündür ve bunun için de insanlara bir umut verir. Illich okunduğunda, çözüm önerilerinde, okuyucu muhtemel cevapları daha çok kendisi tahmin eder. Zira hazır bir teori ve reçete sunmaz. Bu yüzden, onu dönüştürmek ve üretmek çoğu zaman muhatabına kalır. Illich'in Okulsuz Toplum tezi hatırlandığında ve günümüze uyarlandığında, açıktan öğrenim ve Ahilik sistemi onun bu tezine alternatif olarak düşünülebilir. Zira Illich'in sözünü ettiği kişisel eğitim ancak, gönüllülük esasına dayalı olarak ve usta-çırak ilişkisi ile kurulabilir. Bu da Ahilik Sisteminde mevcuttur. Bunlar muhtemel olan cevaplardır.

Illich ilhamları çok olan bir düşünürdür. Onun bıraktığı eserler, okuyucuyu, felsefi olarak düşünmeye sevk eder. Dünya meseleleri karşısında çözüm üretebilmesi ve bizi sorgulamaya davet etmesi onu okumaya değer kılar. Bu yüzden Illich'in çalışılmaya değer olduğunu göstermek gereklidir. Illich'in alternatif yollar ve ilham vermesi, onu okunmaya değer kılar.

Buraya kadar endüstri toplumunun, teknolojinin ve modernizmin sebep olduğu problemlere değinildi. Illich bu problemleri sadece eleştirmekle kalmaz ve birtakım çözümler de teklif eder. Illich'in teklif ettiği çözümlerin başında ise onun okulsuz toplum ideali yer almaktadır.

3.1. Eğitime Yönelik Çözüm Önerileri

Illich'in eğitime yönelik önerdiği çözümlerin başında onun okulsuz toplum ideali yer almaktadır. Buna göre okul, öğrencileri dört duvar arasına hapseden bir disiplin aracı ve bir otoritedir. Fakat Illich, okulun tamamen ortadan kaldırılmasını değil, okulun otoriter ve zorunlu yanını eleştirir.¹⁹³ Okulun düşünmeyi ve sorgulamayı kısıtladığı, özgür düşünmeyi engellediği, eğitimi ve değerleri kurumsallaştırdığı, öğrencileri yönlendirdiği, öğrencilerin yeteneklerini pasifize edip onları sınırlandırdığı ve öğrenmeyi kısıtladığı için eleştirmektedir. Ona göre birey kendisini bir başkası olmadan da yetiştirebilir ve eğitimini sürdürebilir.

Illich, eğitime karşı olan birisi değildir. O, daha çok eğitimin kurumsallaşmasını eleştirmektedir. Çünkü onun varsayımına göre; kurumsallaşan eğitim, öğrencinin kendi başına bilgi edinmesini, kendisini yetkinleştirebilmesini ve gerçekleştirebilmesini engeller. Bu durumda okul, eğitim için kendisini meşrulaştıran bir kurumdur. Buna göre öğrenciler okul olmadan eğitimini tamamlayamazlar. Bu anlamda okul bireyleri kendine bağlayarak, otoriter bireyler yetişmesine sebep olur ve böylece öğrencilerin kendi kişisel yetenekleri ile öğrendiği bilgi değersiz kalırken, ezberci sistem meşru görülür. Illich, okulu eleştirirken eğitimsiz bir toplum idealini gütmmez. O, okul dışında da eğitim-öğrenim görülebileceğinin altını çizer. Illich'in kendisinin de okul dışında öğrenim gördüğü daha önceden belirtilmişti. Bildiği her şeyi okul dışında öğrenmiştir. Çünkü kendisi okul için geri bulunmuştu. Okul dışında birçok dil öğrenebilmesi ise onun aslında ne kadar yetenekli olduğunun bir kanıtıdır. Yine günümüzde açık öğretim fakültelerinde de birçok öğrenci hem iş hayatını hem okul hayatını aynı anda sürdürmektedir. Tüm bunlar kişinin kendi çabaları ile eğitim görebileceğinin kanıtıdır.

Bunlardan hareketle Illich'in eğitim felsefesinde öğrenci merkezli öğretim programını savunduğu söylenebilir. Çünkü öğrenci merkezli öğretimde öğrencinin ilgi ve ihtiyaçları ön plandadır. Dolayısıyla eğitim müfredatı da öğrencinin deneyim ve ilgileridir. Eğitimin

¹⁹³ Adem Yıldırım, *Eleştirel Pedagoji*, s.145.

kaynağı da öğretmen değil, öğrenci ve toplumdur. Bu görüşün altında yatan eğitim felsefesi Yeniden-Kurmacılık akımına denk gelirken, felsefi temeli pragmatizmdir.¹⁹⁴

Yeniden Kurmacılığa göre resmi eğitim okulda değil ailede başlar. Dolayısıyla ilk eğitimin ailede başladığı gerekçesiyle, çocuğa ahlaki eğitimin ilk önce ailede verilmesi beklenir. Bu yaklaşımda Illich'in de arzu ettiği gibi bağımsızlık ve yaratıcılık, kişisel tercihler ve demokratik deneyimler ön plandadır. Değerler ve inançlar sübjektiftir. Program ve zaman esnektir ve pratik uygulamalar yer almaktadır.¹⁹⁵

Pragmatizmde ise doğru bilgiye bireyin kendi yaşantısı ve deneyimleriyle ulaşabileceği ileri sürülür. Öğrenme aktif katılımı gerektirir. Sürekli deneme ve düzeltmelere olanak tanınırken, eğitimde de esnektir. Çıkış noktası konu veya öğretmen değil, çocuktur. Öğrencilere sorgulama, eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri kazandırılmalıdır. Değerler ise görecelidir.¹⁹⁶

Illich'in de eğitim felsefesinde birey merkezli öğrenimi savunduğu düşünüldüğünde onun önerdiği eğitim şu iki özelliğe sahip olmalıdır: *“Özel becerileri kazanma ve öğrenme ile bireyin kendi hayal, imgelem inisiyatif ve yargı güçlerini tamamen keşfettiği, yarattığı ve kullandığı genel bir özgürleştirici deneyim. Birey kendi başına düşünmeyi ve yeteneklerini tamamen geliştirmeyi öğrenmelidir.”*¹⁹⁷ Buna göre Illich, tıpkı sağlık kurumuna ve ilaçlara bağımlılıktan ziyade, bireylerden kendi kendine yetinmeyi öğrenmelerini istediği gibi, tıpkı endüstri ve teknoloji ürünlerine bağımlılıktan ziyade şenkli, yaratıcı ve özerk ilişkileri istediği gibi yine eğitim ile ilgili görüşlerinde de bireylerden kendi becerileri ile öğrenim görerek kendilerini yetiştirmelerini ister. Ona göre özgür eylem ancak bu şekilde oluşabilecek ve birey kendi kendini yetiştirebilecektir. Öğrenci ancak bu sayede yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerine sahip olabilecektir.

¹⁹⁴ Mehmet Ali Dombaycı, *Türkiye’de Ortaöğretimde Felsefe Öğretiminin Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Felsefe Grubu Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2008, s.32-34.

¹⁹⁵ Mehmet Ali Dombaycı, *Türkiye’de Ortaöğretimde Felsefe Öğretiminin Değerlendirilmesi*, s.26.

¹⁹⁶ <http://tebesirtozu.blogcu.com/egitim-felsefesi/11257804> 22.2.18 tarihinde erişildi.

¹⁹⁷ Ivan Illich, *Şenkli Toplum*, s.147.

Ona göre kaliteli bir eğitim sistemi şu üç amacı gerçekleştirmelidir:

Yaşamının herhangi bir anında mevcut kaynaklara ulaşmak suretiyle bir öğrenim gerçekleştirmek isteyen herkese imkan sağlamalıdır; bilgi sahibi olanların, bu bilgilerini paylaşmaları konusunda kendilerinden bir şeyler öğrenmek isteyenleri bulmalarına yetki tanınmalıdır; halka, yeteneklerinin ortaya çıkmasını sağlayabilecek bir imkan olarak, bir konuyu onlara sunmak isteyenler için gereken her türlü olanağı sağlamalıdır. Böylesi bir sistem eğitim için yasal garantiyi gerektirmektedir. Öğrenciler zorunlu bir müfredat programına katılmaya zorlanmamalıdır ya da bir diploma veya sertifika edinme gibi bir ayrımcılığa tabi tutulmamalıdır.¹⁹⁸

Örnekten anlaşılacağı üzere kitlesel ve tek tip resmi bir eğitim reddedilir. Çünkü kişinin kendi ihtiyacı doğrultusunda fikri vardır. Kaliteli bir eğitimin gerçekleşebilmesi için öğrenimde herkese eşit imkan sağlanmalı, bilgi sahibi olanlara bilgilerini paylaşma konusunda yetki verilmeli ve zorunlu eğitim sisteminin düzeni değiştirilmelidir. Eğitimde zengin ve fakir gibi bir kutuplaşma önlenmeli ve herkese eşitlik sağlanmalı, herkese eğitim hakkı sunulmalıdır. Bunun yanı sıra öğrenciler eğitimlerini sadece belge edinmeye veya okulu bitirmeye yönelik sürdürmek yerine, kendi kişisel gelişimlerini ön plana almalıdırlar. Sadece sertifika veya diploma için alınan bir eğitimde kişi kendini geliştiremez. Bireyin kendi gelişimini kendisinin tamamlayabilmesi için de zorunlu bir eğitim sistemi yerine gönüllü bir eğitim tercih edilmelidir.

Tüm bunların yanı sıra Illich'in eğitim konusunda geliştirdiği dört farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar:

- 1.Eğitim Amaçları İçin Kaynak Hizmeti: Bu uygulama, araçlara ya da formel öğrenim için kullanılan süreçlere başvuruyu kolaylaştıracaktır. Bu tip şeylerden bazıları bu amaç için kütüphanelerde, kiralama şirketlerinde laboratuvarlarda depolanabilir. Fakat bu yerler öğrencilerin stajyer olarak görev almaları için elverişli hale getirilmelidir.
- 2.Yetenek Değişimleri: Bu uygulama, bireylere sahip oldukları yeteneklerin bir listesini çıkarma imkanı tanımaktadır.
- 3.Akran Eşlenimi: Bu, nedenini ve niçinini sorabilecekleri bir partner bulma ümidiyle, içinde bulunmayı arzuladıkları öğrenme aktivitesini tanımlamaları için kişilere imkan tanıyan bir iletişim ağıdır.

¹⁹⁸ Ivan Illich, *Okulsuz Toplum*, s.96-97. Burada sanki bizdeki Ahilik sistemine benzer bir eğitim arayışı göze çarpmaktadır. Zira kişisel eğitimi kim kimden ve nasıl alacak? Ahilik sistemindeki usta-çırak ilişkisi gönüllülük içerisinde kurulan bir bağıdır. Zira kişiler kendileri bir ustanın yanında yetiştikten sonra o bilgi ve tecrübeye sahip olmak isteyen yeni talepleri de eğitmek suretiyle nesilden nesle bir mesleği ve bilgiyi yaşatmış ve aktarmış olurlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Levent Bayraktar, "Ahilik ve Ahlak", *II. Ahi Evran-I Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (Bildiriler)*, Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayın No:4, 2007, s. 89-94.

4.Serbest Eğiticilere Kaynak Hizmeti: Bu uygulama; profesyonellerin adresi ve hizmetlerine katılma koşullarının yer aldığı bir dosyadaki listelerden oluşmaktadır.¹⁹⁹

Bu yaklaşımlar Illich'e göre öğrencilerin amaçlarını gerçekleştirebilmesini sağlayacaktır. Özellikle partner uygulaması öğrencinin akranı ile birbirini daha iyi tanıma ve değerlendirme imkanı verir ve sosyal bir ortam yaratır. Böylece öğrencinin eleştiri ve sorgulama yeteneği artacaktır.

Illich'e göre:

Öğrenme artık okulların ve öğretmenlerin hakimiyetinde olmadığına, öğrenenler için pazar daha çok çeşitlenecektir. Fotoğraf atölyeleri ve ofset basımevleri yerel gazeteler çıkarma olanağı verebilir. Klasik müzik, uluslararası folklor ve jazz çalışmaları müzik dolabı ya da kaset çalarlar vasıtasıyla kamu alanlarında halka sunulabilir. Bu uygulamayı gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulacak profesyonel elemanlar öğretmenlerden ziyade bekleçiler, müze rehberleri ya da kütüphaneciler gibi daha nitelikli kişiler olmalıdır.²⁰⁰

Böylece sonuç olarak daha aktif ve sosyal bir öğrenme ile yeteneklerin keşfi kolaylaşacak, araç-gerece ücretsiz ulaşım sağlanacak, sorgulayan, eleştiren, zorunluluktan uzak, özgür, bireysel ve yaratıcı bir öğrenme atmosferi oluşacaktır.

3.2. Sağlığa Yönelik Çözüm Önerileri

Illich sağlığa yönelik çözüm önerilerinde diğer alanlarda olduğu gibi kişinin kendi kendine bakabilmesini ve ikinci bir kişiye bağımlı olmadan yaşayabilmesini gerekli görür. Bu konuda şöyle der: "*İlerleme, tıbbi bakıma gittikçe bağımlı olmak değil, gittikçe daha çok kendine yetmek anlamına gelmelidir.*"²⁰¹ O halde kişi her hasta olduğunda doktora gitmek yerine, evde kendi geleneksel yöntemleri ile çözüme ulaşmalıdır. Bu görüşü onun çözüm odaklılığının da bir göstergesidir. Böyle bir çözüm önermesindeki sebep ilaçların da yan etkilerinin olduğu ve ilaçların bağımlılık yapabileceği düşüncesidir. Bu anlamda tıp kurumuna karşı bir duruş sergiler. Tıp kurumu ilaçlara bağımlı bireyler yaratmakta ve hastaları daha çok hasta etmektedir ki bu da giderek bir kısır döngüye dönüşmektedir. Bu döngüde çıkar sağlayanlar, hastaların üzerinden geçmektedir. Hastalık yaratan ilaçlar tıp kurumunun gelir kaynağıdır. İnsan kendi kendine yetemeyip bu kurumlara bağımlı

¹⁹⁹ age. s.100.

²⁰⁰ age. s.106.

²⁰¹ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.47.

kaldığında ise esas problem ortaya çıkmaktadır. Kişi alışveriş merkezlerine, araçlara nasıl bağımlı kalıyorsa ilaçlara da bağımlı bir hayat yaşar. Illich işte bunun karşısındadır.

Ona göre bunun tersine; *‘hiçbir hizmet, bireyin istememesine karşın kendisine zorla dayatılmamalıdır: Sağlık adına, kimse kendi rızası olmaksızın alıkonulmamalı, hapsedilmemeli ya da ona başka türlü bir rahatsızlık verilmemelidir.’*²⁰²

Illich: *“suyun yerini karbonatlı meşrubat, sarı papatyanın yerini Valyum aldı”*²⁰³ der. Buna göre, insanlar sakinleşmek için önceden doğal yöntem olarak sarı papatya çayını kullanırken, zamanla Illich’in Valyum adını verdiği sakinleştiricileri/antidepresanları kullanmaya başlamıştır. Bu da tıp kurumuna bağımlılığın en belirgin kanıtıdır. Doğal olan ne varsa tüketim toplumunda yok edilir. Bununla ilgili pek çok yazılmış çizilmiş makale ve kitaba rastlamak mümkündür. Çünkü ilaç endüstrisi Illichin de düşündüğü gibi daha çok hastalığa sebep olmaktadır.²⁰⁴

Illich’e göre tıp kurumuna olan bu bağımlılık yeni bir yasa ile politik düzeyde önlenebilir. Bu yeni yasaya göre halk, doktorların performansını değerlendirebilecektir. Bu konudaki düşüncelerini de şu şekilde izah eder:

Yeni yasa, daha az zararlı bir yaşam tarzını örgütleme haklarını güvence altına almalıdır. Bu yasa, bağımlılık yaratan, tehlikeli ya da yararsız ilaç ve işlemleri yasaklamak yerine bunları sorumlu bir şekilde kullanmanın tüm sorumluluğunu hasta kişiye ya da onun yakın akrabalarına bırakmalıdır. Yeni yasa, uzmanlaşmış meslektaşların ve devlet memurlarının lisans verme yetkisini güçlendirmek yerine, vergilerle finanse edilen sağlık görevlerinde çalışacak şifa dağıtıcıların seçiminde halka söz hakkı vermelidir. Yeni yasa, doktorların performansını profesyonel denetleme organizasyonlarına teslim etmek yerine hizmet ettikleri toplumun değerlendirmesine bırakmalıdır.²⁰⁵

Bunun yanı sıra Illich’e göre sağlık hizmetinin dayattığı tekele karşı tüketicilerin artık bilinçlenmesi gereklidir. Ona göre: *“sağlık hizmetinde kişisel sorumluluğun yeniden kazanılması merkezi konu olursa ve mesleki tekelleri sınırlamak çıkarılacak yasaların ana*

²⁰² Ivan Illich, *Sağlığın Gasptı*, s.161.

²⁰³ Ivan Illich, *İşsizlik Hakkı*, s.26.

²⁰⁴ İlaç endüstrisinin verdiği zararları araştıranlardan bir tanesi de İsmail Tokalakdır. *“Dünyada İlaç ve Kimya Terörü”* adlı eserinde bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: *“Modern ilaçlar yalnız endüstriyel gelişmenin doğurduğu hastalıklarla baş etmede yetersiz değildir. Aynı zamanda ilaçlar kendilerinin sebep oldukları hastalıkları da doğurmaktadırlar.”* Buna göre ilaçlar hastalık yapıcıdır ve bir ilaç kullanıldığında aslında hastalığı tedavi ettiği düşünülürken, başka bir hastalığa veya yan etkiye sebep olmaktadır. Bkz. İsmail Tokalak, *Dünyada İlaç ve Kimya Terörü*, Ataç Yayınları, İstanbul, 2014, s.13.

²⁰⁵ Ivan Illich, *Sağlığın Gasptı*, s.181.

hedefi haline getirilirse verim sağlanabilir.'²⁰⁶ Örnekten anlaşıldığı üzere kişisel sorumluluğu ve sınırlandırmayı bir çözüm olarak sunar Illich. Bu sınırlandırma ise ona göre bireyselden ziyade politik bir düzenleme ile gerçekleştirilebilir.

Illich, tüm bunlara karşı: *“Bahçedeki kuşları dinlemenin hazzı, plakların gölgesinde, ormanda kuş seyretmek için çıkılacak bir gezi paketinin hazırlıkları, parkta yürümeye zaman bırakmaz”*²⁰⁷ diyerek doğal bir yaşamı önerir. Mekanik bir yaşam tarzı Illich'e göre doğal yaşamı tehdit etmektedir. Bu durumda şaşırtıcı bir şekilde insanın kendi eliyle yarattığı makineler, insanlara karşı çalışmaya başlarlar. Bu yüzden onun hayal ettiği toplumda kişi doğal çevre ile baş başdır.

3.3. Cinsiyete Yönelik Çözüm Önerileri

Illich'e göre Sanayi Devrimi ile birlikte kadın ve erkeğin konumunda bir eşitsizlik göze çarpmaktadır. Bu eşitsizlik kadının çalışma alanındaki emeğinin verimsiz sayılmasına ve erkeğe nazaran daha az gelir elde etmesine sebep olmuştur. Ona göre cins ayrımcılığını önlemenin yolu ekonomik daralmadan geçer. Bu fikirlerini de şu şekilde ifade eder:

Anti-ayrımcı büyüme düşüne sarılmak yerine, cins ayrımcı olmayan, en azından daha az cins ayrımcı bir toplumu yaratabilecek politika olarak ekonomik daralma peşinde gitmek daha akla uygun görünüyor. İyice düşünüp taşınınca, cins ayrımcı hiyerarşiden yoksun bir sınıai ekonominin, gendersiz yani, erkek ve kadınların yaptıkları, söyledikleri ve gördükleri arasında açık bölünmelerin olmadığı bir sanayi-öncesi toplumun ekonomisi kadar zoraki olduğunu şimdi anlıyorum.²⁰⁸

Buna göre Illich'in düşünüyü kurduğu Sanayi Öncesi toplum modeli günümüz şartlarında her ne kadar imkansız gibi görünse de cinsiyet ayrımcılığının önüne geçmek mümkündür. Kadına karşı yapılan ekonomik ayırım ve ataerkillik modern dünyanın eseridir. Ekonomik büyüme cins ayırımını arttırmaktadır. Bu durumda evin erkeği dışarıda, kadın ev içinde günlük işleri yapmakla yükümlü tutulmuştur. Bunun yanı sıra Endüstri ile birlikte insan, pazar için varlık haline gelmiştir.

Illich'e göre modern dönemde kadın-erkek eşitliği adına yapılanlar birer yanılsamadan ibarettir. Kadın her ne kadar erkekle eşit konumda gibi gösterilmeye çalışılsa da, çalışma

²⁰⁶ age. s.181.

²⁰⁷ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.92-93.

²⁰⁸ Ivan Illich, *Gender*, s.29-30.

yaşamında kadın erkeğe göre daha az kazanır ve patronların çoğunu erkekler oluşturmaktadır. Sanayi ile üniseks işlerin ortaya çıkmasını blucin yani kot pantolon ile açıklamaktadır. Kot pantolon ile istenilen cinsiyetsiz görünüm ya da nötr bir cinsiyet elde edilecektir. Fakat ona göre böyle yapılması bir cinsi yani erkeği diğerinden üstün tutar. Bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ortaya koyar:

Ekonomik kuruluşlar, kültürel olarak yerleşik iki genderi yeni bir şeye, yerinden edilmiş cinsiyetlerinden başka hiçbir şeyle ayırt edilmeyen ekonomik nötrlere acımasızca dönüştürür. Blucindeki karakteristik, fakat tamamen ikinci derecede anormal artış şimdi öyle ki, insanları birbirinden ayırıyor, insanoğlunun bir türüne diğerinin üstünde bir ayrıcalık başlıyor.²⁰⁹

Buna göre eşitlik adına yapılmaya çalışılanlar aslında birer yanılsamadan ibarettir ve eşitlikten çok eşitsizliği doğurmaktadır. Bu sebepten Illich modern dünyanın getirdiği bu ve bunun gibi bakış açılarını eleştirmekte ve insanları geleneksel dönemlerdeki yaşam biçimlerine davet etmektedir.

Ona göre kadınların kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde çalıştırılması eşitsizliği destekleyen bir başka faktördür: *“Kadınların eşitsiz bir şekilde dışlandığı kayıt dışı ekonomik faaliyetler ile kadınların eşitsiz bir şekilde mecbur edildikleri faaliyet alanlarına açık bir ayırım koymak çok önemlidir.”*²¹⁰ Illich bu gibi faaliyetlerin artık durdurulması gerektiğini ifade etmektedir.

Kadın ve erkek arasındaki iş ayrımının nedeni kadının yaptığı işin vasıfsız, üretken olmadığı düşünülen ve ücretsiz olarak görülmesindedir. Oysa erkeğin yaptığı iş her zaman toplumda saygınlık bulur ve üretkenlik sağladığı düşünülür. Erkek eve para getirirken, kadının yaptığı iş özel alana girmektedir. Bu da iktisadi ve etik anlamda bir ayrıma neden olur.

Bunun yanı sıra Illich’e göre gölge iş ayrımcılığı yaratan bir başka faktördür. Daha önce de bahsedildiği gibi gölge iş kadının karşılığı ödenmeyen ev içi faaliyetleridir. Illich’e göre: *“Kadınlar kendi gölge işlerinin karşılığı ödenen emeğe dönüştürülmesini talep edebilirler.”*²¹¹

²⁰⁹ age. s.25.

²¹⁰ age. s.60.

²¹¹ age. s.74.

Ayrıca Illich, Sanayide kullanılan gölge ekonomi yerine geleneksel toplumlardaki halkın vernaküler işini önermektedir. Illich'e göre vernaküler iş kişinin kendi başına yaptığı ücretsiz faaliyetlerdir. Bu görüşünü de şu şekilde dile getirmektedir: “*Gölge ekonomi içindeki hayatı değil, vernaküler işi yani yaşamı sürdürmeyi sağlayan ve yaşam şartlarını geliştiren, ancak formel ekonomi içinde geliştirilmiş kavramları kullanan her türlü analize karşı direnç gösteren ücretsiz faaliyetleri yerleştirmeyi öneriyorum.*”²¹² Buna göre bu iş türü piyasada alınıp satılmayan bir emek türüdür.

Tüm bunlardan hareketle bakıldığında çalışma etiği kadının işini daha az değerli görürken, erkeğin yaptığı çalışmayı üst bir mertebeye koyar ve onun işini meşrulaştırır. Fakat böyle bir çalışma düzeni adil ve etik görünmemektedir.²¹³

3.4. Ekonomi, Enerji ve Teknolojiye Yönelik Çözüm Önerileri

Teknoloji; toplum, kurumlar, kültür ve insan ile yakın bir ilişki ve etkileşim içerisindedir. Bu ilişkinin olumlu olduğu gibi olumsuz yanları da vardır. Sağlıkta, günlük yaşamda, eğlence sektöründe veya uzay çalışmalarında kullanılması olumlu iken, çevre kirliliği, imha silahlarının kullanımı, bazı hastalıkların ön plana çıkması ise olumsuz sonuçlardır. Bu sorunlardan bazılarının örneğin çevre kirliliğinin önüne geçmek mümkün iken, bazılarının önüne geçilemez. Bunların önüne ancak kültürel, ahlaki ve toplumsal tedbirle geçilebilir. Teknoloji her şeyden önce toplum, insan ve kültürle ilişki içerisindedir. Bu bağlamda teknoloji ve felsefe ile de yakından bir ilişki vardır. Teknolojinin insan üzerindeki en önemli etkisi, bireyin eskiden olduğundan çok farklı bir yaşam içine girmesindeki etkisidir. Çünkü günümüz modern insanı; arabadan internete, eğlenceden ulaşımaya kadar bir çok alanda teknolojinin sağladığı olanaklardan yararlanır. Bunlar da insanın ötekiyle ilişkisini değiştirmektedir. Bu değişim gösteren koşullarda insanın ve de toplumun kendisini sorgulaması gerekmektedir. Bu sorgulamayı sağlayacak olan ise felsefedir. Felsefe insanlığa eleştirme, sorgulama ve farklı açılardan da bakabilme becerileri kazandırır. Sorgusuz bir biçimde hızlı gelişime ayak uydurmak, önüne geçilemez bir enerji krizi yaratacaktır. Bu yüzden insanların bilinçlenmesi temel şarttır. Nitekim teknoloji insanlar arasındaki ilişkiyi ve geleneksel değerleri de hızlı bir şekilde değiştirmektedir. Değerlerin

²¹² Ivan Illich, *Gölge İş*, s.46.

²¹³ Vernaküler iş örneği olarak *İmece* gösterilebilir. Zira burada herhangi bir profesyonel ücretli işçilik olmaksızın bir yardımlaşma ve dayanışma yoluyla, topluluğun ihtiyaçlarını gidermesi söz konusudur.

değişmesi ile geleneksel yapı bozulmakta ve modern bir yaşam tarzına yönelim olmaktadır. Bu bakımdan insanların bu hızlı gelişim çağını sorgulaması temel şarttır.²¹⁴

Illich, modern dünyanın içinde bulunduğu bunalımdan krizin fark edilmesiyle kurtulabileceğini ifade eder: *“Hızlanan bunalımın semptomları geniş ölçüde tanınmaktadır. Bunları açıklamak için birçok girişimde bulunuldu. Bu krizin başarısız olan çift aşamalı büyük bir deneyden kaynaklandığına inanıyorum ve krizin çözümünün bu başarısızlığın tanınmasıyla başlayacağını iddia ediyorum.”*²¹⁵ Buna göre bunalımdan kurtulmak için ilk adım, bunalımı fark etmektir. İnsan bunalımı fark ettiğinde aynı zamanda sorgulamaya da başlayacak ve belki de böylece önüne geçilemez sanılan sorunların üstesinden gelecektir.

Illich’e göre ekonomik büyümenin bir çatışma ortamı yarattığı daha önceden belirtilmişti. Buna göre ekonomik büyümenin hızlandığı bir toplumda insanlar doğal yeteneklerini kullanamaz hale gelir ve sosyal ilişkilerdeki denge alt üst olur. İlerleyen gelişme odaklı piyasa ekonomisi, gelişmeyi bir gereklilik olarak gösterip, insanların isteklerini de birer ihtiyaçmış gibi gösterip sınırsız ihtiyaçları dayatır. Böyle bir durumda ise insan sınırsız ihtiyaçları için daha çok çalışmak zorunda kalacaktır. Fakat Illich’in arzuladığı geleneksel yaşam biçiminde insanlar kendilerine yetecek kadarı için çalışmaktadırlar. Bu bakımdan geleneksel yaşam biçimini bir seçenek olarak sunmaktadır. Fakat Illich’e göre: *“Aynen, Galile’nin teleskobundan bakmayı reddeden şu meşhur engizisyon yargıcı gibi, pek çok çağdaş ekonomist de ekonomik sistemlerin geleneksel merkezinin yerini değiştirme ihtimali olan bir analizi dikkate almaya yanaşmıyor.”*²¹⁶

Illich piyasa iktidarına karşı halk denetimini çözüm olarak sunar. Ona göre: *“Kaynakların ve üretim araçlarının ortak mülkiyetiyle pazar ve iktidar üstünde halk denetimi, modern araçların kabul edilebilir temel yapısının, halk tarafından belirlenmesiyle tamamlanmalıdır.”*²¹⁷

²¹⁴ Şafak Ural, *Teknoloji ve Felsefe*: <https://www.safakural.com/files/teknoloji-ve-felsefe.pdf> 22.2.18 tarihinde erişildi.

²¹⁵ Ivan Illich, *Tools for Conviviality*, s.16.

²¹⁶ Ivan Illich, *Tüketim Köleliği*, s.27.

²¹⁷ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.55.

Illich geçime yönelik iş ile endüstrideki işin birbirinden ayrılması gerektiğini şu şekilde vurgular: ‘*Meta-yoğun ekonomilerin hizmetinde yer alan zorunlu iş ya da sanayi köleliği ile endüstriyel sisteminin dışında işleyen geçime yönelik iş birbirinden dikkatle ayırt edilmelidir.*’²¹⁸ Çünkü Illich’e göre ücretsiz emek otoriter refah rejimi tarafından sömürülmekte ve bu da eşitsizliği arttırmaktadır. Bu sebeple Illich çözüm olarak geçime yönelik hayat biçiminin benimsenmesi gerektiğinin altını çizer. Bunun sonucu olarak da ona göre: ‘*kalkınmanın tersine çevrilmesi tüketim ürünlerinin yerini kişisel eylemin, endüstriyel araçların yerini de şenlikli araçların alması hedeflenir.*’²¹⁹ Bu sayede ise insanlar sürekli yenilik için daha çok çalışmak yerine ihtiyacı kadar çalışacaktır. Günümüze bakıldığında da görülür ki kalkınma adına daha çok çalışma, işsizliği azaltmak yerine arttırmıştır. O halde kalkınma fikri yanılısamadan başka bir şey değildir.

Illich, maddi olan pazarlamacılık yerine manevi bir değer olarak gördüğü estetik ve sanat alanını oluşturan el ürünlerini çözüm olarak sunar. Ona göre: ‘*Estetik ve etik örneklerin, ekonomik göstergeler yarışının yerini alması mümkündür. Sadeliğin, mütevaziliğin ve modern olmasına rağmen küçük ölçekli ve el ürünü olan bileşenlerin karakterize ettiği bir hayat tipinin pazarlama tekniği yoluyla yayılması mümkün değildir.*’²²⁰ Estetik ve etik örnekler mütevazi ve sade bir yaşamı gerektirmektedir.

Illich’e göre: ‘*sanayi sonrası, emek-yoğun, düşük enerjili ve daha eşitlikçi bir ekonomi arayışının önündeki engelleri kaldırarak, siyasal bir yeniden yapılanmaya önayak olabilecek sorunlar gündeme getirilebilir.*’²²¹ Buna göre kullanılan enerji miktarının azaltılmasını gündeme getirmek gereklidir.

Çok miktarda enerji kullanımı toplumsal ilişkilere zarar verdiği gibi çevrenin doğal dengesinin de zarar görmesine yol açar. Günümüzde günlük yaşamı kolaylaştırmak için kullanılan ev eşyaları, otomobiller ve teknolojik ürünler çevrenin doğal dengesini bozmakta ve yaşanamaz bir çevre yaratmaktadır. Otomobiller daha çok trafik yaratırken aynı zamanda küresel ısınmaya da sebep olmaktadır. Bu yüzden enerji kullanımı azaltılmalıdır. Daha çok enerjinin çevrenin bozulduğuna yol açtığı da apaçık bir gerçektir.

²¹⁸ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.31.

²¹⁹ age. s.32.

²²⁰ age. s. 30.

²²¹ Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.15.

Illich'e göre:

Enerji krizi, daha fazla enerji girdileriyle bastırılamaz. Ona göre önce, kişi başına enerji tüketiminde sınır ihtiyacı sosyal bir zorunluluk olarak kabul edilmelidir. Sonra, bu alan kritik büyüklüğün bulunabileceği bir yere yerleştirilmelidir. Son olarak, her topluluğun üyelerinin güçlü cihazları putlaştırmaktan ve bu cihazları denetleyen profesyonellerce yönetilen ayinlere katılmaktan duydukları tatmin karşılığında razı oldukları yıkıcı ve operant şartlanmayı, eşitsizlik derecelerini tespit etmesi gerekir.²²²

Buna göre profesyonellere duyulan ihtiyaç en aza düşürülmeli ve enerji tüketiminde sınırlandırma da bir zorunluluk haline gelmelidir. Çünkü daha fazla enerji daha çok eşitsizlik yaratmaktadır.

Ona göre eğer: *‘insanlar, yalnızca enerji kölelerine değil de birbirlerine dayanmayı yeniden öğrenebilirlerse, haz veren itidalin ve özgür kalan yalınlığın değerini yeniden keşfedeceklerdir.’*²²³

Illich enerji krizinin yarattığı çevre bunalımının tek çözümü olarak ise: *‘insanların birlikte çalışıp birbirlerini gözettiklerinde daha mutlu olacaklarını’*²²⁴ dile getirir ve aktif bir yaşamı önerir.

Yine ona göre: *‘insanoğlu herhangi bir aletten yardım görmeden verimli bir şekilde hareket edebilir.’*²²⁵

Illich'e göre tiryaki yolcu: *‘istediği hızlanmanın kendi kendisini mağlup ettiğini ve eşitliği, özerkliği daha fazla bozacağını ve serbest zamanı daha fazla azaltacağını görmeye başlaması hayati öneme sahiptir.’*²²⁶

Illich teknolojinin verdiği zarara karşı ise düşük enerjili bir teknolojiyi önerir. Ona göre: *‘katılımcı demokrasi düşük enerjili bir teknolojiyi gerektirir.’*²²⁷ Bu sebepten modern teknolojiye olan bağımlılık azaltılmalıdır.

²²² age. s.17.

²²³ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.26.

²²⁴ Ivan Illich, *Gender*, s.62.

²²⁵ Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, s.61.

²²⁶ age. s.31.

²²⁷ age. s.19.

Illich'in teknolojinin getirdiği felakete alternatif olarak sunduğu çözüm önerilerinden bir diğeri şenlikli toplumdur:

Teknokratik felakete alternatif olarak, şenlikli toplum görüşünü öneriyorum. Şenlikli bir toplum, her bireyin, topluluğun araçlarına en geniş ve özgür biçimde erişmesini güvence altına alan ve bu özgürlüğü, ancak bir başka bireyin eşit özgürlüğü yararına kısıtlayan toplumsal düzenlemelerin sonucu olacaktır.²²⁸

Şenlikli Toplum ile ne demek istediği daha önce belirtilmişti. Şenlikli Toplum endüstriyel yaşam tarzından farklı olarak yaratıcı ve özerk insan ilişkilerini esas alır. Şenlikli bir toplum önererek endüstrideki üretkenlik yerine, kişilerin özgür iradeleriyle karşılıklı bir ilişki içerisinde yaptığı, yaratıcı eylemleri teklif etmektedir. Böylece de pasif tüketim toplumunun yerini aktif bireyler alacaktır. Ayrıca bu teklifi ahlaki bir değer sunuyor. Materyalist Batı toplumunun dayattığı mekanik yaşamda ahlaki değerlerden bahsetmek giderek zorlaşmaktadır. İnsanlar sadece tüketmeye koşullanmışlardır. Şenlikli bir toplumda bireyler eşittir. Biri diğerinden üstün ya da aşağı değildir.

Bunun yanı sıra Illich'e göre: *“Yapıları gereği yıkıcı olan araçlar ve kurumlar dışlanıp, yararlı olanlar da denetlenebilmelidir.”*²²⁹

Illich “Şenlikli Toplum” eserinin son bölümünde Wall Street, Roma Kilisesi ve Krallık gibi kurumların çöküşünden bahseder. Yani insanlara daima daha fazlayı dayatan büyük kurumların yıkılmaz olmadığını ve bu daha fazla büyümenin bir uygarlığın sonunu getirebileceğini belirtir. Kaçışı olmayan bu büyük kurumlar da öyleyse vazgeçilemez değillerdir. Illich aslında burada böyle büyük kurumlara bağlı kalmak zorunda olmadığımızı dile getirmek niyetindedir. O halde çözüm yolu bağımlılıktan kurtuluştur. Kurumların yıkılışını ise şu şekilde dile getirmektedir:

Büyük kurumlar saygıdeğerliklerini, meşruluklarını ve kamu yararına hizmet ettikleri düşüncesine dayanan itibarlarını kısa sürede yitirebilir. Reformasyon sırasında Roma Kilisesi'nin ve Amerikan Devrimi sırasında krallığın başına gelen de buydu. Akıl almaz olan, bir gecede gerçeğe dönüştü. Halk, yöneticilerinin boynunu vurabilirdi ve vurdu da.²³⁰

O halde insanlardan da aynı tepkiyi bekler Illich. Şartsız koşulsuz kurumların, kişileri hipnoz etmesine boyun eğilmemelidir. O halde buna göre geçmişte Mısırı yöneten,

²²⁸ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.25.

²²⁹ age. s.98.

²³⁰ age. s.120.

altına/maddeye tapan, halkı sınıflara ayıran zorba hükümdar Firavun'un yok oluşu gibi bu kurumların da hakimiyeti kalıcı değildir.

3.5. Tüketim Toplumu Problemine Yönelik Çözüm Önerileri

Daha önce Illich'in bağımlı ve pasif bir tüketim toplumunu eleştirdiğine yer verilmişti. Buradan çıkan sonuç ise onun aktif, çalışkan ve yaratıcı, özerk onun deyimi ile “Şenlikli” bir toplum istediğidir. Şenlikli bir toplumda ise dip dibe evler, fabrikalar, trafiğin verdiği kirlilik ve boğucu bir yaşam değil doğal bir yeşil alan vardır. Illich, kişilerin kendi konutunu kendilerinin yapmalarına destek verir. Bu bakımdan *‘inşaat yasası konut darlığı yaratıyor’*²³¹ diyerek inşaat sektörünü eleştirmektedir. Çünkü inşaat sektörü ona göre tıpkı endüstrideki gibi bir tekel yaratarak, insanların kendi konutunu kendilerinin yapmalarına engel olur ve yaratıcılığın ölmesine sebep olur. Bu bakımdan Illich: *“bütün bir milleti dünya çapında bir konutlaşma pazarından koparmayı teklif ediyorum”*²³² der.

Illich diğer alanlarda olduğu gibi tüketimle ilgili sorunlarda da tüketicilerden sınırlandırma isteğini sürdürür. Ona göre: *“Doğum, tüketim ve israfi sınırlamak gerektiğini hepimiz dürüstçe kabul etmeliyiz.”*²³³ O halde aşırı nüfusun önlenmesi için doğum sınırlanmalı ve eşitsizliklerin önlenmesi için israf da sınırlanmalıdır ki adil ve eşit bir toplum olsun. Makinelere olan bağımlılık azaltıldığı sürece de daha mutlu bir toplum olacaktır. Üretimden tüketime geçişle birlikte vazgeçilmez tüketim çılgınlığı tüketmeyi bir yaşam biçimine dönüştürmüştür. Bu da beraberinde önüne geçilemez bir alışveriş çılgınlığını getirmiştir. Bu da mal sahiplerinin ekmeğine yağ sürülmesini beraberinde getirmiştir. Oysa Illich, tüketim çılgınlığının israfa yol açtığını kabullenmek gerektiğini dile getiriyor. Çünkü israf bir ihtiyaç değil bir tutkudur.

Illich'in bir diğer çözüm önerisi: *“Siyasi tartışmalar artık sınırsız üretimin insan hayatını nasıl tehdit ettiği üzerinde yoğunlaşması gerek”*²³⁴ diyerek sınırsız üretimin de artık siyasi olarak gündeme getirilmesini talep eder. Çünkü sınırsız üretim, sınırsız tüketimi ve sınırsız ihtiyaçları getirmektedir. Bu da sanıldığı aksine bolluğu, refahı değil, savurganlığı, yoksulluğu doğurmaktadır. Bir kısmın zenginleşmesine sebep olan modern refah, bir kısmı

²³¹ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.51.

²³² Ivan Illich, *Yaşayanlar ve Meskunlar*, s.87.

²³³ Ivan, Illich, *Şenlikli Toplum*, s.62.

²³⁴ age. s.59.

da sefalete sürüklemektedir. Bu yüzden artık bunların tartışma konusu haline getirilmesi gerekmektedir.

Illich'in teklif ettiği bir diğer çözüm şenlikli sadelik/sadelik ahlakıdır: "*Şenlikli sadelik, bir topluma kabiliyetsizleştirici zenginleşmeye karşı kişisel kullanım değerini korumayı ilham eder.*"²³⁵ Bu da sınırlı bir tüketimi gerektirmektedir. Sadelik ahlakı kişiye ihtiyacı kadar tüketimi gerekli kılmaktadır.

Illich'e göre: "*Zengin olsun fakir olsun bütün modern toplumlar iki zıt istikamette hareket edebilirler. Yeni bir eşya listesi ortaya koyabilirler bu sefer daha güvenli, daha az savurgan ve daha kolaylıkla paylaşılır cinsten olmak üzere, ya da eşyalara olan bağımlılıklarını azaltabilirler.*"²³⁶ Eşyalara olan bağımlılık ise ihtiyaçları daha çok arttıracaktır. Artan ihtiyaçlar da bir tüketim zinciri oluşturmaktadır.

Bunun yanı sıra Illich'e göre: "*İhtiyaçların artışını önlemenin tek yolu ise, bu zorba uzmanlıkları meşrulaştıran illüzyonların köklü ve politik bir biçimde teşhiri olacaktır.*"²³⁷

Illich artan bağımlılığı ve köleliği önlemek için insanları aktif bir yaşama davet eder. Ona göre: "*Kendi kumaşını dokumayı, evini inşa etmeyi ve aletlerini imal etmeyi bir kenara bırakıp hazır elbiseler, beton kirişler ve traktörler almaya koyulan köylü, artık, dünya çapındaki nemesise (öc) iştirak etmedikçe asla tatmin edilemez.*"²³⁸ Endüstrinin yarattığı nemesisten yani öc, yani düşmanca bir ortamdan ise Illich'e göre kişinin bağımlılıktan kurtulup, kendi kişisel ihtiyaçlarını kendileri giderdiğinde kurtulmak mümkün görünmektedir.

3.6. Sınıf Farklılığı ve Eşitsizlik Problemine Yönelik Çözüm Önerileri

Illich'e göre: "*Endüstride yoğunlaşmış iktidarın görünen etkileri, gelirlerin eşitlenmesiyle önlenir. Vergiler, sosyal güvenlikle, gelir yardımlarıyla ve herkese eşit refah hakkı sağlamakla telafi edilebilir. Buna belli bir sınırdan sonra özel sermayeye el koymak da*

²³⁵ Ivan Illich, *Tüketim Köleliği*, s.34.

²³⁶ age. s.33.

²³⁷ age. s.49.

²³⁸ age. s.144.

denebilir.’²³⁹ Buna göre Illich, zengin-fakir ayırımına yol açan özel sermayenin karşısındadır. Bu da ancak eşit gelir ve gelir yardımı ile çözülebilir der. Yani sınıfsal farklılıklara karşı eşitliği diler Illich. Demek ki altın kafeste yaşayan modernite, evrensel bir insan hakları yerine, evrensel bir eşitsizlik yaratmıştır. Bu eşitsizlikler ayrıca ahlaki ve psikolojik olumsuzluklara da sebep olmaktadır.

Yine ona göre bu sınıf farklılığını ortadan kaldırmanın yolu kuzey-güney eksenli ilişkilerin aşılması ile mümkündür: *“Tarihte ilk kez, yoksul ve zengin toplumlar etkin bir biçimde eşit koşullarda yer alacaklar. Ancak bunun gerçek olabilmesi için, öncelikle günümüzdeki kalkınma odaklı ve kuzey-güney eksenli uluslararası ilişkiler algısının aşılması gerekiyor.”*²⁴⁰ Çünkü kuzey-güney eksenli ilişkiler ve kalkınma odaklı bir ekonomi kutuplaşmayı beraberinde getirmektedir.

Illich’in piyasa iktidarının egemenliğine karşı geliştirdiği bir diğer çözüm önerisi gelirlerin eşitlenmesidir. Bunu da şu şekilde ifade eder: *“Endüstride yoğunlaşmış iktidarın görünen etkileri, gelirlerin eşitlenmesiyle önenebilir. Hiç kaçacak boşluk bırakmayan artan oranlı vergiler, sosyal güvenlikle, gelir yardımlarıyla ve herkese eşit refah hakkı sağlamakla telafi edilebilir.”*²⁴¹

Elbette tek çözüm bunlarla kalmıyor, insanları birbirinden ayıran moderniteye karşı Illich, insanları birbirine bağlayacak bir çözüm öneriyor. Buna da *philia* yani dostluk, yani misafirperverlik diyor. Dostluğun önemini ise şu sözleriyle izah ediyor: *“Ölümcül akıllılık tutumunun tek panzehiri, objektif bilginin peşindeyken edinilen eğitilmiş ve acelesiz misafirperverliktir.”*²⁴²

Yine başka bir yazısında, empati kuramayanlara, birbirine tahammül bile edemeyenlere, ötekileştirenlere ve hatta sömürgeleştirilenlere inat Illich: *“didik didik edilmiş hayatlarımızda henüz işgal edilmemiş sessiz bir yere, yani dostluğun sükunetine hüznü bir özlem duyacak kadar da budalayız”*²⁴³ diyerek dostluğun önemini vurgular.

²³⁹ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, s.82.

²⁴⁰ Ivan Illich, *Gölge İş*, s.30.

²⁴¹ age. s.82.

²⁴² Ivan Illich, “Conspiratio Kültürü”, *Üç Ekoloji Dergisi*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2009, s.138.

²⁴³ Ivan Illich ve Barry Sanders, *ABC Aklın Modernleşmesi*, s.146.

Buna göre sonuç olarak eşit bir toplum yaratmak ancak eşit gelirle mümkün iken, insanlar arasındaki iletişim kopukluğunun çözümü dostluk kurmakla mümkündür. Toplumları doğulu, batılı, kuzeyli ve güneyli olarak sınıflandırarak bir çıkmazın içine düşen modern ideoloji bu çıkmazdan ancak eşitlikle kurtulabilir.

3.7. Felsefenin İnsani Problemlere Yönelimi

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle, Illich'e göre, bir an önce bağımlılıktan kurtulmak gerekmektedir. Kişilere ve araçlara bağlanmak, insana bir ahlak kişisi olduğunu unutturur. İnsan akıl ve iman sahibi bir varlıktır. Öteki ile ilişkilerde de saygı önemli bir ilke olmalıdır. İnsanın erdemli bir birey olabilmesindeki esas ölçü, bilgisinden çok ahlaklı oluşudur. Buna göre akıl ve bilgiden daha öte bir manevi unsur olan ahlak, insanları kişilere ve araçlara değil, birbirine bağlar.

Peki ne yapmak gerekir? Ahlaki bir eylem, öbürüne saygı ile bakmayı gerektirir. Bu şu demektir; karşıdaki kişinin bilgisine, değerlerine ve inançlarına saygı duymak, aynı zamanda insanın kendisine de saygı duyması demektir. Bunun tersi yapıldığında yeryüzünde kibir ve egoizm kol gezecektir. Bu da medeni bir şehir için vahim sonuçlar doğuracaktır. İşte bu durumun önlenmesi ancak karşılıklı saygı ve sevgi ile mümkün görünmektedir. Batı, bir değer ve inanç sistemi olarak nasıl var ise, ötekinin de varlığını kabul etmek zorundadır.²⁴⁴

Bu bakımdan birlikte yaşamak, başkası ile yani öteki ile birlikte var olmayı gerekli kılar. Öncelikle kendini bilen ve bir öz bilinç varlığı olarak ben, ancak kendisi gibi kendini bilen bir ben ile bir öteki ben ile ilişki kurabilir ve ancak bu şekilde birbirini tanıyabilir. Nitekim öteki olmadığında, benin birlikte yaşayabileceği varlık da ortadan kalkar. Bu bakımdan ben için öteki, ilişkinin ana kaynağıdır.²⁴⁵

İnsan bir akıl varlığı olmasının yanı sıra aynı zamanda bir duygu varlığıdır ve bu sebeple de bilerek hata yapar. Hatalar yapması onun, ötekini yok saymasını doğurur. Bunun tarihte örneği çoktur. Zira Ermeni Vakası, Hocalı Katliamı buna verilebilecek örneklerdir. Bu

²⁴⁴ Kenan Gürsoy, *Bir Evrensel Projemiz Var mı?*, s.27.

²⁴⁵ Ali Osman Gündoğan, "Kendimi Bilişim ve Varoluşum İçin Başkası Ne İfade Eder?", *Birlikte Yaşamak*, Hece Yayınları, 2015, s.122-123.

yapılanların nedeni, insanın varlığını devam ettirmek ve geleceğini emniyete almak istemesindedir. Fakat böyle bir durum akla ve değerlere uygun görünmemektedir. Eskiden yapılanların aynısının, bugün ve yarın da yapılmayacağını bir garantisi yoktur.²⁴⁶ İnsanın öteki olan ilişkilerinde çoğulculuğun; hoşgörü ile değil, egoizm ve tahakkümle algılandığı fark edilmektedir. Bu da beraberinde bir takım problemleri getirmektedir.

Oysa insan, bu evrende tek başına yaşayan bir varlık değildir. Öteki ile yaşamaya mecburdur. Ortak bir yaşamın temelinde ise çoğulculuk vardır. Çünkü kültürel alan değerlerle şekillenir. Homojen bir toplumda, birlikte yaşamak mümkün değildir. İnsanoğlunun varlığını sürdürebilmesi için ihtiyacı olan şey hem maddi, hem de manevi bir ortamdır. Bu ortamda, ötekiyle birlikte yaşamak mecburiyetindedir. Öteki ile olan ilişkilerde hukuk ve ahlak, toplumsal yaşamı düzenler. Hukuk bu düzenlemeyi dış yaptırımlar ile, ahlak ise insanın kendisine yakışanı yapması temeline dayanarak yapar. Bu yüzden birlikte yaşamdan söz edebilmek için etik bir özne ve ahlaki kişiliğin yetiştirilmesi şarttır.²⁴⁷

Küreselleşen modern dünyada bir problem olarak çoğulculuk, farklılıkların birlikteliğinin nasıl mümkün olacağı sorunu olarak belirginleşir. Çoğulculuk; fanatik, dogmatik ve dışlayıcı öğelerin reddi olarak anlaşılmalıdır. Peki farklı kültür ve inançlar arasındaki çoğulcu ilişkiyi muhafaza edecek bir tutum nasıl gerçekleşecektir? Böyle bir tutum ancak, ahlaki temellere dayanarak, fanatizm ve dogmatizmi bertaraf ederek ve bir hoşgörü geleneği ile eleştirel felsefe inşa ederek mümkün görünmektedir. Eleştirel felsefede, farklı görüşlerin hoşgörü içerisinde birbirini yok etmeden bir arada bulunması, insanca yaşamın ön koşuludur.²⁴⁸ Buna göre birlikte yaşamın ön koşulu ahlaki eylemler ve hoşgörü geleneği ile mümkündür.

Öteki ile birlikte yaşamak ayrıca dost olmakla ve dostluğu değerler üzerine bina etmekle mümkündür. Dostluk; seven, sevilen ve sevgili anlamlarına gelir. Böyle bir yaşayış, ben duygusunu, egoizmi ve çıkarları ikinci plana atarak, faziletli bir yaşamı mümkün kılar.²⁴⁹

²⁴⁶ Ahmet Kavlak, “Birlikte Yaşama Problemi Açısından, Irkçılık, Ümmetçilik, Mezhepçilik”, *Birlikte Yaşamak*, 2015, s.188-190.

²⁴⁷ Levent Bayraktar, “Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi”, *Bizim Külliye*, Sayı 62, Ankara, 2014-2015, ss. 48-49, s.48.

²⁴⁸ Musa Kazım Arıcan, “Necati Öner’in Düşüncesinde Birlikte Yaşama Felsefesi”, *Birlikte Yaşamak*, 2015, s.18-21.

²⁴⁹ Muhammed Enes Kala, “Birlikte Yaşamın İdeal İmkânı: Sosyal Bünyeye Dost Olmak”, *Birlikte Yaşamak*, 2015, s.132-136.

Fazileti ön plana koyan medeniyet, üstün bir medeniyettir. Bu medeniyet mana ve kalp medeniyetidir. Adaleti de içeren fazilet yani insani değerler, evrende kalıcı huzuru sağlayacaktır. Gelecekte medeniyet; zıtlaşmayı değil, kucaklaşmayı, zorlama değerleri değil, etik ve insani değerleri tartışacaktır. İnsani değerler en büyük menfaati sağlayacaktır. İnsanoğlu, işte o zaman en parlak medeniyeti yaşayacaktır.²⁵⁰

Fakat küreselleşme ile birlikte ilerlemeyi maddi sahada arayan insan için etik bir eylemden ve ahlaki bir kişilikten söz etmek mümkün görünmemektedir. Böyle bir arayış ile felsefileşmiş bir medeniyet kurulamaz. Kapitalizmin aktörlerinden başkasına özne olma hakkını tanımayan küreselleşme, evreni de üretenler ve tüketenler olarak ikiye ayırıp sınıflandırır. Bu da yeni bir sömürgeciliğin ilk işareti olarak görülür. İnsanlar artık herkesleşmek ve modayı takip etmek mecburiyetindedirler. Böylece küresel dünyada kişiliğin önüne kimlik geçerek, etik alan imha edilir. Bu durumun önüne geçilmelidir. Evrende çatışma yerine hoşgörünün inşa edilmesi gereklidir. İnsan, varlığını sadece doğada sürdüren bir varlık değil, bunun yanı sıra ahlak, değer ve kültür üreterek yaşamını sürdürür.²⁵¹ Bu yüzden insan, öteki ile ilişkilerini saygı ve sevgi çerçevesi içerisinde sürdürmelidir.

Bu aşamada Yunus Emre'nin yüzyıllar öncesinden beri bilinen mesajı bizi aydınlatmaktadır. Yunus, insanlığa: “*sen bu dünyaya niye geldin*” sorusunu sormaktadır. Bu da gösterir ki, insanın önünde cevaplaması gereken bir soru vardır. Yunus bu soruyu şu şekilde cevaplar:

Ben gelmedim dava için

Benim işim sevi için

Dostun evi gönüllerdir

*Gönüller yapmaya geldim.*²⁵²

Buna göre modern dünyanın bunalımının sebebi metafizikten kopuştur. Oysa tasavvuf geleneği insanlığa maddi ve dünyevi değerleri değil, insani, manevi ve metafizik değerleri aşılar. Semnun b. Hamza'nın da dediği gibi insan ancak maddi alemle alakayı keserek ve

²⁵⁰ Yunus Çengel, *Özli Sözlerle Güvenli Bir Gelecek İçin İnsani Değerler*, Eğitime Bakış Dergisi, 2011, Sayı 19, s.17.

²⁵¹ Levent Bayraktar, “Küreselleşme, Etik ve Evrensellik”, s.109-111.

²⁵² Levent Bayraktar, *Felsefe İle*, s.16.

Allah ile beraber olarak bunalımdan kurtulabilir. Bu da tasavvufun tanımıdır. Ebu Muhammed el-Cerlri ise tasavvufu “tüm kötü alışkanlıkları terk ederek, güzel huylara bezenmek” olarak tarif eder.²⁵³

Tasavvuf felsefesi, insanın inanç, ahlak ve ibadet gibi alanlarda zihinsel ve ruhsal olarak yetkinliğe doğru yürüyüşünü konu edinir. Jaspers’ın felsefeyi tanımlamasına benzer bir şekilde tasavvuf, hakikate giden yolu konu edinir.²⁵⁴

Prof. Dr. Kenan Gürsoy ise modern dünyanın bunalımının sebebinin “mesafe” kavramı ile açıklar. Buna göre modern düşüncedeki mesafe kopuş anlamına gelmektedir. Halbuki mesafede olmak ile bağlanmak aynı anlamlara gelmektedir. Bunu da şu sözleriyle açıklamaktadır:

Modernliğin mesafeyi değerlendirmesinde bir problem var. İlişkide olunan o olay, olgu, insan, durum ne ise onlarla mesafeyi, mesafe olarak değil de, sadece bir kopukluk olarak değerlendirmesi işi tamamıyla rayından çıkarıyor. Yani aslında modern dünyanın bunalımı mesafe değil, kopuştur. Aradığımız şey, mesafede bir bağlanmanın da, bir ona nazaran oluşun da var olmasıdır.²⁵⁵

O halde buradan hareketle, modern dünya mesafe kavramını bir kopuş olarak algılamaktadır. Kopuştan kasıt metafizikten uzaklaşmaktır. Modern düşünce algısına göre insanoğlu dünyaya atılmış, fırlatılmış bir varlık olarak kabul görmektedir. Böyle bir algı dünyevi bir yaşam tarzını kabullenmekten ileri gelmektedir. Dünyevi bir yaşamı benimsemek ise yaratana inkâr demektir. Şu halde bu kopuştan kurtuluş ancak bağlanma fikriyle mümkün görünmektedir. Buradaki bağlanma Illich’in bahsettiği kişilere, araçlara ve dünyaya bağlanma değil, metafizik bir bağlanmadır. Sonuç itibarıyla alıntıdan da anlaşılacağı üzere yaratandan uzaklaşırken aslında ona daha çok bağlanmaktayız.

²⁵³ Azmi Bilgin, *Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı*, s.62 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/73129> 22.2.18 tarihinde erişildi.

²⁵⁴ Kamil Sarıtaş, *Gümüşhanevi’de İnsan Felsefesi*, “I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu”nda sunulan bildiri, 2013, 1117-1133, s.1119.

²⁵⁵ Kenan Gürsoy, *Birleyerek Oluşmak*, s.126-127.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Illich'in eğitim, sağlık gibi kurumlara yönelik eleştirilerine ve modernleşme ile birlikte gelen birtakım sorunlara ve bu sorunların çözümüne yer verilmiştir. Bu çalışma Toplum Felsefesi alanında olup etik ve eğitim felsefesi gibi alanları da kapsamına almıştır.

Bilindiği üzere felsefe insanın dünyadaki yeri ve rolünü sorgulayan, iyi, doğru ve güzelin ne olduğu gibi alanlarda düşünce üreten ve insanı, evreni, doğayı anlamak amacıyla sürdürülen bir arayıştır. Felsefe doğruyu ve gerçeği arar ve insanın evren içindeki yerini araştırır. Bu bakımdan felsefede cevaplardan çok sorular önemlidir. Yaşamı sorgulamak ve düşünmek problemin farkında olmaktır. Bu çalışmanın felsefe bölümünde ele alınmış olmasının sebebi de çalışmanın yaşamı sorgulamış olmasından ve problemin farkına varılmış olmasındandır.

Bu çalışma Toplum Felsefesi alanında yapılmıştır. Toplum Felsefesi veya bir diğer ismiyle Sosyal Felsefe, toplumların yapısını anlamak ve sorunlarını irdelemek amacına yönelik düşünce biçimidir. Toplum Felsefesi, toplumun sorununu anlamak bakımından etik alanıyla da ilişki içerisindedir. Felsefe; değerler, kültür ve etik ile bağlantılıdır. Çünkü kültür, değer ve etik insanla alakalıdır. Felsefi anlamda sorgulanmış bir yaşam ile özne inşa edilebilir. İnsanın özne olması öncelikle onun bir kişilik geliştirmesiyle mümkündür. İnsan kişiliğini oluştururken doğru ve yanlış sorgular. Bu sorgulamanın yanı sıra yeryüzündeki çatışma ve kaosun nasıl kaldırılacağına ilişkin fikirler de yürütmesi, insanın etik bir özne olması yolundaki adımlarıdır. Daha önce de bahsedildiği gibi etik özne için öncelikli olan şey piyasanın kölesi olması değil, insanın kendisine yabancılaştırılmasının önlenmesi ve insanın ötekiyle barışık bir yaşam sürdürmesidir. Ancak bu şekilde etik bir özne ve etik bir medeniyet inşa edilebilir. Bu bakımdan toplum felsefesi etik ile yakın bir ilişki içerisindedir. Toplumun ne olduğundan çok nasıl olması gerektiği etik alanını ilgilendirir. Bu çalışmanın toplum felsefesinde yapılmış olmasının nedeni de eğitim, toplum, kültür, medeniyet, etik, insan ve değer gibi felsefenin tüm bu kavramlarını, Illich'in eserleri

üzerinden yeni bir bilinçle irdelemek imkanı bulmamızdır. Bu sebeple bu kişinin fikirlerini gündeme getirmeyi gerekli gördüm ve Illich'ten hareketle bir felsefe çalışması yapıyorum.

Toplum Felsefesi eğitim ile de yakından ilgilidir. Toplumdaki insanın nasıl yetiştirilmesi gerektiği eğitim felsefesinin alanına girer. Fakat insan sadece eğitim ile insan olabilir mi? Son dönemlerde Paulo Freire ve Ivan Illich gibi düşünürler ve diğer pedagoğlara göre zorunlu bir ortamda alınan eğitim, öğrencileri pasifleştirmekte ve böyle bir eğitim ile öğrenci asıl istediğinin ne olduğunu sorgulayamamaktadır. Dayatma içerisinde edinilen zorunlu bir eğitim belli bir saatte okula girip çıkmayı ve belirli saatlerde ders görmeyi zorunlu kılar. Öğretmen odaklı bir eğitimde bilgiler hazır olarak vardır ve öğrenci o bilgiyi sorgulamadan alır. Böyle bir eğitimin ne kadar etik olduğu son zamanlarda tartışılmaktadır. İşte eğitimin nasıl olması gerektiği gibi sorular da eğitim felsefesinin etik alanını ilgilendirmektedir. Bu anlamda etik, eğitim felsefesi ve toplum felsefesi birbiriyle ilişki içerisinde. Bu çalışmada da toplum felsefesi, eğitim felsefesi ve etik bir medeniyetin nasıl olması gerektiği gibi problemler üzerinde durulmuştur.

Illich'in ele aldığı sorunlara bakıldığında, birçok konuda fikir yürüttüğü görülmektedir. Onun bu özelliğine bakarak onu tek bir disiplinle sınırlandırmak mümkün görünmemektedir. Illich, eserlerinde ekonomiden, eğitime, sağlıktan teknolojiye kadar birçok konudaki fikirlerini eleştirel bir dille kaleme almıştır. Illich, modern kurumların, profesyonellerin ve uzmanların, insanların öz bakım becerilerini ve kendi doğal yeteneklerini yerine getirmelerine engel olduğunu ve bu kurumlara olan bağımlılığı arttırdıklarını dile getirir. Çözüm olarak da bağımlılığa karşı bir sınırlandırma getirilmesi gerektiğini öne sürer.

Üç bölümden oluşan bu araştırmanın ilk bölümünde Illich'in hayatı, eserleri ve ekonomi, teknoloji, eğitim ve sağlığa yönelik eleştirilerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde modern, modernite, modernleşme kavramlarının ne anlama geldiğine ve moderniteye ve yaratmış olduğu insani ve sosyal problemlere değinilmiştir. Bu problemler; endüstri, medeniyet, teknoloji, çevre, sınıfsal farklılıklar ve eşitsizlik problemleridir. Bu problemler yalnızca iktisadi alanda değil aynı zamanda sosyo-kültürel ve etik alanda da bir sorun teşkil etmektedir.

Üçüncü bölümde ise Illich'in tüm bu sorunlara yönelik olarak sunduğu çözüm önerilerine yer verilmiştir.

Modern dünya gelişme ve ilerleme uğruna bir çıkmazın içerisine girmiştir. Illich'e göre bu çıkmazdan ileri teknoloji ve kalkınma ile kurtulmak mümkün görünmemektedir. Ona göre geleneksel modelleri terk etmek uygun bir fikir değildir. Çıkmazdan ancak bağımlılıktan kurtularak ve sahip olunan her şeye birer sınırlandırma getirerek kurtulmak mümkün görünmektedir.

Illich, modern dünyanın sebep olduğu problemleri gözler önüne sermekte ve insanları bu problemlere karşı sorgulamaya davet etmektedir. Modern dünya bir takım kolaylıkları elbette beraberinde getirmiştir. Fakat Illich bu faaliyetlerin tamamen ortadan kaldırılmasını talep etmiyor. Modern dünyanın iyi yanları da vardır fakat Illich'in istediği bu kurum ve araçların tamamen dışlanması değil, onlara bir sınırlandırma getirilmesidir. Sınırsız bir tüketim yerine dengeli tüketimi gerekli görür ve olabildiğince bu araç ve kurumlara daha az başvurmayı gerekli görür. Günümüzde internet bağımlılığının yaş sınırı gittikçe düşmektedir. Anneler bebeklerini susturabilmek veya yemek yedirebilmek için ellerine tablet veya cep telefonu vermektedir. Illich yaşasaydı bu aletlerin çocukların ellerine verilmesine şiddetle karşı çıkardı. Çünkü bu araçlar yaşamın bir parçası haline getirilmek yerine sadece ihtiyaç duyulan anlarda bunlara başvurulmalıdır. Illich bu araçları ve kurumları tamamen dışlamamaktadır. Illich araç ve kurumlara olan bağımlılığı sorgulayarak, insanları bunlara karşı sınırlı bir tüketime davet etmektedir. Çünkü o sadece yapıları gereği yıkıcı olan araçların kaldırılmasını, bunun yerine yararlı olanların da denetlenebilmesini gerekli görür. Yine aynı şekilde tıp kurumuna olan bağımlılığın yeni bir yasa ile politik bir düzeyde önlenmesi gerektiği fikrini öne sürmesi onun tamamen kurum karşıtı olmadığını sadece bağımlılığı sorguladığını göstermektedir. İnsanlar yeteri kadar kaynağa sahip olsa da her zaman daha fazlası için çalışmakta ve daha çok tüketmek için ötekini yok ederek, uyum içinde yaşayamamaktadır. Bu da evrende bir kaosa, savaşımlara yol açmaktadır. Salt maddi teknik ilerlemeler ise ortak yaşama kültürünü ve felsefesini yok etmektedir. Bu bakımdan insanlar artık bu kurum ve araçlara olan bağımlılıklarını sınırlandırmalıdır.

Illich'in bu şekilde düşünmesine etki eden faktörler nedir, niçin böyle düşündü diye sorulacak olursa, hayat şartlarının onun düşüncelerinde etkisi olduğu söylenebilir. Illich'in eğitim hayatına okul olmadan devam ettiği hatırlandığında bunun nedeni okula alınmak için geri bulunması idi. Fakat Illich bunun kendisi için bir fırsat olduğunu ve bildiği her şeyi okul dışında kendi çabası ile edindiğini ileri sürer. Çünkü Illich dört dil bilir ve hiçbirinin kendi ana dili olmadığını söyler. Onu dinleyenler aksanlı bir İngilizce ile konuştuğunu bilirler. Bunun sebebi gerçek anlamda bir ana dilinin olmamasıdır. Yine Naziler zamanında vatanını terk etmek zorunda kalması onun dil ve kültür ile ilgili fikirlerine etki etmiştir denilebilir. Illich hayatının son on yılını kanserle mücadele ederek geçirmiş ve eleştirdiği tıp kurumu yerine kendi geleneksel yöntemlerine başvurarak yaşamını sürdürmüştür. Günümüzde de kanserin arttığı görülmektedir. Kanser hastaları için kemoterapiye başvurulmakta ve kemoterapi vücuttaki zararlı bakterileri öldürürken yararlı olanları da öldürmekte ve hasta ağrı çekmeden kısa sürede ölüme terk edilmektedir. Dolayısıyla Illich'in yazılarına etki eden yaşadıkları ve hayattaki tecrübeleridir denilebilir. Eleştirdiği tıp kurumuna başvurmamak şu anki koşullarda imkansız gibi görünse de en azından insanlar tıba ve doktorlara olan güvenlerini ve bağımlılıklarını azaltabilirler ve daha doğal bir yaşamı benimseyebilirler. Modern tıp ve teknolojiye kaçmak mümkün görünmese de bunlara olan bağımlılık ve ihtiyaç en aza indirilmelidir.

Illich aslında ütopyik bir dünya tasavvur etmiyor. Tamamen teknolojiyi dışlamıyor, teknolojiye esir olmayı değil, sınırlı tüketimi, düşük enerjiyi ve düşük teknolojiyi teklif ediyor. Bu sebepten Illich hakkında onun devlet karşıtı ya da anarşist olduğu yönündeki söylemler tutarsızdır. Çünkü Illich sınırsız üretime karşı artık siyasi tartışmaların gündeme getirilmesini talep etmekte ve sorunların siyasi olarak gündeme getirilmesini istemektedir. Üstelik özel sermayenin karşısındadır. Tıp kurumuna olan bağımlılığın, yeni bir yasa ile politik düzeyde önlenebilmesi gerektiğini vurgulaması da onun devlet karşıtı olmadığını gösterir. Bunun yanı sıra anarşist düşünürler Illich'in referansları arasında yer almamakta ve Illich, anarşizmin temel problemleri olan hiyerarşi, devlet, iktidar gibi tartışmalara girmemektedir. Onun temel problemi modern toplumdur. Çünkü küreselleşme ile geleneksel yapılar değerini kaybeder. Tarihte birçok toplum maddi ve manevi anlamda bir medeniyet kuramadığı için yok olup gitmiştir. Yine birçok dil de tarih sahnesinden silinip gitmiştir. Geleneği öldürerek insan, küresel bir dünyaya doğru yelken açar. Sosyo-kültürel ve dini-manevi değerlerin zayıflaması ile yerel olan, geleneksel olan unutulmaya yüz tutar.

Gurbete gidenlerin çocukları olmasa bile çocuklarının çocukları küresel bir çağda geçmişini unutacak, kaygısız ve kayıtsız bir yaşam yaşayacaktır.

Peki Illich'in söylemlerinden hareketle Türkiye için ne elde edilebilir? Illich az önce de bahsedildiği gibi tamamen kurum ve araç karşıtı değildir. Artık insanlar sınırsız üretim ve tüketimi değil, temel ihtiyacı kadarı için çalışmalı ve israf etmemelidir. Illich'in bu istemi İslami ölçülerle de yer yer uygunluk göstermektedir. Örneğin israf ve cimrilik İslam dininde hoş görülmeven davranışlardır. Bu bakımdan orta yolu bulmak, dengede olmak gerekmektedir. Illich'in de tam olarak istediği budur. İnsanlar dengeyi sağlamalıdır. Fakat günümüzde insanlar, reklamlarla hipnoz edilmektedir. Illich'in vernaculer dediği geleneksel işe örnek olarak ise bizdeki İmece Usulü gösterilebilir. Burada herhangi bir profesyonel ücretli işçilik olmaksızın yardımlaşma ve dayanışma ile topluluğun ihtiyaçlarını gidermesi söz konusudur. Illich'in daha çok aracın daha çok trafik yarattığı yönündeki eleştirilerine alternatif olarak ise özel araç sahipliğine sınırlama getirilmesi düşünülebilir. Otomobil modern endüstrinin bir numaralı gelir kaynağıdır. Fakat bu otomobillerden çıkan egzoz dumanlarının çevre üzerinde yarattığı tahribat üzerine çok az düşünülmektedir. Bu yüzden bu sorunun akademik çalışmalara da taşınması gerekmektedir. Buna alternatif olarak ise halk, kamu taşımacılığına teşvik edilebilir. Bunun için de kamu spotu oluşturulabilir.

Eğitimle ilgili çözümler düşünüldüğünde ise Illich, tamamen okulun ortadan kaldırılmasını değil, fakat okul sisteminin dikte ettiği zorlama eğitimi eleştirmiştir. Illich'in kişinin kendi başına bireysel eğitimi alması gerektiği fikri ile sosyal faydanın sağlanamayacağı görünse ve günümüz koşullarında imkansız gibi algılsa da bir alternatif olarak yine bizdeki Ahilik Sistemi örnek olarak gösterilebilir. Zira kişi kendi bireysel eğitimini bir kurum olmadan nasıl alacak? Ahilik Sistemine göre eğitim usta-çırak ilişkisine dayalı olarak gönüllülük ilişkisi içerisinde edinilir. Burada bireyin istek ve ilgileri ön plandadır. Illich'in eleştirdiği zorunlu eğitim Türkiye açısından düşünüldüğünde, Türkiye'de de 12 yıl zorunlu eğitim vardır. Bu zorunluluk yine eskisi gibi ortaöğretime indirilerek giderilebilir. Böylece isteyen liseye devam edecek, istemeyen etmeyecektir. Eğitimin herkesin hakkı olduğu gerekçesiyle de kurslar ve açıktan öğrenim yaygınlaştırılarak öğrenciler buralara teşvik edilebilirler. Fakat bunun için örgün ve Açık Öğretim diplomalarının denklikleri sağlanmalıdır. Lise ve üniversitelere bakıldığında puan sistemiyle okula öğrenci seçildiği

görülmektedir. Öğrencilerin yaşamı tek bir sınava tabi tutulmaktadır. Bunun yerine okul başarısı kıstas olarak alınabilir. Böylece öğrenci tek bir sınava değil dört yıl boyunca girdiği sınavlara tabi olacaktır. Liseler açısından düşünüldüğünde ise genellikle en düşük puan alan öğrenciler meslek liselerine yönlendirilmektedir. Buna zorunlu eğitim ve kalabalık sınıflar da eklendiğinde okul, öğrencinin kabusu haline gelmekte ve eğitimden alınan verim düşmektedir. Ayrıca öğrencinin başarı veya başarısızlığından öğretmenin sorumlu tutulmaktadır. Buna önlem olarak daha çok veliler bilinçlendirilip, hafta sonu toplantıları veya kursları düzenlenebilir. Sınıf mevcudu yarıya düşürülebilir ve disiplinsiz öğrenciler Açık Öğretime yönlendirilebilir. Bunun yanı sıra bazı akademik çalışmaların öngördüğüne göre ileride Illich'in düşüncesini kurduğu Okulsuz Toplum fikri gerçekleşecektir. Buna göre öğretmenler internet üzerinden canlı olarak dersini verecek ve öğrenci bir saat sınırlaması olmaksızın istediği vakitte dersini dinleyebilecektir. Türkiye'de açıktan öğrenimle ders verilen üniversitelere bakıldığında da eğitim internet ortamı üzerinden sağlanmaktadır. Öğretmen bütün konuları video şeklinde sisteme yüklemektedir. Yine kitabın tamamı, özetler ve sorular da sisteme yüklenir ve öğrenci istediği saatte ve istediği yerde öğrenimini gerçekleştirir. Bu da E-Kampüs olarak adlandırılmaktadır. Fakat böyle bir durum, Illich'in eleştirdiği ileri teknoloji ile tutarsızlık gösterir. Illich düşük enerjili teknolojiyi çözüm olarak sunmaktadır. Bu bakımdan böyle bir düşünceye Illich'in eserinden alıntı yapmak sağlıklı görünmemektedir. Illich daha çok insanların aktif olmasını talep etmektedir. O yüzden denilebilir ki daha çok eğitimin otoriter yanı esnetilebilir. Bunun yanı sıra günümüzde aileler çocuklarına kariyer odaklı maddi bir eğitim vermekte, çocuklar manevi terbiyeden uzak yetişmektedir. İlk eğitimin ailede edinildiği düşüncesiyle ailelerin ve hatta okulun da öğrencilere ahlak dersi de vermesi gerekli görünmektedir. Nitekim çocuk bir mühendis veya pilot olabilir fakat bu başarı sadece maddi sahada gerçekleşir. Bu sebepten onlara iyinin, güzelin, doğrunun ve yanlıştın ne olduğu da öğretilmelidir.

Illich'in cinsiyet üzerine görüşlerine bakıldığında eşitliği savunduğu görülmektedir. Ona göre modern endüstri cinsler arasında ekonomik eşitsizliğe neden olmuştur. Büyük şirketlerde ve özellikle siyasette çoğunluğu erkekler oluşturmaktadır. Üstelik kadının yaptığı iş verimsiz, kayıtsız, üretken olmayan ve vasıfsız olarak görülmüştür. Illich'in cinsiyet üzerine önerilerine bakıldığında ise ekonominin daralması, kadının kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde çalıştırılmaması ve karşılığı ödenmeyen emeklerinin karşılığı

ödenen emeğe dönüştürülmesini talep etmeleri gerektiğini ileri sürer. Buna göre Illich'in istemleri modern kapitalist sisteme karşı bir eleştiri niteliği taşır. Bu örneklerden hareketle onun kapitalist olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Eşit ücret talebinden hareketle ona belki sosyalist demek daha doğru olacaktır fakat Illich, sosyalist de olmadığını veya herhangi bir rejim, ekol veya ideolojik fikre ait olmadığını eserinde dile getirmiştir. Illich, modern endüstriye hizmetin, ister kapitalist ister sosyalist etiketi taşıyan tüm ülkelerde aynı etkiyi yaratacağını dile getirmiştir.

Türk toplumunda ise kadının yeri daha başkadır. O annedir, anadır. Analık, Türk toplumunda ve İslamda kutsaldır. Çünkü cennet annelerin ayakları altına serilmiştir. Bu yüzden ona öf bile dememek gerekmektedir. Anne babaya iyilik ve itaatte bulunanlar cennetle müjdelenmiştir. Eski Türk toplumunda ve dünya savaşlarında kadınların erkeklerin yanında ve hatta onlardan daha üst mertebelerde savaşlara katıldığı görülmüştür. Yine Türkiye kadına sahip olması gereken haklarını, birçok ülkeden önce vermiştir. Bu örneklerden hareketle de denilebilir ki kadın hem annelik rolü ile onore edilmiş hem de savaşçı yönüyle erkekle birlikte Illich'in düşünüyü kurduğu aktif bir yaşamı benimsemiştir. Bu bakımdan Türk kültüründe kadının yeri annelik ve kahramanlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanı sıra Türkiye'de son dönemlerde, kadının çalışma yaşamındaki koşulları iyileştirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin kadına verilen doğum izni gibi.

Sonuç olarak Illich'in tamamen araç ve kurum karşıtı olduğunu söylemek yanlış olur. O, daha çok araçlara ve kurumlara olan aşırı bağımlılığı eleştirmekte ve insanları tüketime karşı sınırlandırma yapmaya davet etmektedir. Böylece bağımlı ve pasif bir yaşam yerine aktif bir yaşam olacak ve insanlar sınırsız ihtiyaçlar yerine temel ihtiyacı kadarı için çalışacaktır.

Bunun yanı sıra Illich toplum eleştirmeni olduğu için insanla ilgili bakış açısı zayıftır. Ondan bir insan tanımı ve dolayısıyla da bir insan felsefesi çıkaramıyoruz. Eserlerinde daha çok egemen bilim anlayışı hakimdir. Fakat mantıkçı pozitivist medeniyet anlayışı aşılmalıdır. Ayrıca kendisinin ait olduğu bir medeniyet, ekol veya ideoloji de yoktur. Illich, daha çok modern toplumu ve modernitenin yarattığı sorunları gündeme getirme niyetindedir. Onun düşündeki toplum Şenlikli Toplumdur. Böyle bir toplumda insanlar kendi yaratıcı geleneklerini sürdürmektedirler. Illich eğer insani problemlere ve ilim-irfan

konularına da değinseydi çalışma daha felsefi olabilirdi. Fakat onun bir insan anlayışından çok toplumsal sorunlara eğildiği görülmektedir.

Sonuç olarak Illich'den hareketle sosyal bilimlerin pek çok alanındaki problemleri fark etmiş ve gündeme getirmiş bulunuyoruz. Bu çalışma daha çok genel bir resim çeker ve bir sonra yapılacak olan tezler için bir ön çalışma olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- ALTUN, Fahrettin (2002). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- ARICAN, Musa Kazım (2015). “Necati Öner’in Düşüncesinde Birlikte Yaşama Felsefesi”, *Birlikte Yaşamak*, Hece Yayınları, Ankara, s. 15-29.
- ARMAĞAN, Mustafa (1998). *Gelenek ve Modernlik Arasında*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ATABEK, Ümit, ATABEK, Gülseren, BİLGE, Deniz, *Televizyon Sağlık Programlarında İdeolojik Söylemler*: file:///C:/Users/Admin/Downloads/5000071877-5000096046-1-SM.pdf Son Erişim Tarihi: 07.02.2018.
- AYDIN, Mustafa (2011). “Değerler, işlevleri ve ahlak”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 7(19), s. 39-45.
- AYDOĞDU, Adalet Görgülü (2015). *Eleştirel Farkındalık Yaratmada Yeni Medya Okuryazarlığı ve Yeni Medya Bilinci Üzerine Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- AYVERDİ, Samiha (2014). *Kölelikten Efendiliğe*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- BAUDRİLLARD, Jean (2013). *Tüketim Toplumu*. Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Zygmunt (2014). *Modernite Kapitalizm Sosyalizm*, (çev.: Doruk Ergun), Say Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt (2015a). *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, (Çev: İhsan Çapcıoğlu-Fatih Ömek), Atıf Yayınları, Ankara.
- BAUMAN, Zygmunt (2015b). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına Mıdır?*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- BAYHAN, Vehbi, *Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: ‘‘Tüketiyorum Öyleyse Varım’’*: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.arastirmax.com/system/files/dergiler/140014/makaleler/43/arastirmax-tuketim-toplumunda-bireyin-ontolojik-mottosu-tuketiyorum-oyleyse-varim.pdf> 2. Son Erişim Tarihi: 12.02.2017.
- BAYRAKTAR, Fulya (2014). *Bağlanma Hürriyeti: Bir Gabriel Marcel Okuması*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR, Levent *Türk Düşüncesinden Portreler*, 1. Baskı, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR, Levent (2007). Ahilik ve Ahlak”, *II. Ahi Evran-I Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (Bildiriler)*, Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayın No:4, ss. 89-94.
- BAYRAKTAR, Levent (2014). ‘‘Dünya Sorunlarına Her Dem Taze Bir Cevap: Yunus Emre’’, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Eskişehir, ss. 549-553.
- BAYRAKTAR, Levent (2014). *Felsefe İle*. Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR, Levent (2014-2015). ‘‘Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi’’, *Bizim Külliye*, Sayı 62, ss.48-49.
- BAYRAKTAR, Levent (2016a). ‘‘Medeniyet Tasavvurunun Temeli: Ahlak ve Değer’’, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 342, ss. 13-17.
- BAYRAKTAR, Levent (2016b). *Medeniyet ve Felsefe*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR, Levent (2016c). ‘‘Yunus’un Güncelliği’’, *Düşünce ve Gelenek*, Hece Yayınları, Ankara, ss. 206-211.
- BAYRAKTAR, Levent (2017). ‘‘Küreselleşme Etik ve Evrensellik’’, *Küreselleşme Karşısında Gençlerimiz Şahsiyetin İnşası*, (ed. Celal Türer), TFD Yayınları, Ankara, ss. 109-121.
- BİLGİN, Azmi, *Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı*, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/73129> Son Erişim Tarihi: 22.02.2018.

- BOZKURT, Veysel (2013). *Endüstri Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- CERİTLİ, İsmail (2001). “Çevreci Hareketin Siyasallaşma Süreci”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:25, No:2, ss. 213-226.
- CEVİZCİ, Ahmet (1996). *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara.
- CEVİZCİ, Ahmet (2010). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- CEVİZCİ, Ahmet (2014). *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul.
- ÇENGEL, Yunus (2011). *Özlü Sözlerle Güvenli Bir Gelecek İçin İnsani Değerler*, Eğitime Bakış Dergisi, Sayı 19.
- DAVİSON, Andrew (2006). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Nesrin Kula (2006). “Kültürel Değişimlerin Reklamlarda Kadın ve Erkek Rol Modellerine Yansıması”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16 Sayı:1, ss. 285-304.
- DERELİ, Sercan (2015). “Endüstri Devrimi ve Endüstri İlişkileri” (ed.: Erdinç Yazıcı), *Klasikten Küresele Endüstri İlişkileri*, Orion Kitabevi, Ankara.
- DOMBAYCI, Mehmet Ali (2008). *Türkiye’de Ortaöğretimde Felsefe Öğretiminin Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Felsefe Grubu Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- DURALI, Şaban Teoman (2015). *Çağdaş Küresel Medeniyet: Çağdaş Küreselleştirilen İngiliz-Yahudi Medeniyeti Anlamı, Gelişimi ve Konumu*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- EL-MURABIT, Abdulkadir (2017). *Diyaletiğin Sonu*, Kopernik Yayınevi, İstanbul.
- ERCAN, Fuat (2012). *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- ERDEMİR, Erkan (2006). “Posmodernizmin İşletme Yönetimine Etkileri: Kavramsal Bir Çözümleme”, *E-Akademi*, Sayı: 52,

file:///C:/Users/Admin/Desktop/Kaynaklar/Erdemir,%202006.html Son Erişim Tarihi: 10.12.2017.

FREIRE, Paulo (1995). *Ezilenlerin Pedagojisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FREYER, Hans (2014). *Sanayi Çağı*, Doğubatı Yayınları, (çev.: Bedia Akarsu-Hüseyin Batuhan), Ankara.

GORZ, André (2011). *Maddesiz*, (çev.: Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

GÖKER, H. Aykut (1995). *Bilim Teknoloji Sanayi Üçlemesi ve Türkiye Üzerine Söyleşiler*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

GREENE, E. Marion (2013). “After the Crisis: The Thought Of Ivan Illich Today”, Almanya, http://www.pudel.uni-bremen.de/pdf/Illich_Poster_final.pdf, Son Erişim Tarihi: 09.12.2017.

GUÉNON, René (2016). *Modern Dünyanın Bunalımı*, (çev.: Mahmut Kanık), İnsan Yayınları, İstanbul.

GÜL, Fikri (2013). “İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, ss. 17-21.

GÜLER, K. Esmâ (2005). *Tıbbi Ortamların Ve İlişkilerin Engelli Kişilere Uygunluğunun Etik Yönden Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Adana.

GÜNDOĞAN, Ali Osman (2015). “Kendimi Bilişim ve Varoluşum İçin Başkası Ne İfade Eder?”, *Birlikte Yaşamak*, Hece Yayınları, ss. 121-126.

GÜRSOY, Kenan (2013). *Birleyerek Oluşmak*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.

GÜRSOY, Kenan (2014a). *Bir Evrensel Projemiz Var mı?*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.

GÜRSOY, Kenan (2014b). *Bir Felsefe Geleneğimiz Var Mı?*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara,.

<http://dusundurensozler.blogspot.com.tr/2009/01/ivan-illichin-okulsuz-toplumu-veya.html>
Son Erişim Tarihi: 22.02.2018.

<http://tebesirtozu.blogcu.com/egitim-felsefesi/11257804> Son Erişim Tarihi: 22.02.2018.

ILLİCH, Ivan (1969). “Outwitting the "Developed" Countries”, *The New York Review of Books*, 13/8, <http://www.nybooks.com/articles/1969/11/06/outwitting-the-developed-countries/> Son Erişim Tarihi: 09.12.2017.

ILLİCH, Ivan (1996). *Gender*, (çev.: Ahmet Fethi), Ayraç Yayınları, Ankara.

ILLİCH, Ivan (1997). *Enerji ve Eşitlik*, (çev.: Ufuk Ayan), İz Yayıncılık, İstanbul.

ILLİCH, Ivan (2000). *Tüketim Köleliği*, (çev.: Mesut Kardeşhan), Pınar Yayınları, İstanbul.

ILLİCH, Ivan (2009). “Conspiratio Kültürü”, *Üç Ekoloji Dergisi*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

ILLİCH, Ivan (2010). *İşsizlik Hakkı*, (çev.: Deniz Keskin), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

ILLİCH, Ivan (2013). *Gölge İş*, (çev.: Deniz Keskin), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

ILLİCH, Ivan (2014). *Sağlığın Gaspsı*, (çev.: Süha Sertabiboğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

ILLİCH, Ivan (2015). *Şenlikli Toplum*, (çev.: Ahmet Kot), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

ILLİCH, Ivan (2016). *Okulsuz Toplum*, (çev.: Mehmet Özay), Şule Yayınları, İstanbul.

ILLİCH, Ivan (2017). “Yaşayanlar ve Meskunlar”, (çev.: Oya Özağaç), *Us Atölyesi Felsefe Dergisi*, Sayı 24, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

ILLİCH, Ivan ve SANDERS, Barry (2015). *ABC Aklın Modernleşmesi*, (çev.: İsmail Avcı-Ümit Şahin), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

ILLİCH, Ivan, *Deschooling Society*:
<http://www.arvindguptatoys.com/arvindgupta/DESCHOOLING.pdf> Son Erişim Tarihi: 21.02.2018.

ILLICH, Ivan, *Tools for Conviviality*: http://www.mom.arq.ufmg.br/mom/arq_interface/3a_aula/illich_tools_for_conviviality.pdf Son Erişim Tarihi: 21.02.2018.

İNAL, Kemal (2014). “Neoliberal Eğitim ve Yeni İlköğretim Müfredatının Eleştirisi”, *Praksis 14*, ss.265-287.

İNAM, Ahmet, *Bilimin şenliği İçin şenbilim*: <http://www.phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/senbilim.htm> Son Erişim Tarihi: 18.01.2018.

JOHNSON, John (1933). *The Oxford English Dictionary*, Cilt 6, Oxford Üniversitesi, Büyük Britanya.

KALA, M. Enes (2015). “Birlikte Yaşamanın İdeal İmkanı: Sosyal Bünyeye Dost Olmak”, *Birlikte Yaşamak*, Hece Yayınları, Ankara, ss. 131-166.

KARATAş, Turan (2007). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

KARTAL, Bilhan ve KÜMBETOğLU, Belkıs (ed.) (2015). *Yeni Toplumsal Hareketler*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakóltesi Yayını, Eskişehir.

KAVLAK, Ahmet (2015). “Birlikte Yaşama Problemi Açısından, Irkçılık, Ümmetçilik, Mezhepçilik”, *Birlikte Yaşamak*, Hece Yayınları, Ankara, ss. 187-200.

KAVLAK, Ahmet ve KALA M. Enes (ed.) (2015). *Birlikte Yaşamak*, Hece Yayınları, Ankara.

KORLAELÇİ, Murtaza (2016). “Küreselleşme”, *Düşünce ve Gelenek*, Hece Yayınları, Ankara.

KÜYEL, Mübahat Türker (1977). “Klasik, Skolastik, Modern”, *1. Sempozyum: Klasik ağ Düşünce ve ağdaş Kültür*, TTK Basım, Ankara, ss.29-43.

MARCUSE, Herbert (2015). *Tek Boyutlu İnsan*, (ev.: Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul.

OMAY, Umut *Sosyal Hakların Manipölasyonu: Sosyal Haklar Kapitalizmin Hizmetinde Mi?*: <http://www.sosyalhaklar.net/2009/bildiri/omay.pdf> Son Erişim Tarihi: 09.11.2017.

ÖKTEN, Sadettin (2015). *İçimde AVM var!*, Tutukitap Yayınları, İstanbul.

PERŞEMBE, Erkan, *Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi*:
<https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=wm#inbox/160309b533a89cb7?projector=1>
10.12.2017 tarihinde erişildi.

SAFA, Peyami (1988). *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

SAİD, Edward (2010). *Yersiz Yurtsuz*, İletişim Yayınları, İstanbul.

SARITAŞ, Kamil (2013). *Gümüşhanevi’de İnsan Felsefesi*, “I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu”nda sunulan bildiri, 1117-1133.

SAVCI, İlkey (1999). "Toplumsal cinsiyet ve teknoloji", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54/1, ss. 123-142.

SERİNSU, Ahmet Nedim (2000). *Bizi Biz Yapan Değerlerimiz ve Hayatımızı Anlamlandırmadaki Rolü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 301.

SOYŞEKERCİ, Serhat, YILMAZ, Hüseyin (2007). “Cinsiyet Ayrımcılığı Olarak Üstün Erillik (hypermasculinity) Olgusunun Türkiye’de Aile İşletmeleri Bağlamında Araştırılması”, *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 7/1, <http://www.universite-toplum.org/text.php?id=295> Son Erişim Tarihi: 10.12.2017.

STİGLİTZ, E. Joseph (2016). *Eşitsizliğin Bedeli*, (çev.: Ozan İşler), İletişim Yayınları, Ankara.

ŞERİATİ, Ali (1984). *Medeniyet ve Modernizm*, Bir Yayıncılık, İstanbul.

TAN, Mine (1983). “I. Illich ve Okulsuz Toplum”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16/2, ss. 45-59.

TANİLLİ, Server (2016). *Uygarlık Tarihi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

THATCHER, S. Virginia (ed.) (1968). *The New Webster Encyclopedic Dictionary of the English Language*, Cilt 1, International Edition, New York.

TİMUÇİN, Avşar (1997). *Felsefe Bir Sevinçtir*, 2. Baskı, İnsancıl Yayınları, İstanbul.

TOKALAK, İsmail (2014). *Dünyada İlaç ve Kimya Terörü*, Ataç Yayınları, İstanbul.

TOKALAK, İsmail (2016). *Kapitalizmin Soygun Düzeni*, Ataç Yayınları, İstanbul.

TOPÇU, Nurettin (2015). *Ahlak*, Dergah Yayınları, İstanbul.

TOPRAK, Taha Burak (2009). *René Guénon'da Doğu - Batı Karşıtlığı ve Modernite Eleştirisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

TOYNBEE, Arnold (2016). *Uygarlık Yargılanıyor*, Örgün Yayınevi, İstanbul.

TUNÇ, Mustafa Şekip (2005). *Terakki Fikri*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

UĞURLU, Elif Gizem (2013). Annelik Rolünün Öğrenilme Sürecinde Medyanın Yeri, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:34/1, ss. 1-24.

URAL, Şafak, *Teknoloji ve Felsefe*: <https://www.safakural.com/files/teknoloji-ve-felsefe.pdf> Son Erişim Tarihi: 22.02.2018.

ÜŞÜR, İşaya (2001). Teknoloji Felsefesi Üzerine Ya Da Tarihin Tanrısı Teknoloji Midir?, *Mülkiye Dergisi*, 25/230, ss. 7-26.

YAYLA, Onur (2011). *Ivan Illich'in 'Okulsuz Toplum' Önerisinin İşlevselci ve Çatışmacı Yaklaşımlar Açısından İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Adana.

YILDIRIM, Adem (2013). *Eleştirel Pedagoji Paulo Freire ve Ivan Illich'in Eğitim Anlayışı Üzerine*, Anı Yayıncılık, Ankara.

YILMAZ, Murat (2014). "Medeniyetler Çatışmasına Giriş", Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Vadi Yayınları, İstanbul.

ZİMMERMAN, Michael E. (2011). *Heidegger Moderniteyle Hesaplaşma Teknoloji, Politika, Sanat*, (çev.: Hüsamettin Arslan), Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

TEZ FOTOKOPİSİ İZİN FORMU

ENSTİTÜ

Fen Bilimleri Enstitüsü

Sosyal Bilimler Enstitüsü

YAZARIN

Soyadı :

Adı :

Bölümü :

TEZİN ADI:

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans Doktora

1. Tezimin tamamından kaynak gösterilmek şartıyla fotokopi alınabilir.
2. Tezimin içindekiler sayfası, özet, indeks sayfalarından ve/veya bir bölümünden kaynak gösterilmek şartıyla fotokopi alınabilir.
3. Tezimden bir (1) yıl süreyle fotokopi alınmaz.

TEZİN KÜTÜPHANEYE TESLİM TARİHİ: